

# ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΑ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 157 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1998 • ΕΛΘΥΛ - ΤΙΣΡΙ 5759



# Υπάρχει Αντισημιτισμός στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία;

**Τ**Ο ΠΡΟΒΛΗΜΑ της ύπαρξης ή μη αντισημιτισμού στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία έχει απασχολήσει, κατά τον λήγοντα 20ό αιώνα, πολλά φωτισμένα μυαλά Ελλήνων Χριστιανών. Διαπρεπείς πανεπιστημιακοί καθηγητές του επιστημονικού κύρους του Κωνσταντίνου Μπόνη και του Αθανασίου Χαστούπη (για να αναφέρουμε μόνο δύο τεθνεώτες) έχουν αντιπαλαίσει με τα κείμενά τους κατά του αντισημιτισμού κι έχουν αποδείξει την κοινότητα μεταξύ Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού. Από την πλευρά της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, πλειάδα Μητροπολιτών (αναφέρουμε ενδεικτικά τους αοιδίμους Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, Θεσσαλονίκης Γεννάδιο, Ζακύνθου Χρυσόστομο, Χαλκίδας Γρηγόριο, Δημητριάδος Ιωακείμ), κατά τη διάρκεια της Χιτλερικής Κατοχής απέδειξαν έμπρακτα ότι δεν ακολουθούσαν τον στείρο αντισημιτισμό αλλά τις επιταγές του Ναζωραίου.

**ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ** επίσης στην ίδια Εκκλησία υπήρξαν φωτισμένα μυαλά που, σε ώρες φανατισμού και διώξεων κατά των Εβραίων, χρησιμοποίησαν το ηθικό τους κύρος και το πνευματικό τους ανάστημα για να βροντοφωνήσουν κατά της άδικης

πρόθεσης εξόντωσης των Ισραηλιτών. Η μορφή του Διονυσίου Λάτα (1835 - 1894, Επισκόπου Ζακύνθου), του οποίου τα σεβαστικά υπέρ του Ιουδαϊσμού κείμενα περιέχονται στα «Άπαντά» του, παραμένει αέρεα και διδακτική. Και σε μια όμως περισσότερο πρόσφατη εποχή, απόψεις περί της ανάγκης συνεργασίας μεταξύ των μονοθεϊστικών θρησκειών, του Χριστιανισμού και του Εβραϊσμού, είχαν εκφράσει οι μακαριστοί Αρχιεπίσκοποι Αθηνών Ιερώνυμος και Σεραφείμ (για να παραμείνουμε πάντα στους τεθνεώτες).

**ΑΝΤΙΘΕΤΑ** από τους παραπάνω, υπάρχουν δυστυχώς ακόμη σήμερα ιεράρχες της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας που διέπονται από αντιεβραϊκά αισθήματα τα οποία άλλοι παρουσιάζουν ψευδεπίγραφα ως αντισιωνιστικά ή άλλοι τα υποκρύπτουν κάτω από διάφορες έωλες εικοτολογίες. Είναι ευτυχώς λίγοι, ανήκουν κυρίως στη γενιά των Ιεραρχών που απέρχεται.

**ΣΤΟΝ ΜΕΣΟ ΚΛΗΡΟ** (ιερείς, διακόνους κ.λπ.) το πρόβλημα του αντισημιτισμού είναι οξύτερο. Δεν ανήκει σε μας να μιλήσουμε για το αν αυτή η στάση είναι απόρροια του μορφωτικού επιπέδου του

Συνέχεια στη σελ. 46

---

**ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:** Εξωτερική άποψη του νέου κτιρίου του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

---



# Υπάρχει τελικά ή δεν υπάρχει αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία;

## Ας το συζητήσουμε

Του κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

**Ο** Σεβασμιότατος Κορινθίας κ. Παντελεήμων (Καρανιζόλας) είναι συγγραφέας ενός μικρού βιβλίου που φέρει τον τίτλο *Χριστιανοί και Εβραίοι*. Δεν πρόκειται διόλου για μια θεολογική ή ιστορική συνεξέταση των δύο θρησκειών, πρόκειται απλώς, το λέω ευθύς εξ αρχής, για άθλιο αντισημιτισμό. (Συντακτική παρατήρηση: το επίθετο «άθλιος», όταν προσδιορίζει το ουσιαστικό «αντισημιτισμός» ζείται πλεοναστικώς). Το βιβλιαράκι αυτό πρωτοκυκλοφόρησε το 1980 (εκδ. Πνοή) και το 1996 έκανε την πέμπτη έκδοσή του. Επειδή μάλιστα ο προς φωτισμόν ελληνόφωνος πληθυσμός είναι λίγος, το βιβλίο κυκλοφόρησε το 1984 και σε αγγλική μετάφραση. Ποιος να το φανταζόταν πως εξάγουμε αντισημιτισμό;

**Δ**εν χρειάζονται εκτενή παραθέματα ή σύνθετα επιχειρήματα για να θεμελιωθεί η μομφή που προσάπτω στον σεβασμιότατο - υπάρχει βέβαια και το ενδεχόμενο, διόλου σπάνιο για επίσκοπο της Ορθόδοξης ελληνικής Εκκλησίας, το αντιεβραϊκό μίσος να μην συνιστά διόλου για αυτόν μομφή αλλά υψηλό έπαινο. Τα όσα λίγα ακολουθούν νομίζω πως αρκούν για τον λόγο το αληθές - εξ όνυχος τον λέοντα. Οι Εβραίοι, αιώνιοι εχθροί των Χριστιανών, προέβησαν, ισχυρίζεται ο κ. Παντελεήμων, στην «ίδρυση α) της μασωνίας, β) του μαρξισμού και γ) του χιλιασμού, για να πτυπήσουν έμμεσα τον χριστιανισμό» (σ. 8 - όλες οι παρατομές γίνονται στην 2η έκδοση του βιβλίου, 1980). Αναλυτικότερα, «με τους μασώνους θέλησαν, αρχικά βέβαια, να διαφρώσουν τις ανώτερες τάξεις, με τους μαρξιστές τις εργατικές πολιτικόφρονες και αδικούμενες τά-

ξεις, και με τους χιλιαστές και με άλλες ιουδαϊζόντσες αιρέσεις θέλησαν να διαβρώσουν τις τάξεις των θρησκευομένων» (σ. 9). Οι Εβραίοι δεν μισούν μόνο τους Χριστιανούς, μισούν επιπλέον και τους Έλληνες. «Είναι φυσικοί (υπογραμμίζω εγώ) εχθροί του ελληνισμού, γιατί ο ελληνισμός εδράζεται στην ορθή τοποθέτηση του νου, στην ορθολογική διάνοηση, στην ορθή τοποθέτηση του ανθρώπου στην πραγματική του διάσταση, ενώ ο εβραϊσμός τον οδηγεί σε απίθανα και ουτοπικά όνειρα υλικής υψής: γιατί ο ελληνισμός είναι, γενικά, το θεμέλιο του σημερινού ευρωπαϊκού πολιτισμού, που με την καλλιέργεια που έδωσε και δίνει, εμποδίζει την πολιτισμένη ανθρωπότητα από το να γίνεται εύστοχη βόρα των εβραϊκών παγκόσμιων επιδιώξεων» (σ. 10). Το μίσος των Εβραίων κατά των Χριστιανών και των Ελλήνων είναι αιώνιο, άσβεστο και κυρίως έμπρακτο. «Οι

**Υπάρχει τελικά  
ή δεν υπάρχει  
αντισιμιτισμός  
στην Ορθόδοξη  
Εκκλησία;  
Ας το συζητήσουμε**

πρώτοι διωγμοί των Χριστιανών και οι συκοφαντίες εναντίον τους, σ' όλο τον τότε ελληνορωμαϊκό κόσμο, υπαγορεύονταν και διενεργούνταν από τους Εβραίους (υπογραμμίζει ο συγγραφέας)» (σ. 27). Ακόμη και μέσα στα πλαίσια της χριστιανικής βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι Εβραίοι καταδίωκαν και έβλαπταν τους Χριστιανούς! (σ. 27). Φαντάζεστε τώρα τι θα έκαναν μέσα στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας: «έπαιρναν μέρος στους βασανισμούς των Χριστιανών από τους Τούρκους, αποτελείωναν τους Χριστιανούς νεομάρτυρες και εθνομάρτυρες και προέβαιναν σε εξευτελισμούς, γενικά των νεκρών σωμάτων τους» (σ. 27). Όταν έρθει η στιγμή να κάνει λόγο ο κ. Παντελεήμων για το σημερινό κράτος του Ισραήλ, τότε ο αντισιμιτισμός του (υπό το ένδυμα δήθεν του αντισιωνισμού, όπως γίνεται κατά κανόνα) φτάνει στην κορύφωσή του. Άλλωστε το μόνο μίσος που υπάρχει είναι το μίσος για ανθρώπους με σάρκα και οστά που ζουν δίπλα μας και όχι για φαντάσματα του παρελθόντος. Μισεί κανείς σημερινός Έλληνας τους Μήδους για την εκστρατεία τους εναντίον των ελληνικών πόλεων τον 5ο αιώνα π.Χ. ή μισεί κανείς Χριστιανός τους σημερινούς Ιταλούς για τους διωγμούς που έκαναν οι Ρωμαίοι πρόγονοί τους εναντίον των Χριστιανών; Η πηγή της αναδρομικής ιστορικής εχθρότητας του κ. Παντελεήμονος εναντίον των Εβραίων δεν είναι άλλη από το μίσος του για τους σημερινούς Εβραίους, επειδή δεν του έκαναν τη χάρη να εξαφανιστούν εντελώς από προσώπου γης ή να πάψουν να είναι αυτό που είναι. Με δύο λόγια, γιατί δεν αξίζει τον κόπο να μακροηγοούμε περισσότερο, «το τεχνητό και παρέμβλητο κράτος του Ισραήλ» (σ. 39), το γενοκτονικό (!) αυτό κράτος (σ. 39) είναι, κατά τη γνώμη του σεβασμιοτάτου, μια απειλή για ολόκληρη την ανθρωπότητα (σ. 46).

Ο ίδιος μητροπολίτης, συνεπής στις απόψεις του, εξαπολύει το 1996 εγκύκλιο (αφ. πρωτ. 427/19.2.96, βλ. εφ. Ορθόδοξος Τύπος, 12.4.1996) προς το πλήρωμα

της μητροπόλεως Κορίνθου για να το προφυλάξει από τους κινδύνους που διατρέχει λόγω επαπειλούμενων εβραϊκών επενδύσεων στον τόπο του: «Σ' αυτή την πόλη θέλουν να επικυριαρχήσουν [οι Εβραίοι] μέσω των οικονομικών τους επενδύσεων». Απευθύνεται κυρίως στους αρμοδίους «που λόγω της θέσεώς των πιθανότατα να υποχρεωθούν να λάβουν αποφάσεις και να υπογράψουν σχετικές συμβάσεις με Εβραίους επιχειρηματίες». Αγωνιά ο κ. Παντελεήμων: «Πόσοι Εβραίοι θα ζουν στον κορινθιακό χώρο; Γιατί αν αύριο θα είναι πολλοί, θα δημιουργηθούν μειονότητες, και δικαιοματικά θα δούμε στην Κόρινθο ακόμα και συναγωγές (υπογραμμίζω εγώ)». Όλα αυτά τα υποχθόνια σχέδια των Εβραίων εναντίον του ελληνισμού και του χριστιανισμού ο σεβασμιότατος τα ξέρει καλά και με απόλυτη βεβαιότητα, αφού «τον αξίωσε ο Θεός να καταλάβει από πολύ καιρό τους μύχιους σκοπούς των Εβραίων».

Όλα όσα γράψαμε μέχρι εδώ δεν έχουν τίποτε, δυστυχώς, που να ξενίζει κάποιον που γνωρίζει τα εκκλησιαστικά πράγματα της Ελλάδος. Ο αντισιμιτισμός των επισκόπων, ιερέων, μοναχών και μοναχισσών της Ορθόδοξης (και όχι μόνο ελλαδικής) Εκκλησίας είναι κάτι σαν φυσικό φαινόμενο και οι αφορμές για να τον καταγγείλεις τόσο πολλές και καθημερινές που τελικά αποθαρρύνεται - τι να πιάσεις και τι να αφήσεις; Η αφορμή για να γράψω τούτο το σημείωμα δεν είναι το βιβλίο του κ. Παντελεήμονος αλλά η εγκωμιαστική κριτική που έγραψε για αυτό ο κ. Παναγιώτης Σιμωνάς και δημοσίευσε το περ. Θεολογία (τ. 68, τχ. 3, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1997, 608 - 611).

Ο κ. Σιμωνάς είναι καθηγητής της Ερμηνείας της Παλαιάς Διαθήκης στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και συγγραφέας χρήσιμων φιλολογικών μελετών για το κείμενο της Π.Δ., και η Θεολογία είναι το επίσημο «επιστημονικών περιοδικών εκδιδόμενον υπό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος». Νομίζω πως σε αυτή την περίπτωση η σιωπή την οποία προκαλεί το αί-



σθημα της αποθάρρυνσης - πώς να αναμετρηθείς με τόσα αιωνόβια ψεύδη, ιδίως όταν αυτά προβάλλονται ως ανταποδοτικές αλήθειες - πρέπει να λύνεται και να λέγονται δύο λόγια, έστω για την τιμή του πνεύματος. Ο κ. Σιμωνάς λοιπόν, αφού συνηγορήσει σε όλα όσα λέει ο κ. Παντελεήμων, θεωρεί συμπερασματικά ότι ο σεβασμιότατος είναι «αντικειμενικός και δίκαιος και εκφράζει ενταύθα απλώς αλλ' ευθαρσώς τον φλογερών πατριωτισμόν του. Οφείλει τις δε να συγχωρή αυτόν διά την τόσον γενναίαν εκ μέρους του υπεράσπισιν του ορθοδόξου χριστιανικού θρησκευματος και του ελληνικού έθνους από τον ελλοχεύοντα κίνδυνον αναβιώσεως, ενδεχομένως, αντιχριστιανικών και ανθελληνικών κινήματων». Και εύχεται εν κατακλείδι: «Είθε το προσφάτως επανεκδοθέν βιβλίον του Αγίου Κορίνθου να δώση αφορμήν εις τους αρμοδίους και σοφούς, και θα γίνουν, ασφαλώς, σοφώτεροι ούτοι (Παρ. 9,9)». Από τη βιβλιοκρισία του κ. Σιμωνά μαθαίνω και τούτο το εκπληκτικό που αγνοούσα: ο κ. Παντελεήμων είναι επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών (της Θεολογικής Σχολής, υποθέτω), τον έχει απονεμηθεί δηλαδή η ανώτερη ακαδημαϊκή τιμή!

Ο κ. Παντελεήμων λοιπόν αντί να ελέγχεται από τα αρμόδια εκκλησιαστικά όργανα και να του επιβάλλονται οι νόμιμες κυρώσεις (αλλά ποιος να ελέγξει ποιον;), αντί να καταγγέλλονται και να καταδικάζονται τα αντισημιτικά κηρύγματά του, αναγορεύεται επίτιμος διδάκτωρ και τα γραφόμενά του επαινούνται, εγκωμιάζονται και άρα επικυρώνονται από των στηλών της Θεολογίας και μάλιστα διά της γραφίδος πανεπιστημιακού καθηγητή\*. Βέβαια και ο κ. Παντελεήμων και ο κ. Σιμωνάς δηλώνουν ότι δεν είναι αντισημίτες. Χαίρω πολύ. Αυτό ακριβώς κάνουν όλοι οι αντισημίτες. Ξέρετε πολλούς που να δηλώνουν εγγράφως το αντιθετο; Ο αντισημιτισμός δεν είναι υπόθεση δηλώσεων αλλά λόγων και έργων. Είναι γνωστό ότι δεν έχει βρεθεί ούτε ένα επίσημο έγγραφο που να διατάζει την θα-

νάτωση Εβραίων το οποίο να φέρει την υπογραφή του Χίτλερ. Σημαίνει αυτό ότι δεν αποφάσισε, δεν διέταξε και δεν οργάνωσε την εξόντωσή τους;

Χρειάζονται οι αναγνώστες της Σίνεξης να προσκομίσω επιχειρήματα για να στηρίξω την άποψη ότι είναι απαράδεκτο από κάθε άποψη, επιστημονική, ηθική, πολιτική, χριστιανική, να δημοσιεύει η Θεολογία αντισημιτικά κείμενα ή, κάτι που δεν έχει καμία διαφορά, να τα επιδοκιμάζει; Είναι δυνατόν ένα χριστιανικό έντυπο να εγκρίνει και να επικυρώνει τη γενοκτονία; Γιατί αυτό ακριβώς σημαίνει αντισημιτισμός: γενοκτονία και μάλιστα στην πιο ακραία και απόλυτη μορφή, να εξοντώνεις δηλαδή τον άλλο, μόνο και μόνο επειδή διέπραξε το ανήκουστο έγκλημα να γεννηθεί. Η γενοκτονία δεν είναι μια θεωρητική και ενδεχόμενη απόληξη του αντισημιτισμού, είναι τόσο πραγματική όσο και τα 6.000.000 νεκροί Εβραίοι του Ολοκαυτώματος. Διευκρίνιση: η Θεολογία μπορεί και πρέπει να δημοσιεύει κείμενα κριτικής και πολεμικής εναντίον της ιουδαϊκής και κάθε άλλης θρησκείας, γιατί οι ιδέες και πολύ περισσότερο οι θρησκείες μάχονται μεταξύ τους, δεν συνυπάρχουν ειρηνικά μέσα στην γενική αδιαφορία. Άλλο το ένα, άλλο το άλλο.

Αν η βιβλιοκριτική του κ. Σιμωνά στάθηκε η αφορμή, όπως είπαμε, για αυτό το σημείωμα, ο λόγος όμως για τον οποίο τελικά γράφτηκε δεν είναι βέβαια η καταγγελία του κ. Σιμωνά ή της Θεολογίας, αλλά η διατύπωση του αιτήματος να συζητήσουμε επιτέλους ανοιχτά για τον αντισημιτισμό της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ένα κοινό σημείο του βιβλίου του κ. Παντελεήμονος και της βιβλιοκριτικής του κ. Σιμωνά είναι η άποψη πως η Ορθόδοξη Εκκλησία (και η ελληνική κοινωνία γενικότερα) δεν είχε ποτέ και δεν έχει και σήμερα καμία εχθρότητα προς τους Εβραίους αλλά, απεναντίας, τους περιέβαλε και τους προστάτησε, όταν κινδύνευαν από τους διώκτες τους, που ήταν πάντοτε ξένοι και σε καμία περίπτωση Ορθόδοξοι Έλληνες, αντίθετα απ' ό,τι έ-

## Υπάρχει τελικά ή δεν υπάρχει αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία;

Ας το συζητήσουμε

\* Για να απαλύνω λίγο την αντισημιτική μοναξιά που ενδέχεται να νιώθει ο κ. Σιμωνάς, θα θυμίσω εδώ ότι ο αντισημιτισμός δεν είναι διόλου σπάνιο φαινόμενο στις τάξεις των Χριστιανών βιβλικών. Παράδειγμα ο κορινθίος Γάλλος βιβλικός, διευθυντής της γαλλικής βιβλικής και αρχαιολογικής Σχολής της Ιερουσαλήμ, μακαρίτης π. Ρολάν ντε Βο (Roland de Vaux).

**Υπάρχει τελικά  
ή δεν υπάρχει  
αντισημιτισμός  
στην Ορθόδοξη  
Εκκλησία;  
Ας το συζητήσουμε**

κανε η Καθολική Εκκλησία και οι δυτικές κοινωνίες γενικότερα. Πρόκειται για ένα εκτυφλωτικό ψέμα: το μίσος κατά των Εβραίων είναι αδιάφραστα αποτυπωμένο σε αμέτρητα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, σε λειτουργικά κείμενα, σε λαϊκές θρησκευτικές δοξασίες και έθιμα και διαποτίζει ακόμη την ψυχή και την συνείδηση των θρησκευομένων Ελλήνων (και των υπολοίπων γενικότερα, αλλά εδώ θέλω να κάνω λόγο μόνο για την Εκκλησία και τους ανθρώπους της). Πότε επιτέλους θα συζητήσουμε ανοιχτά όλες τις όψεις του εκκλησιαστικού μας βίου, χωρίς αυτοδικαιωτική διάθεση; Πότε επιτέλους θα σταματήσει αυτή η θριαμβολογική αυτοεξύμνηση των Ορθοδόξων Χριστιανών; Πότε θα αναλάβουμε τα σκοτεινά σημεία του παρελθόντος και του παρόντος μας; Πότε θα σκεφτούμε και θα συζητήσουμε πάνω σε αυτά για να τα φωτίσουμε και να τα κατανοήσουμε; Χωρίς σκέψη και ανοιχτή δημόσια συζήτηση, το μέλλον της εκκλησιαστικής ζωής στον τόπο μας θα είναι τα κούφια λόγια της ρητορείας του κυριακάτικου άμβωνα, ο θρησκευτικός πρωτογονισμός, ο φανατικός ζηλωτισμός ή, στην καλύτερη περίπτωση, ένα πνεύμα αγιωτικής ευλάβειας. Και, για να συνεννοηθούμε σχετικά με το πώς εννοώ αυτή τη συζήτηση, ως προς το βάθος στο οποίο πρέπει να φτάσει και την τόλμη με την οποία πρέπει να γίνει, παραθέτω ένα κείμενο από τις Διδαχές του αγίου Κοσμά του Αιτωλού:

«Καθώς γεννηθή το οβριόπουλο, αντίς να το μανθάνουν να προσκυνάη τον Θεόν οι Εβραίοι, παρακινούμενοι από τον Διάβολον, ευθύς όπου γεννηθή το μαθαίνουν να βλασφημιάη, να παραδίνη και να αναθεματίζη τον Χριστόν μας και την Παναγίαν μας και εξοδιάζουν πενήντα εκατό πουργιά να εύρουν κανένα χριστιανόπουλο, να το σφάζουν και να πάρουν το αίμα του και μετ' εκείνο να κοινωνούν. Ο Διάβολος θέλει να πίνωμεν το αίμα των παιδιών και όχι ο Θεός. Ο Χριστός μάς παραγγέλλει να ευχώμεσθεν όλον τον κόσμον. Ο Εβραίος, όσον και αν εί- ναι φίλος σου, πήγαινε και καλημέρισέ

τον και βάλε το αντί σου εις το στόμα του, αφογκράσου να ακούσης τι σε λέγει. Εσύ τον εύχσαι και τον χαιρετάς και εκείνος σε καταράται και σου λέγει "να καή η μέρα σου", διατί η καλή ημέρα είναι του Θεού και δεν θέλει να την λέγη ο Εβραίος.

Τήραξε εις το πρόσωπον έναν Εβραίον όταν γελά να ιδής: τα δόντια του ασπρίζουνε, το πρόσωπον είναι ωσάν πανί αφωρισμένο, διατί έχει την κατάρα από τον Θεόν και δεν γελά η καρδιά του, έχει τον Διάβολον μέσα του οπου δεν τον αφήνει. Κοίταξε και έναν Χριστιανό εις το πρόσωπον, ας είναι και αμαρτωλός, λάμπει το πρόσωπόν του, χύνει η χάρις του Παναγίου Πνεύματος, διατί ο Θεός δεν τον αφήνει από το χέρι του. Σφάζει ο Εβραίος ένα πρόβατον και τα μισά τα εμπροστινά ποδάρια τα κρατεί διά λόγον του και τα πισινά τα μουντζώνει και τα κάνει κουρμπάνι εις τον Διάβολον και εκείνα τα πουλεί εις τους Χριστιανούς διά να τους μαγαρίζη. Θέλει να σε φιλεύση ο Εβραίος κρασί ή ρακί; Αδύνατον είναι να σου το δώση ανίσως και δεν το μαγαρίση πρώτον. Αν δεν προφθάση να το κατοικήση, θε να πτύση μέσα. Όταν αποθαίνη κανένας Εβραίος, τον βάνουν μέσα εις ένα σκαφίδιον μεγάλο και τον πλένουν με ρακί και του βγάνουν όλην την βρώμα και εκείνην την ρακήν την φτιά- νουν με μυριστικά και τότε την πουλούν εις τους Χριστιανούς φθηνότερη διά να τους μαγαρίζουν. Οψάρια πουλούν εις την πόλιν οι Εβραίοι και ανοίγουν το στόμα του οψαριού και κατοικούν μέσα και τότε το πουλούν εις τους Χριστιανούς».

[Ιωάννου Β. Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχές, Αθήνα (εκδ. Τήνος) χ.χ., 242 - 243]

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός είναι άγιος, το λέω και το εννοώ, το παραπάνω κείμενο όμως είναι ή δεν είναι κείμενο μίσους κατά των Εβραίων; Υπάρχει κανείς από τους αναγνώστες της Σύνταξης που να το προσυπογράψει; Ρωτάω και αναρωτιέμαι. Θα συζητήσουμε;



# Ο αντι - αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία ή: Να είμαστε μετανοούντες κι όχι λωτοφάγοι

Του κ. ΘΑΝΑΣΗ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

**Ο** κ. Ζουμπουλάκης με το κείμενό του («Υπάρχει τελικά ή δεν υπάρχει αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία; Ας το συζητήσουμε»), που δημοσιεύεται στις προηγούμενες σελίδες, θέτει ορισμένα ζητήματα που δεν μπορεί να αποσιωπηθούν. Το παρόν κείμενό μου παρακαλώ να εκληφθεί ως μια πρώτη ανταπόκριση στην πρό(σ)κληση που ο ίδιος διατυπώνει ήδη στη δεύτερη φάση του τίτλου του.

**Ν**Α ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΩ ΕΞ ΑΡΧΗΣ ότι δεν θα ασχοληθώ με τις αφορμές του (δηλαδή τα δύο συγκεκριμένα δημοσιεύματα που μνημονεύει), αλλά με την ουσία των ερωτημάτων του, όπως ευθαρσώς τα θέτει. Τουλάχιστον στη δική μου ανάγνωση, δύο ζητήματα προβάλλουν και μάλιστα ως σκόλοπες στη συνείδησή μας: α. Αν υπάρχει αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία, και β. Αν πάντα η «εκκλησιαστική αυτοσυνειδησία» λειτουργεί όντως ως αυτοσυνειδησία, και πώς κατανοεί την ιστορία και την αμαρτία μέσα στην ιστορία. Στη συνέχεια, λοιπόν, θα προσπαθήσω να ψηλαφίσω πλευρές αυτών των δύο ζητημάτων, ξεκινώντας μάλλον από το δεύτερο.

**1** Η απάντηση που μου 'ρχεται στα χείλη για το ερώτημα του κ. Ζουμπουλάκη είναι πως ναι, υπάρχει αντισημιτισμός σε Ορθόδοξους Χριστιανούς. Όμως εδώ υπάρχει κάποιο πρόβλημα. Νομίζω πως είναι θεμελιώδες χρέος η παραδοχή ότι κάτι υπάρχει, αλλά και η διάγνωση ότι δεν υπάρχει μόνο αυτό. Η αίσθηση που έμεινε από το κείμενο του κ. Ζουμπουλάκη είναι πως βλέπει μονοκρατορία του αντισημιτισμού στην Εκκλησία. Όχι μόνο το

γενικό πνεύμα του κειμένου, αλλά και συγκεκριμένες φράσεις, όπως «ο αντισημιτισμός των επισκόπων, ιερέων, μοναχών και μοναζουσών της Ορθόδοξης (και όχι μόνο ελλαδικής) Εκκλησίας είναι κάτι σαν φυσικό φαινόμενο» (ο τονισμός του οριστικού άρθρου, δικός μου), μου δίνουν την εντύπωση πως βλέπουν την εκκλησιαστική ιστορία σαν μία μονοζωντυλιά κυριαρχίας του σκότους, αν μου επιτρέπεται η μεταφορά. Αυτό όμως ακριβώς είναι το αμάρτημα αυτών προς τους οποίους ο κ. Ζουμπουλάκης δηλώνει με γενναϊότητα και εντιμότητα την αντίθεσή του, δηλαδή των αυτοδοξαστικών Χριστιανών που βλέπουν την εκκλησιαστική ιστορία σαν μία μονοζωντυλιά, αποκλειστικά του φωτός αυτοί.

Όντως, ο εξωραϊσμός της ιστορίας, η αποσιώπηση μελανών σημείων της και η συναγωγή με το στανιό συμπερασμάτων που εμείς προαποφασίσαμε, γοητεύει πολλούς εκκλησιαστικούς ανθρώπους. Εδώ θέλω να αντιδιαστείλω τη δική μου οπτική από ένα συναφές, ενδημιούν φαινόμενο: την επίκληση των φωτεινών εξαιρέσεων. Ενώ ότι όποτε υποχρεωνόμαστε σε προσέγγιση σκοτεινών σελίδων της ιστορίας, είναι πολλοί αυτοί που επικαλούνται τις εκάστοτε φωτεινές παρουσίες και εξαι-

**Ο αντι-αντισημιτισμός  
στην Ορθόδοξη  
Εκκλησία  
ή: Να είμαστε  
μετανοούντες,  
και όχι λωτοφάγοι**

ρέσεις για να αμφισβητήσουν την ύπαρξη του σκοταδιού! Εγώ παρακάτω θα κάνω μεν επίκληση των φωτεινών παρουσιών, επιθυμώντας να δείξω, όμως, κάτι άλλο: ότι η εκκλησιαστική όδευση δεν είναι σαν ένα συμπαγές ρεύμα, αλλά σαν ένας πόλεμος. Κι ο πόλεμος αυτός δεν είναι απλώς η ρήξη του αιώνος τούτου προς την Εκκλησία, αλλά το κονταροχτύπημα εκκλησιαστικών ρευμάτων μέσα στην Εκκλησία, κονταροχτύπημα μεταξύ της γνησιότητας και της αλλοτρίωσης της εκκλησιαστικής αυτοσυνειδησίας, μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συνάψεις. Οι φωτεινές παρουσίες, λοιπόν, δεν είναι ούτε άλλοθι, ούτε κολυμπήθρα του Σιλωάμ για τις αμαρτίες μας, αλλά μετερίζι αγώνα και δείκτες μετάνοιας, δηλαδή επαναπροσανατολισμού. Μετανοούντες (οφείλουν να) είναι οι εκκλησιαστικοί άνθρωποι· όχι λωτοφάγοι.

Φέρνω ένα παράδειγμα πώς αυτός ο επαναπροσανατολισμός μπορεί να γίνεται, δίχως αυτό να σημαίνει (όπως φαίνεται να φοβούνται πολλοί) ότι χάνεται το έδαφος κάτω από τα πόδια μας ή ότι χάνουμε την εξασφαλισμένη (κατ' αυτούς) σωτηρία μας. Ποιος σοκάρεται σήμερα με τη διαπίστωση ότι κατά τους περασμένους αιώνες η Εκκλησία μας διήλθε από τη «βαβυλώνια αιχμαλωσία» των δυτικών επιρροών; Σημαίνει μήπως αυτό ότι όσοι συμμερίζονται αυτή τη διαπίστωση αρνούνται την αγιότητα της Εκκλησίας κ.λπ. κ.λπ.; Ή π.χ. δεν θα πρέπει να χαιρετιστεί ως σημείο εξαιρετικής νηφαλιότητας η πρόσφατη (15.1.1998) αίτηση συγνώμης από την Ι. Σύνοδο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας προς τον άγιο Νεκτάριο «διά τον διωγμόν και την αδικωτάτην κατ' αυτού μήνιν, επηρεία του πονηρού;»<sup>1</sup>. Θεωρώ, λοιπόν, πως είναι ανησυχητικό να μην υπάρχει αυτό το κριτικό εκκλησιαστικό πνεύμα και για άλλα ζητήματα. Κι ούτε μου φαίνεται πως συνιστά δείγμα πνευματικής εγγήγορσης το γεγονός ότι εκκλησιαστικά πρόσωπα κατακεραυνώνουν

λαλίστατα παρεκτροπές που έχουν να κάνουν με τη γενετήσια ζωή (και καλὰ κάνουν), ενώ ταυτόχρονα σιγούν ι-χθυοτρόπως για άλλα προβλήματα, όπως είναι ο πλευρισμός ορισμένων Χριστιανών προς τρέχουσες εθνολατρικές, νεοπαγανιστικές και αντισημιτικές απόψεις, που συνιστούν αίρεση!

Αυτό που προανέφερα περί ενδοεκκλησιαστικής συγκρούσεως ρευμάτων, δεν είναι άσχετο προς τη γνωστή Φλωρόφσκεια διελκυστίνδα της «Αυτοκρατορίας» και της «Ερήμου», διελκυστίνδα αδιάκοπη μέσα στην ιστορία και πριν τα έσχατα. Ως ένα από τα χαρακτηριστικά της αυτοκρατορικής κατ-σχύσεως έχει επισημανθεί ακριβώς η κρατικό βραχίονι δώξη των αιρετικών και γενικά των αντιφρονούντων<sup>2</sup>. Στο ζήτημα του αντισημιτισμού, λοιπόν, η εκκλησιαστική συνείδηση οφείλει να διαγνώσει τα μελανά σημεία και να τα περάσει από το κόσκινο της εκκλησιαστικής πίστης και ήθους. Φέρνω ένα παράδειγμα: Με χρυσόβουλλό του ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Μονμάχος (1042 - 1055), «προικοδότησε» τη Νέα Μονή Χίου με διάφορες παροχές και παροίκους, καθώς και με εβραίους! «Υπέταξε», λέει το έγγραφο, «και υπεδουλόωσεν εις αυτήν εγγράφως με χρυσόβουλλον τους εν Χίω Εβραίους, ιε' ολοκλήρους φαμελίας». Δεν αποκλείεται εδώ να έχουμε απλώς μία συνήθη διοικητική πράξη ρύθμισης δημοσιονομικών ζητημάτων μιας επαρχίας (το χρυσόβουλλο λέει παρακάτω ότι οι εβραίοι αυτοί δεν θα υπόκεινταν σε τοπικούς άρχοντες ούτε θα εκτελούσαν δημόσιες αργαρίες, αλλά τους ετήσιους φόρους που όφειλαν, θα τους κατέβαλλαν πλέον στη Νέα Μονή). Ιδιαίτερη σημασία, πάντως, έχει το σκεπτικό αυτής της ενέργειας. Αφού, λέει, ο Θεός εξέλεξε τον νέο Ισραήλ (τον χριστιανικό λαό) στη θέση του παλαιού, οφείλει ο πρώτος να εξουσιάζει τον δεύτερο. «Τον παλαιόν Ισραήλ και ο μέγας βασιλεύς και θεός παρωσάμενος τον νέον εξελέξατο και τούτον εκείνου προκρί-



νας, λαόν περιούσιον και μερίδα επιθυμητήν και κλήρον οικειόν αντώ ωνόμασεν· ένθεν και τω χριστιανικό φύλω το ιουδαϊκόν καθυπέταξε και το πιστόν και εύνουν γένος του απίστου κατάρχειν και αγνώμονος ωκονόμησεν»<sup>3</sup>. Εύχομαι υπό τη δεσποτεία της Νέας Μονής οι εβραίοι να έζησαν καλλίτερα απ' όσο υπό την δεσποτεία αρχόντων κ.λπ., αλλά αυτοί οι ευσεβείς πόθοι δεν αρκούν για τη δικαίωση της ιστορίας. Τη στιγμή που το ως άνω σκεπτικό μιλάει για καθυπόταξη κάποιων ανθρώπων λόγω της θρησκευτικής / φυλετικής τους ταυτότητας κι όχι επειδή λ.χ. βαρύνονται με την τέλεση αξιόποινων πράξεων, το ερώτημα είναι κατά πόσο στην εκκλησιαστική συνείδηση η λογική αυτή παίρνει το πάνω χέρι και επισκιάζει την εκκλησιαστική διδασκαλία περί δημιουργίας όλων των εθνών «εξ ενός αίματος» (Πράξ. 17,26) και περί του «τις εστί μου ο πλησίον» (Λουκ. 10,29). Παρόμοια πρέπει να υποστούν την θεολογική βάσανο και άλλες αυτοκρατορικές ενέργειες, όπως π.χ. ο εξαναγκασμός εβραίων σε μαζικές βαπτίσεις (πάνω στο ζήτημα αυτό ήδη εργάζομαι και ευελπιστώ να γράψω σε εύθετο χρόνο).

Βεβαίως πρέπει κάθε εποχή να κριθεί δίχως αναχρονισμούς, και κάθε πληροφορία να ενταχθεί στη συνάφεια της εποχής της (αυτό θα το επιχειρήσω παρακάτω), αλλά - πέρα από την όποια ορθοπεταλιά ή στραβοτιμονιά - ο αδιαπραγμάτετος προσανατολισμός πρέπει να είναι σαφής: κάθε ρατσισμός είναι βδέλυγμα και άρνηση της Εκκλησίας.

**2.** Σχετικά με τα λόγια του αγίου Κοσμά του Αιτωλού, που παραθέτει ο κ. Ζουμπουλάκης:

Ότι ο άγιος Κοσμάς υιοθετούσε λαϊκές αντιεβραϊκές παραδόσεις έχει διαπιστωθεί από παλιότερα. Ήδη το 1979 ο Ι. Μενούνος το επεσήμανε σε δυο σημεία της εισαγωγής του στην έκδοση των «Διδαχών» του αγίου<sup>4</sup> (δεν γνωρί-

ζω μήπως άλλος το είχε κάνει μάλιστα ακόμα νωρίτερα). Η διαπίστωση αυτή από μέλος της Εκκλησίας, νομίζω πως ούτε είναι αμελητέα, ούτε και έδωσε βάση για μομφές κατά τον συγγραφέα επί αγιομαχία. Το πως αξιολογούνται λόγοι και πράξεις αγίων, εξαρτάται από το τι είδους εκκλησιολογία έχουμε. Κατά πόσο, δηλαδή, προσγράφουμε στον άγιο έναν ρόλο αυθεντίας πάνω (και άρα έξω) από την Εκκλησία, ή, αντιθέτως, θεωρούμε τον άγιο ως τέκνο της Εκκλησίας, της μόνης αυθεντίας. Δεν θα επεχταθώ εδώ στο ζήτημα αυτό. Αρκούμαι να παραθέσω μια φράση του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου: «*ημίν ου μέλει τι είπον, ή τι εφρόνησαν μερικοί Πατέρες. Αλλά τι λέγει η Γραφή, και αι οικουμενικάί σύνοδοι, και η κοινή των Πατέρων δόξα. Ου γαρ δόγμα συνιστά η γνώμη τινών εν τη εκκλησία*»<sup>5</sup>.

Πέρα απ' αυτό το θεολογικό θεμέλιο, όμως, υπάρχει, όσον αφορά τα επίμαχα λόγια του Πατροκοσμά, ένα ζήτημα ιστορικής σπουδής που δεν δικαιούμαστε να αγνοήσουμε. Λίγο παρακάτω (σχεδόν μιση σελίδα) από το απόσπασμα που παραθέτει ο κ. Ζουμπουλάκης, διαβάζουμε τον «επίλογο» των αντιεβραϊκών λόγων του αγίου: «*Ταύτα διατί σας τα είπα χριστιανοί μου; Οχι διά να φονεύετε τους Εβραίους και να τους κατατρέχετε, αλλά να τους κλαίετε, πως αφήσαν τον Θεόν και επήγαν με τον Διάβολον. Σας τα είπα να μετανοήσωμεν εμείς τώρα οπου έχομεν καιρόν, διά να μη τύχη και μας οργισθή ο Θεός και μας αφήση από το χέρι του και το πάθωμεν και εμείς ωσάν τους Εβραίους και χειρότερα*»<sup>6</sup>. Λόγοι θρησκευτικής πολεμικής είναι, αναμφίβολα. Ουσιαστικά είναι λόγος περί αποστασίας. Κατά πόσο όμως συνιστά κήρυγμα αντισημιτικό, νομίζω πως θα πρέπει να 'χουμε ενδοιασμούς, τη στιγμή που ρητά αποκηρύττει τη λογική των διωγμών και των πογκρόμ. Και ο ίδιος ο κ. Ζουμπουλάκης άλλωστε σημειώνει: «*αυτό ακριβώς σημαίνει αντισημιτισμός: γε-*

**Ο αντι-αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία  
ή: Να είμαστε μετανοούντες, κι όχι λωτοφάγοι**

**Ο αντι-αντισημιτισμός  
στην Ορθόδοξη  
Εκκλησία  
ή: Να είμαστε  
μετανοούντες,  
κι όχι λωτοφάγοι**

νοκτονία και μάλιστα στην πιο ακραία και απόλυτη μορφή, να εξοντώνεις δηλαδή τον άλλο, μόνο και μόνο επειδή διέπραξε το ανήκουστο έγκλημα να γεννηθεί». Όσο κι αν δεν συμμερίζομαστε τις αιχμηρότατες αντιβραϊκές δοξασίες που προσημονεύτηκαν, οφείλουμε να δούμε πως εκείνη την εποχή της αντιπαράθεσης και του εργώδους ποιμαντικού αγώνα ώστε κάθε θρησκευτική κοινότητα να μην αλλοιωθεί από άλλη (πρβλ. τη διένεξη επί των ημερών του Κοσμά για την ημέρα διενέργειας του παζαριού, το Σάββατο ή την Κυριακή), ο άγιος Κοσμάς είναι θιασώτης μιας συνύπαρξης, δηλαδή μιας λογικής ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτης, κυρίως επειδή εκφέρθηκε μέσα σε κλίμα αντιπαράθεσης. Και σε ένα άλλο σημείο λέει τα εξής εκπληκτικά κατά τη γνώμη μου και καθόλου ενθαρρυντικά ενός «χριστιανικού» (εντός εισαγωγικών) τραμπουκισμού: «Εσύ πάλιν οπού ηδίκησες τους αδελφούς σου... όλοι οι πνευματικοί, πατριάρχαι, αρχιερείς, ιερείς, όλος ο κόσμος να σε συγχωρέση, ασυγχώρητος είσαι. Αμή ποίος έχει την εξουσίαν να σε συγχωρέση; Εκείνος οπού τον αδίκησες... Διά τούτο, αδελφοί μου, όσοι αδικήσατε ή χριστιανούς ή Τούρκους ή Εβραίους ή Φράγκους να δώσατε το άδικον οπίσω, διατί είναι κατηραμένο και δεν βλέπετε καμμίαν προκοπήν»<sup>7</sup>.

Ας μου επιτραπεί να προσθέσω μερικά ακόμα δεδομένα που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Οι ονομασίες Εβραίος, Έλληνας, Τούρκος χρησιμοποιούνται από τον άγιο Κοσμά με θρησκευτικό νόημα, για να δηλώσουν αντίστοιχα τον Ιουδαϊσμό, την Πολυθεΐα και το Ισλάμ (πώς θα μπορούσε, άλλωστε, να γίνει διαφορετικά τότε;)<sup>8</sup>. Κρίνοντας, λοιπόν, ως απώλεια ψυχής την άρνηση του Χριστιανισμού, χαρακτηρίζει ως προσχώρηση στον διάβολο όχι μόνο τον Ιουδαϊσμό (όπως φάνηκε στο προεκτεθέν κείμενο), αλλά και την πολυθεΐα και το Ισλάμ<sup>9</sup>. Για τη γενεαλόγηση και τη ζωή του Ιούδα, επίσης, ο Πατροκο-

σμάς αναφέρει κάποια (απόκρυφη;) διήγηση, την οποία φυσικά δεν αποδέχεται η Εκκλησία. Σκοπός του όμως φαίνεται πως είναι να καταδείξει τον Ιούδα ως αρχέτυπο της αποστασίας. Είναι χαρακτηριστικό πως την περί Ιούδα διήγηση την κλείνει με «βιωματική εφαρμογή», που αφορά την περίπτωση ενός Χριστιανού, και μάλιστα ενός παπά, που «εποιύλαγε τον Χριστόν από την φιλαργυρίαν του διά να παίρνη άσπρα και του έκοψεν ο Θεός την ζωήν του με κακόν θάνατον, ωσάν του Ιούδα, και επήγε εις την Κόλασιν να καίγεται με τον Διάβολον»<sup>10</sup>.

**3.** Όποτε η επίκληση του αντισιωνισμού υποκρύπτει αντισημιτισμό, συμφωνώ με τον κ. Ζουμπουλάκη ότι οφείλουμε να την καταδικάσουμε. Όμως θεωρώ λάθος να θεωρήσουμε τον αντισιωνισμό συλλήβδην ως προσωπείο του αντισημιτισμού. Ο σιωνισμός είναι πολιτική επιλογή - δεν συμπίπτει με τη φυλετική ούτε με τη θρησκευτική ταυτότητα του Ισραήλ. Και ως τέτοια, μπορεί να τυγχάνει της αντίθεσης κάποιου, δίχως αυτή η αντίθεση να είναι φυλετική. Αυτό δείχνεται άλλωστε και από το γεγονός ότι ούτε κάθε εβραίος είναι σιωνιστής, ούτε κι ο σιωνισμός αποτελεί ένα συμπαγές ρεύμα<sup>11</sup>. Η αντίθεση την οποία αποδέχομαι δεν είναι σε καμία περίπτωση κατά του ονείρου παλλινόσθησης στη γενέθλια γη, ούτε κατά του δικαιώματος ύπαρξης ενός λαού, αλλά κατά εκείνων των κινήματων που συνιστούν έκφραση σφωβινισμού και ιμπεριαλισμού. Σε κάθε περίπτωση, η υπέρ της ελευθερίας συνηγορία μας υποχρεώνει σε κριτική στάση απέναντι σε κάθε φανατισμό και σε κάθε διωγμό (και με τέτοιους φοβόμαι ότι βαρύνονται όλοι μέσα στην ιστορία).

**4.** Ο κ. Ζουμπουλάκης δικαίως ανακτεί κατά των απόψεων που υποστηρίζουν ότι ποτέ ο αντισημιτισμός δεν ευδοκίμησε στην ελληνική κοινωνία, φτάνει όμως στο σημείο να χαρα-



κτηρίσει «εκτυφλωτικό ψέμα» τα περί αλληλεγγύης Ορθοδόξων προς διωκόμενους εβραίους. Εδώ έχω αντιρρήσεις. Για να μην επαναλάβω όσα είπα παραπάνω περί ρευμάτων εντός της Εκκλησίας, θα προσκομίσω ορισμένες, εντελώς ενδεικτικές μαρτυρίες, αφού πρώτα μου επιτραπεί μια φράση για τα λειτουργικά μας κείμενα και την εκκλησιαστική γραμματεία. Τον Ιούδα και την εβραϊκή ηγεσία την αντιμετωπίζουν ως αρχέτυπα της αποστασίας, ως τύπο του ανθρώπου που μοιχεύει σε βάρος του Γιαχβέ και συνεπώς η περί αυτούς γλώσσα είναι σκληρή ακριβώς όπως ήταν η γλώσσα των προφητών προς τους αποστάτες του λαού. Φρονώ πως μάλλον για Παλαιδιαθηκικό τόνο θα μπορούσαν να «κατηγορηθούν», παρά για ελληνοκεντρικό κι αντισημιτικό.

Έρχομαι, λοιπόν, τώρα στις μαρτυρίες, τις οποίες - σημειωτέον - δεν τις παραθέτω απλώς στο πλαίσιο της συζήτησης με τον κ. Ζουμπουλάκη, αλλά και προς φρονηματισμό όσων πείθονται σε μισαλλόδοξους καθοδηγητές και προβάσει ευσεβείας τείνουν να παραμορφώσουν το εκκλησιαστικό ήθος σε «χριστιανικό» (εντός εισαγωγικών) τζιχάντ:

Δίχως να αποτελούν εφάληριο εξωραϊσμού του παρελθόντος, δεν πρέπει να αγνοηθούν ορισμένα χαρακτηριστικά της βυζαντινής κοινωνίας. Επικαλούμαι προς τούτο τη μαρτυρία του εβραίου πανεπιστημιακού Andrew Sharf ο οποίος επισημαίνει ότι, αντίθετα προς ό,τι συνέβη στη Δύση, οι εβραίοι του Βυζαντίου δεν αποτέλεσαν ειδική κοινωνική κατηγορία, ζούσαν στην καρδιά της Κωνσταντινούπολης, είχαν ελευθερία μετακινήσεων εκεί καθώς και στην Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Θεσσαλονίκη, δεν περιορίζονταν σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, δεν στερούνταν τη δυνατότητα επαφής με μη εβραίους<sup>12</sup>. Δεν χρειάζεται να αιτιολογηθεί αυτή η διαφοροποίηση;

Το 1567 οι Εβραίοι της Κρήτης παραπεσώθηκαν στον οικουμενικό Πα-

τριάρχη Μητροφάνη Γ' ότι κάποιοι χριστιανοί τους συκοφαντούσαν στην ενετική κυβέρνηση πιστεύοντας ότι έτσι πρόαττον θεάρεστα. Ο Πατριάρχης απέστειλε πρωτοποριακή για την εποχή εγκύκλιο αφορίζοντας τους εκτρεπομένους και διατυπώνοντας θέσεις πολύ κοντινές σ' αυτές του Πατροκοσμά περί αδικίας: «*Η γαρ αδικία και συκοφαντία, καθ' ου αν πραχθείη και τελεσθείη, αδικία εστί· και ουκ έστι ποτέ τον αδικούντα είναι ανεύθυνον εκ του προφασίζεσθαι ότι ετερόδοξον ηδίκησε και ουκ ευσεβή. Επει και ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός εν ευαγγελίοις, μηδένα φησί διασείσητε μηδέ συκοφαντήσητε· μη διαχωρίζων πάντων μηδέ χώραν διδούς τοις ευσεβέσιν αδικείν τους αλλοτριόφρονας*»<sup>13</sup>.

Το 1890 ο άγιος Νεκτάριος επιμελήθηκε την επανέκδοση του περίφημου έργου του Ευγενίου Βουλγάρως *Σχέδιασμα περί της Ανεξιθρησκείας*, ήτοι περί ανοχής των ετεροθρήσκων. Εκεί διαβάζουμε, ανάμεσα σε άλλα: «*Τον Ελληνισμόν (παρακαλώ), τον Ιουδαϊσμόν, τον Μωαμεθανισμόν, (και ομοίως κατά το ακόλουθον και τας άλλας θρησκείας και αιρέσεις, όταν άνοθεν, ή εκ συνθήκης ευρεθούν στερεωμένα εις το βασίλειον) ποίός ποτε νόμος υποχρεώνει Χριστιανόν Βασιλέα, να εκχέη ανθρώπινων αιμάτων ποταμούς, διά να τους εξαλείψη; μάλλον δε, πού όλως συγχωρεί ο γλυκύτατος του Ευαγγελίου νόμος τον τυραννικόν διωγμόν κατά των απίστων, και της μαχαίρας την μεταχείρησιν;*»<sup>14</sup>.

Αν το έθιμο του καψίματος ομοιώματος του Ιούδα σε ορισμένες περιοχές κατά το Πάσχα φανερώνει διολίσθηση προς το φυλετικό ή θρησκευτικό μίσος, τότε η εκκλησιαστική συνείδηση δίνει τη μαρτυρία της. Το 1891 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος εξέδωσε εγκύκλιο «Περί του ουκ έξεστι τοις πιστοίς πυρναλύν ομοίωμα του Ιούδα εν τη εορτή της λαμπροφόρου Αναστάσεως του Σωτήρος». Σ' αυτήν επισημαίνονταν ότι «*Η πομπώδης καΐσις ομοιώ-*

**Ο αντι-αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία ή: Να είμαστε μετανοούντες, κι όχι λωτοφάγοι**

**Ο αντι-αντισημιτισμός  
στην Ορθόδοξη  
Εκκλησία  
ή: Να είμαστε  
μετανοούντες,  
και όχι λωτοφάγοι**

ματος Ιούδα είναι εσχάτη χλεύη προς τους συμπολίτες ημών Ιουδαίους και εξερεθίζει τα θρησκευτικά μίση». Το 1910 πάλι η Σύνοδος εξέδωσε εγκύκλιο «Περί ανάγκης εξαλείψεως του εθίμου της κατά το Άγιον Πάσχα περιφοράς και καύσως ομοιώματος του προδότη Ιούδα», όπου σημειώνονταν τα εξής σπουδαία: «Της κρηπίδος όμως... των ευαγγελικών αρετών, ως μη όφελεν, επιλανθάνονταί τινες των ευσεβών χριστιανών, διότι εν τη ημέρα της λαμπροφόρου Αναστάσεως... προς προσβολήν και ονειδισμόν των συμπολιτών ημών Ιουδαίων, περιφέρεται ομοίωμα του προδότη Ιούδα, και εν μέσω ανοιζείων και αξιομέπτων αλαλαγμών και ατάκτων κραυγών και εκτρόπων σκηνών, πυροβολείται τούτο και καίεται, ει και η Σύνοδος... ρητώς τον κατάκριτον τούτον αναχρονισμόν απηγόρευσεν, ως αντιβαίνοντα εις τα ιερά της αμοιήτου ημών πίστεως παραγγέλματα». Παρόμοια διελάμβανε και εγκύκλιος του 1918 «Περί απαγορεύσεως εθίμων τινών καθαπτομένων των Εβραίων συμπολιτών μας»<sup>15</sup>.

Στις 23 Μαρτίου 1943 ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός εξέδωσε την περίφημη διαμαρτυρία - έκκληση προς την κατοχική κυβέρνηση, υπέρ της διασώσεως των Εβραίων της Ελλάδας. Ανάμεσα στα άλλα, η διαμαρτυρία (η οποία συνυπογράφηκε από πλήθος εκπροσώπων επιστημονικών και επαγγελματικών φορέων) επισημαίνει ότι «η Αγία ημών θρησκεία ουδεμίαν αναγνωρίζει διάκρισιν, υπεροχήν ή μείωσιν ερειδομένην επί της φυλής ή της θρησκείας, δογματίζονσα ότι "οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ οὐδέ Ἑλλήν" (Γαλ. Γ' 28), καταδικάζουμένης οὕτω πάσης τάσεως προς δημιουργίαν οιασδήποτε διακρίσεως ή φυλετικής ή θρησκευτικής διαφοράς». Προσωπικά, την διακήρυξη την πρωτοσυνάντησα δημοσιευμένη στα Χρονικά (όργανο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, αρ. φ. 136/1995, σελ. 7), όπου μάλιστα αναδημοσιεύονταν από την εφημερίδα «Βήμα»

και το κείμενο του Σεβ. Μητροπολίτου Δημητριάδος κ. Χριστόδουλου «Οι Χριστιανοί και το Ολοκαύτωμα», με πλήθος συναφείς μαρτυρίες, όπως π.χ. του προέδρου του Κ.Ι.Σ. κ. Νισήμ Μαΐς, που υπογράμμισε την πανευρωπαϊκή μοναδικότητα της διακήρυξης (σελ. 5 - 7, βλ. και Χρονικά 153/1998, σελ. 10).

Στις 20 Οκτωβρίου 1997 ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαίος επισκέφτηκε το Μουσείο του Ολοκαυτώματος στην Ουάσιγκτον, και εξεφώνησε λόγο που επίσης δημοσιεύτηκε στα Χρονικά. Σ' αυτόν ο Παναγιώτατος μνημόνευσε - συν τοις άλλοις - τον μακαριστό Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο, ο οποίος, όταν οι Γερμανοί απαίτησαν να καταγράψει τους Εβραίους του νησιού, έγραψε μόνο ένα όνομα: το δικό του<sup>16</sup>.

«Μιλούσα μια μέρα», έλεγε η προσφάτως κοιμηθείσα γερόντισσα Γαβριηλία, «με κάποιον που μισεί τους Εβραίους. Του λέω: "Γιατί;". Λέει: "Γιατί είναι αντίχριστοι". Και γυρίζω και του λέω: "Εσύ, ένας Χριστιανός, έχεις τόσο μίσος; Έγινες ο Δικηγόρος του Κυρίου μας, ο Ολοίος είτε Συγχώρεσέ τους, δεν ξέρουν τι κάνουν; Πώς παίρνεις την Δικαιοσύνη στα χέρια σου; Ε; Μπορούμε την πράξη που έκαναν, να τη μιμήσουμε. Όχι τους ίδιους»<sup>17</sup>.

Είναι πλήθος οι σύγχρονες μαρτυρίες που θα μπορούσαν να προσκομιστούν (όπως π.χ. το κοινό μήνυμα των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών κατά του εθνικισμού και του ρατσισμού στην Πάτμο τον Σεπτέμβριο 1995, κ.ά.). Θα κλείσω όμως με μια «περιθωριακή μαρτυρία. Την Κυριακή 17 Δεκεμβρίου 1992 μια δράκα Ορθοδόξων νέων (ότι βέβαια, ήταν μόνο μια δράκα, μάλλον δεν είναι δίχως σημασία) συγκεντρώθηκε στον αθηναϊκό πεζόδρομο της οδού Κοραή κρατώντας ένα πανώ που έγραφε: «Ηρώδης είναι ο Ναζισμός» - (υπογραφή) «Ορθόδοξοι Χριστιανοί ενάντια



στο φασισμό». Η προκήρυξη που μοιράζαμε στους περαστικούς ξεκινούσε με τη φράση: «Έλληνες, Αλβανοί, Αιθίοπες, Φιλιππινέζοι, Σομαλοί, Κούρδοι, Τούρκοι, Εβραίοι, άνθρωποι όλης της γης, αδέρφια μας, Χριστός γεννιέται, χαρά στον κόσμο». Κατάγγελλε την εμφάνιση ρατσιστικών χροσμάτων και έλλεινε με τη φράση: «Εάν θέλουμε, λοιπόν, να γιορτάσουμε Χριστούγεννα με Χριστό, πρέπει γενναία να γίνουμε ξένοι, να φράζουμε το δρόμο στο ναζιστικό και ρατσιστικό εφιάλη, να φράζουμε το δρόμο στον πόλεμο και το μίσος...»<sup>18</sup>.

Κάποια στιγμή πρέπει να κάνουμε ένα αφιέρωμα, όπου θα δημοσιευτούν κι αυτά τα κείμενα. Καλή δύναμη.

## Σημειώσεις

1. Πειραική Εκκλησία, Φεβρ. 1998, σ. 62.
2. Θανάση Ν. Παπαθανασίου, «Αυτοκρατορία και έρημος. Η ιστορία και οι αντινομίες στη σκέψη του π. Γ. Φλωρόφσκυ», στη *Σύναξη* 64 (1997), 27 - 52. Ας σημειωθεί ότι μετά τη λ. «αντινομίες» πρέπει να προστεθεί το κτητικό «της».
3. Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, V, 443.
4. Ιωάννου Β. Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλίου Διάχες*, εκδ. Τήνος, Αθήνα 1989, σσ. 28, 85.
5. *Πηδάλιον*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1976, σ. 7 (σχόλιο στον ε' αποστολικό).
6. *Διαχές*, ό.π., σ. 244.
7. *Διαχές*, ό.π., σσ. 226 - 227.
8. *Διαχές*, ό.π., σσ. 298, 175.
9. *Διαχές*, ό.π., σσ. 150, 275.
10. *Διαχές*, ό.π., σσ. 205 - 206. Η περί Ιούδα διήγηση του Πατροκοσμά έχω την εντύπωση πως μοιάζει, τουλάχιστον σε σημεία της, με τη (βυζαντινή πιθανότατα) διήγηση για τον Ιούδα, η οποία έχει χαρακτηριστεί μετεξέλιξη της αρχαιτικής διήγησης του Ουτίποδα, δηλαδή ενός προσώπου «μοιραίου», αμαρτωλού και αυτοκαταστροφικού. Βλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Βυζαντινά θέματα της ελληνικής Λαογραφίας* (Λαογραφία, παράρτημα 11), Αθήνα 1994, σσ. 96 - 128 («Βυζαντινός Ουτίπους και Μεσαιωνικός Ιούδας»).
11. Βλ. π.χ. *A History of the Jewish People* (ed. H.H. Ben - Sasson), Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts 1976, σσ. 727 - 1096 (Schmuel Ettinger, *The Modern Period*). Χαρακτηριστική υπήρξε και στη χώρα μας η αντιδικία μεταξύ σιωνιστών

και κομμουνιστών εβραίων το 1929, περί την προσπάθεια ομοσπονδποίησης των Ισραηλιτικών κοινοτήτων της Ελλάδας. Βλ. Ιωάννη Σκούρη, «Πρωτοβουλία Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης για δημιουργία Πανελλαδικής Ισραηλιτικής Ένωσης, στα Πρακτικά του ΙΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Μάιος 1990), Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 204.

12. Andrew Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade* (The Littmann Library of Jewish Civilization) Routledge & Kegan Paul, London 1971, σσ. 16 - 17.
13. Κ. Παπαρηγόπουλον, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Νίκας, γ.χ., τ. 6, σ. 460.
14. Αγίου Νεκταρίου, *Ειργένιον Βουλγαρώς, Περί Ανεξίθρησκείας ήτοι περί ανοχής των ετεροθρήσκων*, Αθήνα, γ.χ., παράγρ. η', σ. 65.
15. Παρατίθενται στο Παναγιώτον Σμωτα, *Ιουδαϊσμός και ελληνική Ορθόδοξία* (ανάπτυκον εκ της Θεολογίας), Αθήνα 1971, σσ. 13 - 14. Ο Ιωάννης Κορναράκης (*Ο Ιούδας ως ομαδικός ενοχικός αρχετύπος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 114 - 129) αναφέρεται στο έθιμο αυτό και εξηγεί πως πρόκειται για επιθετικότητα που σχετίζεται με την αποθήκη προσκυτικής ενοχής - αντιθέτα, βέβαια, προς τον ευαγγελικό Τελώνη, που τυπεί το δικό του στήθος, κι όχι τον Φαρισαίο!
16. Χρονικά 152/1997, σσ. 3 - 4. Ο Γιάννης Μαρίνος αναφέρει ότι, όπως πληροφορήθηκε μόλις στις 10.3.1998 σε εκδήλωση για το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος, γράφτηκαν δύο ονόματα, του επισκόπου και του δημάρχου Καρρέρ, αμφοτέρων μη Εβραίων (*Το Βήμα*, 29.3.1998, σ. Α14).
17. Γαβριηλίας Μοναχής, *Γερώντισσα Γαβριηλία. Η ασκητική της αγάπης*, σειρά *Ταλαντο*, Αθήνα 1997, σ. 252.
18. Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εξόδος* 10(14)/1993, σσ. 33 - 35. Ας σημειωθεί ότι ο γράφων, ως συγγραφέας των διδακτικών ενότητων 33 - 46 του βιβλίου *Θρησκευτικών της Γ' Γυμνασίου* («Εκδόσεις, η νέα κοινωνία σε πορεία»), ενέταξε πληροφορίες για τη διαμαρτυρία του Δαμασκηνού (σ. 221) και για τα μηνύματα των προκαθημένων των Ορθόδοξων Επισκοπών (σσ. 226, 229).

**Ο αντι-αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία ή: Να είμαστε μετανοούντες, κι όχι λωτοφάγοι**

# Οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς

**Γ**ΙΑ ΤΟ ΘΕΜΑ των Εβραίων της Κεφαλονιάς έχουν δημοσιευθεί τα παρακάτω άρθρα και μελέτες του κ. Αγγελο - Διονύση Δεμπό-  
νου σε προηγούμενα τεύχη του περιοδικού μας: «Οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς» τεύχη 46 και 47, «Ένας ιερόσυλος Δεσμοφύλακας» τεύχος 71, και «Εβραϊκές Οικογένειες της Κεφαλονιάς» τεύχη 115 και 116.

Στο σημερινό τεύχος συμπληρώνουμε τα σχετικά στοιχεία με τρία νέα δημοσιεύματα:

α) «Οι Εβραίοι της Επτανήσου και η Ένωσις», άρθρο του ακαδημαϊκού - καθηγητού του Πανεπιστημίου και διατελέσαντος

πολλές φορές υπουργού αεμινήστου **Γρηγόριου Κασιμάτη**. Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Νέα Εστία», στο τεύχος 250/15.5.1937 (Μας το απέστειλε ευγενικά η κα Κούλα Ξηραδάκη - Αθήνα).

β) «**Παρακμή και αφανισμός**». Πρόκειται για το 8ο κεφάλαιο από το βιβλίο του κ. **Αγγελο - Διονύση Δεμπό-  
νου** στην Κεφαλονιά». (Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κεφαλληνίας και Ιθάκης - Αργοστόλι 1996).

γ) «**Μια κόρη της Κεφαλονιάς εμπνεύ-  
στρια του μεγαλύτερου ισραηλινού  
ποιητή**», του ιστορικού ερευνητή -  
πρ. υπουργού κ. **Γερασίμου Αποστολάτου**.

## Οι Εβραίοι της Επτανήσου και η Ένωσις

Του κ. ΓΡΗΓ. Π. ΚΑΣΙΜΑΤΗ

**Π**ΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΜ-  
ΦΑΝΙΣΕΩΣ των Εβραίων  
εις τας Ιονίους νή-  
σους και δη εις την Κέρ-  
κυραν και την Ζάκυν-  
θον, όπου κατά τον Μεσαίωνα εγκα-  
τέστησαν σοβαράς παροικίας, δεν υ-  
πάρχει καμία θετική πληροφορία. Οι  
μεν Εβραίοι ισχυρίζονται<sup>(1)</sup> ότι η ε-  
γκατάστασις εγένετο μαζί με την ε-  
πέκτασιν εις την λοιπήν Ελλάδα και  
ότι εις την έννοιαν των Εβραίων  
Ελλήνων, περί των οποίων πραγμα-  
τεύεται ο Ιώσηπος Φλάβιος<sup>(2)</sup>, περι-  
λαμβάνονται και οι εν Επτανήσω

Ισραηλίται. Είναι δε γνωστόν ότι εις  
την Ελλάδα, και δη την Ιωνίαν και  
την Θεσσαλονίκην, οι Εβραίοι είχαν  
εγκατασταθή ήδη από του Β' αιώ-  
νος π.Χ. φεύγοντες τας διώξεις και ι-  
δίως την διοίκησιν Πτολεμαίου του  
Ζ', του δευτέρου ευεργέτου, ο οποίος  
επικρατήσας το 146 π.Χ. εις Αλεξάν-  
δρειαν του αδελφού του Πτολεμαίου  
του ς' του Φιλομήτορος και της συ-  
ζύγου αυτού Κλεοπάτρας, έπνεε μέ-  
νεα κατά των Εβραίων της Αιγύ-  
πτου, οι οποίοι είχαν υποστηρίξει  
και πολεμήσει με τον αντίπαλόν  
του<sup>(3)</sup>. Πιθανωτέρα όμως φαίνεται η

εκδοχή που υπεστηρίχθη από τον α-  
είμνηστον Ι. Α. Ρωμανόν<sup>(4)</sup>, ότι η ε-  
γκατάστασις των Εβραίων εις την  
Κέρκυραν δεν μπορεί να είναι πα-  
λαιότερα από τον ΙΒ' αιώνα μ.Χ.,  
διότι ο Ραββίνος της Τουδέλας Βε-  
νιαμίν, που επεσκέφθη την Ελλάδα  
κατά το 1148, εύρε πληθύν Εβραίων  
πανταχού και αναφέρει εκατόν εις  
την Άρταν, πενήντα εις τας Πάτρας,  
εκατόν εις την Ναύπακτον, δύο χι-  
λιάδας εις τας Θήβας, ανεύρε δε μό-  
νον ένα εις την Κέρκυραν<sup>(5)</sup>. Περί  
των εν Ζακύνθω Εβραίων ουδεμία  
υπάρχει πηγή παλαιότερα του τέ-



## ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΡΟΠΑΡΟΤΕΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΗΘΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ

PREZZO ANNUO (pagamento anticipato)

('Ephemeris Ethico-Politica')

Per la Italia Italia Scillato.

Per l'Europa Europa Scillato.

Ugno domenica a Lancia sarà indicata

l'ora in Carlo

al Redattore Responsabile.

CRONACA ISRAELITICA

PERIODICO POLITICO-MORALE

(Si pubblica una volta al mese)

וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע יְהוָה בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל וְיָשׁוּבָה

«Nobis de tota et Iudaea de tota opte est

et de tota et Iudaea de tota opte est

(Apoc. II, 16.)

«Una medesima Legge ed una medesima ragione sarà

«fra voi, e fra lo straniero che abita con voi»

(Numb. XV, 16.)

N.º 40. Anno II. L'anno II. L'anno II.

— 185555 —

N.º 40. Anno II. L'anno II. L'anno II.

Reggio, 13 Giugno 1863. D. D.

Cefis, 13 Giugno 1863. S. N.

Τὸ σπῆμα τῆς ἑλπίδος ἐγένετο δευ-  
τὴν, ἡ ἐννοία τῆς ὑποσχέσεως ἀπερ-  
αίσθη, καὶ αὐτὴ εὐχρὴ συμπαύσεως τοῦ ἔ-  
θνους ἐπὶ τοῖς αἰσχυροῦσι καὶ

Περὶ τῶν ἐν τῷ σπῆματι τοῦτου  
ἐπερχομένων εἰς τοὺς Ἰσραηλῖτας εὐεργε-  
τημάτων, διαδοχικῶς ἤδη ἐν τῷ προηγυ-  
μένῳ φύλλῳ· ἀλλὰ τὸ πᾶσι καὶ ἐπιβε-  
βαιῶν, εἶναι ὅτι ἐξιστάμεται πρὸς τοὺς  
λαοὺς πολίτας κατὰ τὴν ἐξουσίαν  
τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆν ἐπιτήρησιν  
τῶν καθήκοντων, οὕτως καὶ τῆς αὐτο-  
παρήσεως, τοῦ βαρὺς καὶ τῆς ἐγκυ-  
περήσεως, ἀπερ μόνῃ ἡ ἐλευθερία δύνα-  
ται νὰ ἐμπνεύσῃ, θελοῦσι ἐμφυλίσθῃ  
ἵνα ἐν τῷ ἐθνῷ συντελεσθῇ καὶ  
αὐτὰ εἰς τὴν κοινὴν εὐμερίαν.

Ἡ δὲ παρ' ἡμῶν διατυπωθεῖσα εὐχρὴ,  
τὸ νὰ εὖρῃ ἡ ἐννοία τετελεσμένην τὴν  
χειραφεσίαν ἡμῶν, ὑπαγεμένη ἐν τοῖς  
οὐκ ἐκείνῳ εὐεργετοῦ ἀνεργίας, ὅπερ  
ἔξεστιν εἰς πάντας πολίτας νὰ τρέψῃ  
ὑπὲρ τῆς γενικῆς αὐτῶν γῆς· ἀλλὰ

La Corona della Grecia fu accet-  
tata, l'annessione delle isole ionie  
decisa, i voti di un intero popolo  
finalmente esauditi!

Quai beneficij ora questo avve-  
nimento reccherà agli israeliti Jo-  
nni? Crediamo di esserci su ciò suf-  
ficientemente espressi col prece-  
dente numero. Il più prezioso però  
si è quello di vederli parificati agli  
altri cittadini tanto nell'esercizio  
dei diritti, come nell'adempimento  
dei doveri, e così, con quella abne-  
gazione, con quel coraggio, con  
quella perseveranza che solo la li-  
bertà può ispirare, saranno anch'es-  
si animati di contribuire con tutti i  
loro mezzi al benessere comune.

Avevamo espresso il desiderio  
che l'avvenimento dell'unione colla  
libera Grecia trovasse compiuta  
nell'Jonio la nostra emancipazio-  
ne. Un nobile sentimento di orgo-  
glio che ad ogni cittadino è lecito  
di nutrire per la terra che lo vide  
nascere, ci spinse ad esprimere

Πανομοίωτον τῆς α' σελίδας τῶν «Ισραηλιτικῶν Χρονικῶν» τῆς 1ης Ἰουνίου 1863 ὅπου πανη-  
γυρίζεται ἡ ἑνωσις.

εν Κερκύρα Εβραίων, ὡς καὶ οἱ  
Εβραῖοι τῆς Ζακύνθου, εἶχον κοινὴν  
αὐτῶν γλώσσαν τὴν ἑλληνικὴν, ὅπως  
ὅλοι οἱ ὁμόφυλοι τῶν τῆς αρχικῆς  
διασποράς, οἱ ὁποῖοι λόγῳ τῆς πτω-  
χείας τῆς κοινῆς ομιλουμένης αρα-  
μαϊκῆς γλώσσας, ἠρχισαν, μετὰ τὴν  
κατάκτησιν του Μεγάλου Ἀλεξάν-  
δρου, νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἑλληνι-  
κὴν, μέχρι τοῦ σημείου ὥστε αὐτὸ το  
Ταλμούδ νὰ αναφέρῃ ὅτι εἰς τὴν Ιου-  
δαίαν ομιλοῦνται δύο γλώσσαι, ἡ  
Εβραϊκὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ<sup>7)</sup>. Τοῦτο δε  
παρὰ τὰς προσπάθειάς τῶν φαρισαί-  
ων καὶ ὁλῶν τῶν πνευματικῶν αρχη-  
γῶν τῶν Εβραίων, οἱ ὁποῖοι, με τὸν ἀ-  
γριον εθνικισμόν που διακρίνει τὴν  
φυλὴν τῶν, θῆλυσαν νὰ αποκλείουν  
τὰ ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἐπε-

χράτταν, ὅπως συνέβη καὶ μετὰ τὴν  
εμφάνισιν του Χριστιανισμοῦ<sup>8)</sup>.

Ὅτι παλαιότερον, καὶ ἰσῶς προ τῆς  
εγκαταστάσεως τῶν σεφαραδιτῶν  
Εβραίων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς ενετικῆς  
κατακτήσεως, που ἐπέδρασαν ασφα-  
λῶς εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν διά-  
δοσιν του ἰταλικῶν ἰδιώματος, τὸ ὁ-  
ποῖον χρησιμοποιοῦν εἰς τοὺς κατό-  
πιν χρόνους οἱ Εβραῖοι τῆς Κερκύρας  
καὶ διὰ το ὁποῖον πιθανῶς κατὰ πολὺ  
νὰ συνετέλεσε καὶ ἡ ενετικὴ κατάκτη-  
σις, ἡ ὁποία κατεδίωξε τὰ ἑλληνικά  
γράμματα καὶ γενικώτερον πᾶσαν  
μορφωτικὴν προσπάθειαν<sup>9)</sup>, καὶ ἡ  
προς τὸν δεσπότην συνήθης εἰς τοὺς  
Εβραίους προσαρμογὴ, ὁμιλεῖτο ἡ ἑλ-  
ληνικὴ γλῶσσα φαίνεται ἀφ' ἐνός μὲν  
ἀπὸ τοὺς Εβραίους τῆς Ζακύνθου, ὁ-

λους του ΙΕ' αἰῶνος<sup>6)</sup>. Πάντως οἱ  
Εβραῖοι τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ζακύν-  
θου κατὰ μέγα μέρος εγκατεστάθησαν  
προ του περιφύμιου διατάγματος τῆς  
Αλάμπρας τῆς 31 Μαρτίου 1492, διὰ  
του ὁποῖου ὁ Φερδινάνδος ὁ Ε' καὶ ἡ  
Ισαβέλλα οἱ Καθολικοὶ διέταξαν τὴν  
ἐξῶσιν τῶν Εβραίων ἐξῶ τῶν ὁρίων  
του Ισπανικοῦ Βασιλείου, καὶ το ὁ-  
ποῖον ἀποτελεῖ τὸν δεῦτερον θεμελιώ-  
δη σταθμὸν εἰς τὴν Εβραϊκὴν διασπο-  
ράν καὶ εγκαινιάζει τὴν περίοδον τῶν  
νεωτέρων περιπλανήσεων του σεφα-  
ραδιτικῶν Εβραϊσμοῦ, ὁ ὁποῖος, καν-  
χόμενος ὅτι κατὰγεται ἀπὸ τὰς ἰθυ-  
νοῦσας τάξεις τῆς Παλαιστίνης, εγκα-  
τεστάθη ἐν αἰχμαλωσίᾳ εἰς τὴν Ισπα-  
νίαν ὑπὸ του στρατηγοῦ του Ναβου-  
χοδονόσωρος του Β', Ισπανοῦ, μετὰ  
τὴν καταστροφὴν του πρώτου ναοῦ,  
το 587 π.Χ. Τοῦτο εἶναι προφανές ἀ-  
πὸ το γεγονός ὅτι πολὺ προ του δια-  
τάγματος τῆς Αλάμπρας ἀπαντοῦν  
προνομιακά διπλώματα ὑπὲρ τῶν  
Εβραίων τῆς Κερκύρας, ἐπιζητούμε  
συχρότατα ἀπὸ τὴν πολυπαθὴ αὐτὴν  
φυλὴν πρὸς ἀσφάλειάν τῆς κατὰ τῶν  
καταδιώξεων που προεκάλεῖ το πνεῦ-  
μα τῆς μισαλλοδοξίας καὶ του φανα-  
τισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ βαθύτερα διάστα-  
σις που διειρηθῇ πάντοτε μεταξὺ  
τῶν Εβραίων καὶ τῶν αυτοχθόνων  
καὶ περὶ τῆς ὁποίας θα λεχθῶν ὀλίγα  
κατωτέρω. Εἰς τὰς αἰτήσεις καὶ τὰς ἰ-  
κεσίας τῶν Εβραίων πολλάκις ἐνέδι-  
δον οἱ ἀρχοὶ ἀρχόντες. Οὕτω π.χ.  
αναφέρεται ὅτι ὁ δεσπότης τῆς Κερ-  
κύρας Φίλιππος ὁ Ταραντίνος καὶ ἡ  
σύζυγός του Αικατερίνη, ἐπίτιλος  
Αυτοκράτειρα Κωνσταντινουπόλεως,  
ἐξέδωκαν δύο διατάγματα, τὴν 23ην  
Νοεμβρίου 1317 καὶ τὴν 12ην Μαρτί-  
ου 1324, παρέχοντα ἀσφαλείας εἰς  
τοὺς Εβραίους. Το γεγονός ἄλλωστε  
τούτο, τῆς εγκαταστάσεως τῶν Εβραί-  
ων εἰς τὴν Κέρκυραν προ τῆς ἐξ Ισπα-  
νίας καὶ Ἰταλίας μετοικεσίας, φαίνε-  
ται καὶ ἀπὸ το ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι τῶν



που το κύμα της σεφαραδιτικής μετοικεσίας δεν ήτο σοβαρόν, ούτε και μεγάλη η επίσημος με τας ενετικάς αρχάς επαφή και όπου ομιλουμένη μεταξύ των Εβραίων γλώσσα παρέμεινε πάντοτε η ελληνική<sup>(10)</sup>. Αφ' ετέρου δε φαίνεται τούτο εκ του ότι, ως αναφέρεται εις τα Κερκυραϊκά «Ισραηλιτικά Χρονικά» της 31 Ιανουαρίου 1862, μέχρι τότε, «κατά την εορτήν των εβδομάδων», εις πάσας τας Συναγωγάς ψάλλεται υμνολογία εις εθνικήν γλώσσαν, ήτις προοιμιάζει διά της ωδής «Εἰς Ἅγιος Κύριος ὁ Θεός». Ελληνιστί ωσαύτως και ελεγεία τινά ψάλλονται κατά την επέτειον ημέραν της παρ' ἡμῖν αείποτε μνημονευομένης «καταστροφῆς του Ἱεροῦ Ναοῦ». Τούτο δε ανεξαρτήτως της υπάρξεως Ἑλληνικῆς συναγωγῆς, η οποία ήτο και η αρχαιότερα ἐν Κερκύρα. Πρέπει μάλιστα να πιστεύσωμεν ὅτι χωρὶς την σεφαραδικήν μετοικεσίαν θα εἴχομεν ἰσως εις την Ἑλλάδα λελυμένον ἤδη προ πολλοῦ το εβραϊκὸν πρόβλημα διότι δεν πρέπει να παραγνωρισθῇ ὅτι η μετοικεσία αὐτή, αποσπάσασα τοὺς Ἕλληνας Εβραίους της Κερκύρας ἀπὸ την ἑλληνικὴν γλώσσαν, τοὺς ἐνίσχυσε εις τον φυλετικὸν μοναδισμόν των και τοὺς ἐξεχώρισε οριστικῶς ἀπὸ τοὺς λοιποὺς κατοικοὺς της χώρας, διότι ἠμύδωσε την αφομοίωσιν που θα ἐπήρζετο κατ' ἀνάγκην και με την διατήρησιν ἑστώ της θρησκείας των, ἀν δεν τοὺς ἐχώριζεν η γλώσσα και ἀν δεν ἐνισχύετο η ἀγάπη της ἰδιαίτης ξεχωριστῆς ἐθνικῆς των ζωῆς, που μοιραίως τοὺς ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τὸ σύνολον. Δεν εἶναι δυνατόν βέβαια να παραβλεφθῇ ὅτι η διαφορὰ της θρησκείας πολὺ συνετέλει και συντελεῖ εις την δημιουργίαν του φανατισμοῦ, ὁ ὁποῖος προεκάλεσε τας ἀμετροῦτους καταδιώξεις που υπέστη η μαρτυρικὴ αὐτὴ φυλὴ. Ἀλλὰ πρέπει ἐπίσης να ἀναγνωρισθῇ ὅτι εις τὸ βάθος οἱ λόγοι του χωρισμοῦ και της ἐχθρότητος δεν εἶναι πάντοτε και κυρίως θρησκευ-

τικοί, ἀλλὰ κοινωνικοί. Πῶς θα ἐξηγεῖτο τὸ σημερινόν φαινόμενον του πανταχοῦ υπάρχοντος ἀντισιμιτισμοῦ με θρησκευτικὴν δικαιολογίαν; Αἱ θρησκευτικαὶ αἰτίαι ἐξέλιπον, ὁ ἀντισιμιτισμός ὁμως παραμένει, και παρίσταται ἀνάγκη να ἐυρίσκωνται κάθε τῶσον νέαι δικαιολογίαι, ὅπως εἶναι π.χ. η ἐπίσημος φυλετικὴ θεωρία του τρίτου Ράιχ<sup>(11)</sup>.

**Π**όσον εἶναι ἰδιαίτερος διὰ την Ἑλλάδα ἀκριβῆς ἡ παρατήρησις αὐτή, φαίνεται κυρίως εις την πόλιν εις την ὁποίαν ὑπάρχει ἡ πολυπληθεστέρη εβραϊκὴ παροικία, εις την Θεσσαλονίκην. Οὐδεὶς υφίσταται θρησκευτικὸς φανατισμός. Ὅτι χωρίζει βαθέως τον ἑλληνικὸν πληθυσμόν ἀπὸ τον εβραϊκόν, εἶναι ἡ ξεχωριστὴ ζωὴ που ζῇ ὁ τελευταῖος, χαρακτηρισμένος εις τας παραδόσεις του και ἐντελῶς ξένος πρὸς την χώραν, και ἀκόμη ἡ γλωσσικὴ διαφορὰ, τὸ ἰδιόρρυθμον ἰσπανικὸν ἰδίωμα, ἡ κάποτε και τα ἀνεκδιήγητα γαλλικά που ἀκούονται εις τοὺς δρόμους της Μακεδονικῆς πρωτεύουσας και που υποδέχονται ἤδη εις τον σταθμόν τον ἀφικνούμενον εις αὐτήν με τας κραυγὰς των εβραίων ἀχθοφόρων, ικανὰς να καταστήσουν σφοδρόν ἀντισιμιτικὴν και τον πλέον ἀνεξίκακον και ἀνεξίθρησκον Ἕλληνα. Ἀλλοὺ λοιπόν και ὄχι εις την θρησκείαν ἐυρίσκεται ἡ ἐξήγησις του χάσματος.

Οἱ Εβραῖοι διετήρησαν τον χαρακτηριστὴρα της νομαδικῆς φυλῆς. Ὁ Adolphe Lods, εις τὸ θεμελιώδες περὶ των πρώτων ἀρχῶν του Ἰσραὴλ βιβλίον του<sup>(12)</sup>, περιγράφει με ἐξαιρετικὴν ἐνάργειαν την ζωὴν των νομάδων αὐτῶν που ἀνέτρεφαν πρόβατα και κατσίκας και που ἔσπερναν και μερικὰ δημοτικὰ ὅταν ἡ ἐποχὴ ήτο πρόσφορος και ἠμποροῦσαν να θερίσουν πρὶν ἀπὸ την προσεχὴ τους μετακίνησιν.

Τουναντίον ὁ ἄνθρωπος συνδέεται με τὸ ἔδαφος μόνον με τὸ φύτευμα καρποφόρων δένδρων. «Ὁ Ἀζάτης, λέγει ἓνα αἰγυπτιακὸν κείμενον<sup>(13)</sup>, δεν ἠμπορεῖ να μείνῃ εις την θέσιν του· τὰ πόδια του κινούνται διαρκῶς». Προωθούμενος καθ' ἡμέραν ἀπὸ τας μονίμους φυλὰς που τον υποκαθιστοῦν, ὁ νομάς ἐκλέγει την στέππην και την ἐρημον. Ἡ δε ἐρημος ἔχει τον ἴδιον χαρακτήρα και την ἰδίαν ἐλξιν με την θάλασσαν<sup>(14)</sup>, πρὸς την ὁποίαν τελικῶς ἐκφεύγουν οἱ νομάδες. Εἰς τούτῳ ἐγκρίνεται τὸ μυστικὸν της πρώτης διασπορᾶς των εβραϊκῶν φυλῶν, τα ὁποῖα, ἐγκατασταθέντα εις την Παλαιστίνην κατὰ τον Δ' ἰσὺς αἰῶνα π.Χ., μετὰ μακρὰν νομαδικὴν περιπλάνησιν, δεν ἐδίσταζαν να ἐγκαταλείψουν την γῆν της μετοικεσίας των εις πρώτην ευκαιρίαν. Ἢδη δε εις την ἐποχὴν των προφητῶν, οἱ Εβραῖοι ἦσαν κατεσπαρμένοι ἔξω της Παλαιστίνης εις ὅλα τα σημεία του ορίζοντος. «Μη φοβού, ὅτι μετὰ σου εἰμὶ· ἀπὸ ἀνατολῶν ἄξω τὸ σπέρμα σου και ἀπὸ δυσμῶν συνάξω σε. Ερῶ τῷ βορρᾷ Ἄγε και τῷ λιβὶ μη κώλυνε· ἄγε τοὺς υἱοὺς μου ἀπὸ γῆς πόρωθεν, και τας θυγατέρας μου ἀπ' ἀκρῶν της γῆς», λέγει ὁ Ἡσαΐας κατὰ τον Η' αἰῶνα<sup>(15)</sup>. «Νυν ἀποστρέψω ἀχμαλώσιαν ἐν Ἰακώβ... και οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβὸν ἐν τῷ ἀποστρέψαι με αὐτοὺς ἐκ των ἐθνῶν και συναγαγεῖν με αὐτοὺς ἐκ των χωρῶν των ἐθνῶν...» ὑπόσχεται ὁ Ἰεζεκιήλ δύο αἰῶνας βραδυτέρον<sup>(16)</sup>. Ὁ Ζαχαρίας κατὰ τον Ε' αἰῶνα διαπιστώνει την διασποράν και ὑπόσχεται ἐκ μέρους του Θεοῦ «ἐκ των τεσσάρων ἀνέμων του Ουρανοῦ συνάξω Ὑμᾶς»<sup>(17)</sup>.

Ὅταν μάλιστα ἐμφανίζονται αἱ πρώται δυσκολίαι κατὰ την ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν με τας γιγαντιαίας μετακινήσεις των πληθυσμῶν της γῆς, και ἡ Παλαιστίνη καθίσταται ὁ διάδρομος μεταξύ Αἰγύπτου και Συρίας και διασχίζεται καθ' ἡμέ-



ραν από τα στρατεύματα των διάδοχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου που μάχονται μεταξύ των, η διασπορά, και ιδίως προς την Αλεξάνδρειαν, προσλαμβάνει μορφήν γενικής μετοικεσίας που ολοκληρώνεται με την δευτέραν καταστροφήν του Ναού το 70 μ.Χ. Περισσότερον από το αίσθημα ότι το έδαφος φεύγει υπό τους πόδας των, το οποίον αποδίδει εις τους Εβραίους της Αλεξάνδρειας, μετά τας αντισημιτικές διώξεις του Α' αιώνος, ο διαπρεπής ομόφυλός των ιστορικός ν. Ζωζέφ Νεχαμί<sup>(18)</sup>, οι Εβραίοι είχαν ίσως το αίσθημα ότι τίποτε δεν τους συνδέει με το έδαφος και ότι μόλις χρειασθή αγών διά να κρατηθούν εις αυτό, είναι προτιμότερον να το εγκαταλείψουν διά να αναζητήσουν καλύτεραν τύχην και να προσεγγίσουν περισσότερον προς ανωτέρας μορφάς πολιτισμού.

**Π**ράγματι, εν είδος νόμου φυσικού ωθεί τους νομάδας να διεξάγουν συνεχή αγώνα διεισδύσεως εις τας προωδευμένας χώρας που περιβάλλουν την έρημόν των και να μετατοπίζονται προς εδάφη πλουσιώτερα και περισσότερον πολιτισμένα. Οι Εβραίοι υπέστησαν και αυτοί τον κοινόν νόμον. Αλλ' όπως λέγει ο H. Berr<sup>(19)</sup>, θα εξελιχθούν μεν από την σκηνήν εις το σπίτι και από τον φυλετικόν όμιλον εις την πολίχνην, εις το βάθος όμως της ψυχής τους θα παραμείνουν ακαταβλήτως νομάδες. Και όταν θα εγκατασταθούν εις την Παλαιστίνη, όταν ταχύτατα θα γίνουν μόνιμοι κάτοικοι, θα αποκτήσουν τα ήθη του μόνιμου κατοίκου και θα υποστούν την επίδρασιν των κατακτηθέντων, ανωτέρων εις υλικόν πολιτισμόν, πάλιν θα αισθάνωνται εις το βάθος της ψυχής των, μυστικά ή φανερά, την νοσταλγίαν του νομαδισμού.

Ο νομαδισμός μάλιστα αυτός ε-

ξεδηλώθη υπό μορφήν πολιτικο-κοινωνικής δοξασίας εξ αφορμής του κοινωνικού ζητήματος που εδημιούργησεν η μόνιμος εγκατάστασις εις Παλαιστίνη. Οι νομάδες αγνοούν την διάκρισιν εις κοινωνικάς τάξεις, η οποία αποτελεί την επικίνδυνον αλλ' αναπόφευκτον πολυτέλειαν της μόνιμου ζωής των πόλεων. Και η ύπαρξις των κοινωνικών τάξεων θέτει ωμών το ζήτημα της κοινωνικής ανισότητος και της πίεσεως των αδυνάτων από τους ισχυρούς. Αν δεν είναι αληθές ότι οι νόμοι εις τας πολιτισμένας κοινωνίας πρέπει να τίθενται διά να προστατεύουν το δίκαιον των αδυνάτων κατά της βίας των ισχυρών, και αν ο Χαμουραπί αναφέρει εις τον επίλογον του Κώδικός του ότι εχάραξε αυτόν «διά να μη βλάβη ο ισχυρός τον αδύνατον και διά να ασφαλισθούν τα ορφανά και αι χήραι»<sup>(20)</sup>, η προσπάθεια αυτή των νόμων δεν επιτυγχάνεται πάντοτε, και η ανισότης, με τα πολλά κτυπήτά της παραδείγματα, προκαλεί ενίοτε την αγανάκτησιν των δικαίων που αναζητούν διαρκώς νέας διεξόδους. Ο Ισραήλ εξήγησε την διεξοδον με την επάνοδον εις τον νομαδισμόν. Ούτως αναφέρεται<sup>(21)</sup> ότι ο Ιωνάδάβ, υιός του Ρηχάβ, επέβαλε κατά τα μέσα του Θ' αιώνος εις τον φυλετικόν του όμιλον την υποχρέωσιν να τηρή διαρκώς, ως καθήκον θρησκευτικόν, τας συνηθείας της νομαδικής ζωής που είχε διατηρήσει η παράδοσις.

Περισσότερον όμως ακόμη φαίνεται η νομαδική ψυχολογία των Εβραίων εις την θρησκευτικήν των επιμονήν. Διά το πλήθος, και πολύ περισσότερον το πρωτόγονον, η έννοια του Θεού συνδέεται αρρήκτως με το έδαφος. Το έδαφος κρατεί τον άνθρωπον και του επιβάλλει τελικώς τον Θεόν του. Διότι ο Θεός είναι διά τον πρωτόγονον η πηγή της ζωής. Εις αυτόν οφείλονται η γονιμότης του εδάφους και η ευ-

κρασία των καιρών. Άλλοι είναι οι προστάται των νομάδων, άγριοι και πολεμικοί θεοί της στέπης, και άλλοι, ήμεροι αλλά δυνατοί, οι προστάται των μόνιμων κατοίκων, θεοί της ευφορίας και του εδάφους. Όταν οι Εβραίοι εγκατεστάθησαν εις την Χαναάν, το φυσικώτερον ήτο να εγκαταλείψουν βαθμηδόν τον Θεόν της ερήμου, τον Ιεχωβά, και να λατρεύσουν τους θεούς της νέας των γης, τον Βάαλ των Χαναναίων. Διότι οι Εβραίοι δεν κατέλαβον την Παλαιστίνη ως κατακτηταί διά μιας, όπως αποδεικνύουν τα αρχαιότερα κείμενα, αλλ' εγκατεστάθησαν βαθμηδόν εις αυτήν, αφού ηγωνίσθησαν επί μακρόν κατά φυλάς, χωρίς να εξοιθενώσουν τους υπάρχοντας κατοίκους<sup>(22)</sup>, αφού ετέρου δε η θρησκεία των, θρησκεία νομαδική, διέφερεν εντελώς από την θρησκείαν των κατακτηθέντων. Πράγματι δε το πρέγμα εζινδύνευσε να συμβή. Ο Ωσή εις τον Η' αιώνα ζητηροεί τον λαόν των Ισραήλ, ότι δεν ανενρωρίζει πως οφείλει το σάβρι του εις τον Ιαχβέ, αλλά νομίζει πως τον το δίνει ο Βάαλ<sup>(23)</sup>. Φαίνεται δε ότι οι Εβραίοι, κατά περιόδους, άλλοτε μεν ενήλασαν την λατρείαν του Ιεχωβά με την πίστη εις τους τοπικούς θεούς, άλλοτε δε συνεπλήρωναν την πατριζήν των θρησκείαν με την λατρείαν και διαφόρων άλλων τοπικών θεοτήτων. Η αντίδρασις όμως, δεν εβράδυνε να επέλθη. Και η σοφία των ηγετών του εβραϊκού λαού κατόρθωσε ν' ανεύρη εις τους τοπικούς θεούς τα χαρακτηριστικά που τους επλησίαζαν προς τον Ιαχβέ και να τους απορροφήση εις την ψυχήν του περιουσίον λαού που εννοστάλγει τον νομαδισμόν της εποχής της ερήμου, εποχής που υπήρξε, κατά τους προφήτας<sup>(24)</sup>, ο χρυσός αιώνας των σχέσεων του Ισραήλ προς τον Ιεχωβά. Και μετά την δοκιμασίαν όμως της επαφής της προς τον πολιτισμόν των Χαναναίων, η αρχαία νομαδική θρη-



σκέια, επηρεασθείσα φυσικά και αλλοιωθείσα από την απορρόφηση των εντοπίων θεοτήτων, παρέμεινε εν τούτοις ισχυρά, αποτελούσα την κυρίαν εκδήλωσιν του νομαδικού χαρακτήρος της φυλής και τον εξωτερικόν κρίκον μεταξύ της, τα οποία δεν συνδέσε ποτέ η πρωτοηλυσία προς το κατ' εξοχήν αντιαιμενικώς σταθερόν κοινόν κτήμα, το έδαφος.

Ο νομαδισμός αυτός διεισκήθη εις όλην την μακράν ιστορίαν της εβραϊκής φυλής. Ο Εβραίος ευρίσκεται πάντοτε υπό διαμετακόμιν. Και διά τούτο δεν κατορθώνει ποτέ να συνδεθή με την γην που κατοικεί και αναζητεί τον απαράιτητον εις την ζωήν του ιδεαλισμόν εις την θρησκειάν του και εις την κοινότητα των ομοφύλων του. Ο σεκταρισμός του αυτός, ο οποίος συνδέεται και με μίαν ληστροικήν εκμετάλλευσιν του τόπου εις τον οποίον ζη και ο οποίος του είναι ξένος, είναι η βασική αιτία της αντιθέσεως των αυτοχθόνων προς τον Εβραϊόν. Και παλιότερον μεν, όταν ο άνθρωπος, εις αναζητήσιν του ζωτικού μύθου του θέλει απαραίτητως Κυβερνήτην, είχε ως πρώτον ιδανικόν του την θρησκείαν, η μήνις κατά του Εβραίου προσελάμβανε την μορφήν θρησκευτικού διωγμού. Από δύο όμως αιώνων, όταν ήρχισε το ξύπνημα των εθνικοτήτων, και ιδίως τους τελευταίους καιρούς, που τα ιδανικά του Έθνους και της Πατρίδος επήραν την πρώτην θέσιν της ανθρωπίνης ψυχής, η εχθρότης κατά των Εβραίων προσέλαβε μορφήν εθνικής διαστάσεως και εκρήξεως πατριωτικής. Ας μην παραβλέπεται ότι η έννοια της φυλής εις την σύγχρονον Γερμανίαν αποτελεί εθνικόν αίτημα της κρατικής κοσμοθεωρίας. Και όπου όμως η έννοια του Έθνους υπεχώρησε μονίμως ή παροδικώς, και την θέσιν της εις την ψυχήν του ανθρώπου κατάλαβε η ιδέα της αοχούσης ή της επι-

βαλλομένης κοινωνικής τάξεως, όπως π.χ. εις την Σοβιετικήν Ρωσίαν, η μήνις κατά των Εβραίων δεν έπαυσε, ήλλαξε μόνον επιφάνειαν και μετετοπίσθη εις την ιδέαν του κοινωνικού σεκταρισμού και της ταξικής προδοσίας. Τα «πογρόμ» πράγματι εις την Σοβιετικήν Ρωσίαν δεν έλειψαν<sup>(25)</sup>.

Αι γενικαί σχέψεις που προηγή-  
θησαν γεννούν, ακριβώς λόγω της  
γενικότητός των και της συντο-  
μίας των, αμφιβολίας και χάσμα-  
τα. Μία επεξήγησης είναι απαράι-  
τητος.

Πρέπει πράγματι ν' αποδοθεί τόσον μεγάλη σημασία εις την έννοιαν της φυλής και τας ιδιότητας αυτής, αν δε τούτο είναι αληθές, τι πρέπει να λεχθί διά τας αναμίξεις των φυλών, που αποτελούν καθημερινόν φαινόμενον της κοινωνικής ζωής;

Ο ομιλών σήμερον περί καθαρότητας μιας φυλής ευρίζεται εκτός της πραγματικότητας. Εις τούτο άλλωστε συνίσταται το βασικόν μειονέκτημα της θεωρίας του Gobbiueau. Μέσα εις την διαδρομήν των αιώνων, με το ζύωμα και το ξαναζύωμα της ανθρωπίνης ζύμης, επέρχεται σύγχυσις των φυλών και αμοιβαία επίδρασις των ιδιοτήτων και της ψυχοσυνθέσεως της μιας επί της άλλης. Απέναντι της μισησεως - εθίμου που θεμελιώνει εις εξωτερικούς τύπους την παράδοσιν, αντιδρά η μίμησις - μόδα, που προέρχεται από την συμβίωσιν και που ανατρέπει και της κληρονομικότητος ακόμη τα δεδομένα. Εις ταύτα πρέπει να προστεθῇ και άλλο στοιχείο μειώσεως της σημασίας του φυλετικού παραγόντος, η πνευματική ανάπτυξις και η πρόοδος. Με την ανάπτυξιν αυτήν οι άνθρωποι χειραφετούνται από το περιβάλλον τους, και έτσι εκφεύγουν, όπως λέγει ο Berg, από την χρυσάλλιδα που καλείται φυλή<sup>(26)</sup>.

Αι απόψεις αυτές εφαρμόζονται φυσικά και εις την Εβραϊκήν φυλήν. Αλλ' εν μέτρω μόνον. Διότι υπήρξε μεν συγχρωτισμός των Εβραίων με τους άλλους ανθρώπους, αλλ' ο συγχρωτισμός αυτός δεν προσέλαβε την μορφήν καθολικού φαινομένου. Όπου παρατηρήθη τοιοῦτος συγχρωτισμός, όπου δηλαδή οι παράγοντες της αντιδράσεως εις αυτόν υπεχώρησαν, οι Εβραίοι απέβαλον τον χαρακτήρα της ξεχωριστής ομάδος, και συνδεθέντες με την νέαν των πατρίδα, αφομοιώθηκαν ως άτομα με το κοινωνικόν σύνολον. Εκεί δεν υπάρχει σοβαρώς σήμερον εβραϊκόν ζήτημα, όπως π.χ. εις την Γαλλίαν, όπου η κρίσις της υποθέσεως Ντρένφους απέδειξε τας σαθράς βάσεις του αντισημιτισμού και όπου ο σημερινός πρωθυπουργός είναι Εβραίος, και αν δεν υπήρχον οι επήλυνδες διαβατικοί ισραηλῖται, ούτε η ελαχίστη υπόνοια θα υφίστατο περί Εβραίων. Κατά το πλείστον όμως, η ομαδική ομοιογένεια των Εβραίων διετηρήθη<sup>(27)</sup>. Ακριβώς διότι ο νομαδισμός της φυλής των εξεδηλώθη με το μόνον δυνατόν του έρεισμα, τον θεϊσμόν, ο οποίος μετέβαλε την αρχαίαν ιδέαν της θρησκείας που έγινε δι' ένα λαόν εις την μεσσιανικήν άποψιν του περιουσιού λαού που εξέλεγγεν διά να διατηρήση και να διαδόσῃ μίαν πίστην<sup>(28)</sup>. Η μεσσιανική αυτή πίστις του Ισραήλ συνεκράτησε το μέγα πλῆθος εις τον σύνδεσμον με την φυλήν του και παρημπόδισε την αφομοίωσιν με τους άλλους λαούς, διατήρησε δηλαδή την άσβεστον φλόγα της εχθρότητος προς τους Εβραίους, η οποία δεν υπάρχει εις τας περιπτώσεις που επήλθεν η αφομοίωσις αυτή, η οποία πρέπει να τονισθῇ ότι επέρχεται πάντοτε όταν ο Εβραίος αποσπασθῇ από την κοινότητά του και αντιμετώπισῃ ως ἴσος προς ἴσον τον υπόλοιπον κόσμον και την κοινωνικήν ζωήν. Εις αυτήν την αφομοίωσιν, την αποστασίαν δηλα-



δή, όχι τόσο την θρησκευτική, όσο την φυλετική, περισσότερο και ολιγώτερον εις τους συνεχείς διωγμούς, οφείλεται το ότι η παραγωγική αυτή φυλή δεν ηύξησε σοβαρώς από χιλιετηρίδων.

Όστε είναι μιν αληθές ότι ο φυλετικός παράγων δεν παίζει γενικώς σήμερον, με την επιμύξιν και την ανάπτυξιν των ανθρώπων, προέχοντα ρόλον, είναι όμως εξίσου αληθές ότι, ειδικώς διά τους Εβραίους, ο παράγων αυτός είναι σημαντικός, όχι κυρίως ως καθαρώς φυλετικός παράγων, όσον διότι επί των ιδιοτήτων της φυλής η παράδοσις οικοδόμησε μίαν πίστιν που συγκρατεί ομοιογενείς τους κεντρικούς πυρήνας του Εβραϊσμού.

\*\*\*

**Ο**ι Εβραίοι της Επτανήσου, και ιδίως της Κερκύρας, ευρέθησαν απέναντι της Αγγλικής προστασίας εις θέσιν εντελώς ιδιόζουσαν. Ζήσαντες εν σχετική αρμονία με τους Έλληνες κατά το διάστημα της ενετικής δεσποτείας, χάρις απ' ενός εις την σχετικήν ανεξισορροκείαν των εντοπίων, κυρίως όμως χάρις εις τα προνόμια τα οποία επετύγχανον (τούτο δε ισχύει κυρίως διά τους Εβραίους της Κερκύρας) διά κολακείων και παροχών προς τους κρατούντας, ιδίως εν τη μητροπόλει, δεν εθεωρήθησαν, όμως, ίσοι με τους αυτόχθονας μέχρι της καταλήψεως των νήσων από τους δημοκρατικούς Γάλλους, οπότε ανεγνωρίσθησαν εις αυτούς πάντα τα πολιτικά δικαιώματα και ο ραββίνος ετέθη εις ίσην μοίραν με τους αρχηγούς των δύο άλλων θρησκευμάτων που επρεσβεύοντο εις τας νήσους. Η ισοπολιτεία όμως αυτή δεν εβράδυνε να προκαλέσθαι την αντίδρασιν που επάγεται πάντοτε η απότομος πρακτική εφαρμογή των ελευθέρων ιδεών, η οποία ταχέως αποχα-

λινώνει τους ενεργητούμενους ώστε να καθίστανται αφορητοί με την στάσιν των και να προκαλούν κατ' ανάγκην την δημιουργίαν αντιδράσεως. Διότι, ήδη επί των αυτοκρατορικών Γάλλων, το 1808, βλέπομεν ότι ο Κομισάριος της Αστυνομίας των Κορρών διαπιστώνει ότι διάφοροι «φανλόβιοι και κακής ζωής άνθρωποι», κωφεύοντες εις την φωνήν της φύσεως, επιχειρούν καλὰ κατὰ των Εβραίων και διατάσσει «από του νυν» και εις το εξής να μην ήθελεν είναι τινες, ο οποίος να τολμήσῃ να συγχύσῃ εις κανένα τρόπον ούτε με λόγους, ούτε με έργα την ησυχίαν και ασφάλειαν των ανθρώπων όπου ομοιογούν την Ιουδαϊκήν θρησκείαν»<sup>(29)</sup>. Μετά την επελευθύναν όμως αγγλικήν κατοχήν, η οποία ολοκληρώθη το 1814, οι Εβραίοι έχασαν πάλιν<sup>(30)</sup>, κατόπιν νόμων ψηφισθέντων από την Ιόνιον βουλήν και κυρωθέντων από την Αρμοστείαν, τα πολιτικά των δικαιώματα, και βραδύτερον απηγορεύθη εις αυτούς και το δικηγορεῖν, επιτρεπομένου μόνον να εμφανίζονται εις τα δικαστήρια ως υποδικηγόροι (intervenienti)<sup>(31)</sup>. Εκτοτε συνεχής είναι η προσπάθεια των Εβραίων ν' αποκτήσουν την ισοπολιτείαν, η δε προσπάθεια αυτή ήτο τοσοῦτο μάλλον δυσκολώτερα, διότι η κατάργησις των αντιισραηλιτικών νόμων δεν εξητάτο από μόνην την θέλησιν της Αγγλικῆς προστασίας, την οποίαν θα κατώρθωναν να παρασύρουν με το μέρος των οι ενδιαφερόμενοι, ἀλλ' ἔδει να γίνη διά νόμων ψηφιζομένων από την Ιόνιον Βουλήν. Προς την κατεύθυνσιν λοιπὸν αὐτὴν ἐστρεψαν τας ενεργείας των οι Εβραίοι των Ιονίων νήσων και ιδίως οι της Κερκύρας, και εις την κατεύθυνσιν των αὐτὴν κατ' ἀνάγκην συνηντήθησαν με τους πολιτευτάς τους κεκηρυγμένους υπέρ της ελευθερίας των λαών, δηλαδή με τους οπαδούς της Ενώσεως της Επτανήσου με την Ελλάδα. Η επα-

φή εν τούτοις ἐγένετο μετὰ πάσης περισκέψεως. Ο Ισραήλ αναμνηστικὰ πολλάκις εις τα εσωτερικά ζητήματα των λαών με τους οποίους συγκατοικεῖ και ἐκμεταλλεύεται τας πολιτικάς των ἀντιθέσεις. Ἐχει ὅμως πικράν πείραν των διώξεων που τον ἀναμένουν εν περιπτώσει ἀντιθέτου στροφῆς της τύχης. Η εβραϊκὴ εφημερίς «Ισραηλιτικά Χρονικά», ἐκδοθεῖσα εις την Κέρκυραν κατὰ τα μέσα του 1861 μετὰ την ἀποτυχίαν της ἀποστολῆς του Γλάδστωνος και ἐνώ ἐδικαιολογούντο ἐκ της φορᾶς των πρὸς τὰς ἀντιθέσεις των ἀντιθέσεων, ἀλλὰ και οι φόβοι διώξεων των ἐνωτικῶν, ἀναγράφει εις το προγραμματικὸν της ἀρθρον:

«Ἐνὼ σήμερον ο κόσμος ὑπὸ την ἐπιρροὴν της προόδου ἐπικαλεῖται και καθιεροῖ την μεταξὺ των ἀνθρώπων ἰσότητα, μετ' ἐκπληξέως και λύτης βλέπει τὴν ὑφισταμένην ἐν Επτανήσῳ εἰσέτι ἐξαιρετικούς κατὰ των Ισραηλιτικῶν νόμους και στεροῦντας αὐτοὺς των δικαιωμάτων του πολίτου, μολοντοῖς εις τα αὐτὰ βάση καθυποβάλλουσιν αὐτοὺς.

«Παράδοξος ἀνωμαλία και ἀντίφασις! Η Επτανήσος, συνδεδεμένη οὕσα διὰ των δεσμών της θρησκείας, των ιστορικῶν ἀναμνησεων και των ἐθνικῶν προσδοκιῶν μετὰ της ἐλευθέρης Ἑλλάδος, δεν ταράσσεται εις το συμπληρωτικὸν παράδειγμα της μητρὸς πατρίδος!»<sup>(32)</sup>. Ἐτι δε παραδοξώτερον εἶναι ὅτι οι ἐξαιρετικοὶ οὗτοι νόμοι ἐξεδίδοντο τῇ ἐγκρίσει της προστατῆδος Κυβερνήσεως της Μεγάλης Βρετανίας, καθ' ἣν στιγμήν το αγγλικὸν ἔθνος, πρόμαχος της προόδου, εἶναι ο ὑπογραμμὸς των ἐλευθέρων θεσμών.

«Ο Ιόνιος Ισραηλίτης λοιπὸν οφείλει να καταδείξῃ τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ, μετ' ὧν κοινὴν ἔχει την πατρίδα και τας ἐλπίδας»<sup>(33)</sup> ὅτι η θρησκεία ἣν πρεσβεύει δεν εἶναι α-



συμβίβαστος προς τα κοινωνικά αυτού καθήκοντα, οφείλει να κάμνη γνωστόν ότι αδικώς συκοφαντούνται οι θεσμοί αυτής, οφείλει, κατά το παράδειγμα των άλλων εθνών, να πείση τον λαόν τούτον ότι αν θέληση να δικαιώσει τους Ισραηλίτας, ουδεμία ούτε εις τας θρησκευτικάς δοξασίας του, ούτε εις τας πολιτικάς δοξασίας του<sup>341</sup>, ούτε τέλος εις τα συμφέροντα αυτού βλάβη δύναται να προέλθῃ».

Η αυτή εφημερίς εις μακράν μελέτην «περί της αστικής και πολιτευματικής των Κερκυραίων Ισραηλιτών καταστάσεως, εκ των αποστάτων χρόνων μέχρι των ημερών μας» μετά πικρίας αναφέρει ότι ἐξ όλων των Εβραίων του Ενετικού κράτους, μόνον οι Κερκυραίοι «ἐξουσιοδοτήθησαν να ενεργώσιν ως δικανικοί παρά τοις δικαστηρίοις. Προκήρυξις δε της εν Κερκύρα Διοικήσεως, υπό χρονολογίαν 5 Απριλ. 1698, παρέχει ενενδοιαστον απόδειξιν ότι οι Ισραηλίται, και ως εκ της περινοίας αυτών, δεν ἦσαν κατώτεροι των άλλων πολιτών»<sup>351</sup>. Αναφέρει κατόπιν ότι μόνον εἴκοσι πολῖται εν Κερκύρα ανεγνωρίσθησαν ως δικηγόροι ἐξ ὧν επτά Εβραίοι, ενώ επί της Αγγλικῆς προστασίας αφηρέθη ἀπὸ αὐτοῦς το δικαίωμα του δικηγορεῖν.

**Η** συνεχῆς προσπάθεια των Εβραίων εἶναι ἡ ἀπόκτησις της ἰσοπολιτείας. Διὰ τὴν επιτυχίαν ὁμως του σκοποῦ των προτιμούν ν' ἀφήσουν κατὰ μέρος το ζήτημα της ἑνώσεως και της μεταβολῆς του Ἰονίου Συντάγματος και ν' απευθύνωνται με διάφορον εις ἑκαστον γλῶσσαν ζητούντες την βελτίωσιν της καταστάσεώς των. Προς μεν τὴν Ἰόνιον Βουλὴν επικαλούμενοι το ἐπιχείρημα της εν τῇ Ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἰσοπολιτείας προς δε τὴν προστάτιδα Δύναμιν αναμνησκοντες την ἐκπολιτιστι-

κὴν αὐτῆς ἀποστολὴν και ἱστορίαν.

«Η ἰσραηλιτικὴ ἰσοπολιτεία, λέγουν τα "Ισραηλιτικά Χρονικά" της 22 Φεβρουαρίου 1862, καθ' ἃ ἐκφράζεται ὁ Ευρωπαϊκὸς τύπος, εἶναι το σύνθημα του πεπολιτισμένου κόσμου. Ο Ἰσραηλίτης του Ἰονίου δεν ἀμφιβάλλει ὅτι ουδεμία εν τῇ γῇ ταύτῃ της ἐλευθερίας θέλει ἐγεροθῇ φωνὴ ἀντιτείνουσα τὴν ἱκανότητα των Ἰσραηλιτῶν προς ἀπολαύτην των αστικῶν και πολιτευματικῶν δικαιωμάτων, ἅτινα εις αὐτοὺς ως ἀνθρώπους αποτελοῦντας μέρος της κοινωνίας ἀνήκουν. Εἴθε ἡ νέα Ἑπτανησιακὴ Βουλὴ, της οποίας τα μέλη εἰσὶν ἄνδρες ἐπὶ νοητικῇ ἱκανότητι και πατριωτισμῷ τιμῶντες τὸν τόπον των, να ἐκπληρώσωσιν ἀποστολὴν ἀνταξίαν του αἰῶνος τούτου της προόδου, ἥτις θέλει μεταδώσει το ὄνομά των ευλογητόν και σεβαστόν εις τας ἐπερχομένας γεννεάς».

Η νέα Βουλὴ, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ἡ εβραϊκὴ εφημερίς, εἶναι ἡ 12ῃ, ἡ ὁποία συνελθοῦσα τὴν 15ην Φεβρουαρίου 1862, ἐξέλεξε Πρόεδρον μεν τὸν Ἠλίαν Ζερβόν, ἀντιπρόεδρον δε τὸν Ἰωσήφ Μομφερράτον, τοὺς δύο πρώτους ἀρχηγούς των ριζοσπαστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνέκαθεν μετὰ θέρησις και ἐπιμονῆς ὑπεστήριζον ὅχι μόνον τὴν ἑνωσιν της Ἑπτανήσου με τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ και τὴν πλήρη ἐπιζράτησιν των ἀρχῶν της ἰσότητος και της ἐλευθερίας. Ἢδη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Ἠλίας Ζερβὸς εἶχε γράψει το μετ' ὀλίγον δημοσιευθέν ἔργον του «Τα γενέθλια και ἡ νομοθεσία των Εβραίων», εις το ὁποῖον, ἀναγνωρίζων ἐμμέσως τοὺς Ἰσραηλίτας ὡς ἰδιαιτέραν ἐθνότητα, ἐτόνιζεν εν τούτοις ὅτι «τὴν πρώτην αὐτοῦ σύστασιν οφείλει ὁ Χριστιανισμὸς εις τὸν Εβραϊσμόν. Ἡ νέα διαθήκη, ἥτις εἶναι ἡ συμπλήρωσις της παλαιάς, εἶναι και το μεσότειχον μετὰ ξὺ ἀμφοτέρων. Ὁ διαχωρισμὸς

ὁμως οὗτος, ὅστις διακρίνει τας δύο θρησκείας, δεν χορηγεῖ και κατένενα ἀποχρώντα λόγον ὅπως διακρίνεται ἐχθρικῶς προς ἀλλήλας, ὡς τοιοῦτον ποτὲ δεν παρέχει και ἡ διάφορος δοξασία μετὰ ξὺ γονέων και τέκνων»<sup>361</sup>. Το βιβλίον του Ζερβού χαρακτηρίζεται ἀπὸ το Εβραϊκὸν φύλλον «νέος λίθος εις το οἰκοδόμημα της Προόδου», διὰ πρώτην δε φοράν εν τῇ ἀναγγελίᾳ της ἐκδόσεως αὐτοῦ οἱ Εβραῖοι αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς Ἕλληνες. «Ὁ συγγραφεὺς κ. Ζερβός, γνωστός ἐπὶ πολυμαθείᾳ και πατριωτικαῖς και φιλανθρωπικαῖς ἀσθημασιν, γράφουν τα «Ισραηλιτικά Χρονικά» της 1ης Ἰανουαρίου 1863<sup>371</sup>, ἰδίως μας συγκινεῖ και ὡς Ἰσραηλίτας και ὡς Ἕλληνας. Ὡς Ἰσραηλίτας μεν διότι ὁ κ. Ζερβός, γράφων ἀμεροληπτῶς τὴν ἱστορίαν του Εβραϊκοῦ ἔθνους και της νομοθεσίας αὐτοῦ, ἀποβλέπει εις τὴν ἐξάλειψιν των καθ' ἡμῶν ἀγχιῶν παθῶν και αἰσχυρῶν προληψέων, ὡς Ἕλληνας δε, διότι δεικνύομεν εις τὴν Ευρώπην, ὅτι και εν ἡμῖν ὑπάρχουσιν Δῶνα, Γρηγόριοι, Ρώσσελ, Ἀζέλιοι και Κτσίινσκι».

Στηριζόμενοι εις τὴν ἐξηραλισμένην εὐνοίαν του Προέδρου της Ἰονίου Βουλῆς και βλέποντες ἄλλωστε ἐπερχομένην τὴν ἑνωσιν μετὰ τὴν εν Ἑλλάδι μεταπολίτευσιν του Οκτωβρίου 1862 και τὴν κατὰ Δεκέμβριον του αὐτοῦ ἔτους γνωσθεῖσαν εν Κερκύρα<sup>381</sup> ἀπόφασιν της ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως περὶ παραχωρήσεως των Ἰονίων νήσων εις τὴν Ἑλλάδα, οἱ Εβραῖοι ἐγκαταλείπουν τὴν προτέραν των ἐφεκτικότητα και μετὰ σπουδῆς και ἐπιμονῆς διεκδικοῦν τὴν ἰσοπολιτείαν. Αφήνουν μάλιστα να ἐννοηθῇ ὅτι ἡ χειραφεσία των ἐγκτεται εις τὴν φορὰν των πραγμάτων, ἀλλ' ὅτι εν πάσῃ περιπτώσει αὐτοί, μη θέλοντες να ἀδικήσουν τοὺς συμπολίτας των και να πιστεύσουν ὅτι οὐδὲν ἔχουν να ἐλπίσουν ἀπὸ τὴν ἀγάπην και τὴν



πρόοδον του τόπου, περιμένουν την ισοπολιτείαν προ της Ενώσεως<sup>(39)</sup>.

Είναι γνωστόν ότι ο Ηλίας Ζερβός, ο παλαιός και θερμός ριζοσπάστης, ο τόσον ταλαιπωρηθείς και διωχθείς από την Αγγλικήν Προστασίαν, γενόμενος Πρόεδρος της 12ης Ιονίου Βουλής, απεγοήτευσε τους αφελείς και βιαστικούς ιδεολόγους τους αντιλαμβανόμενους τον υπέρ της Ενώσεως αγώνα ως προσπάθειαν συνεχή και μονοκόμματον, εξακολουθούσαν μέχρι τέλους με την ιδίαν έντασιν, χωρίς να λαμβάνει υπ' όψιν ούτε εξωτερικάς συνθήκας, ούτε εσωτερικάς ανάγκας. Η σύγκρουσις του πνεύματος της πάσης θυσίας πραγματοποίησε των ιδανικών με το πνεύμα της κυβερνήσεως, η αντίθεσις μεταξύ του ιδανικού και της πραγματικότητος, το αιώνιον πρόβλημα των Κυβερνήσεων, παρουσιάσθη εις τους οπαδούς του Ζερβού ως δυσάρεστος έκπληξις. «Αι βάσανοι της εξορίας ελύγισαν άρα γε τον σιδηρούν και άκαμπτον του ανδρός χαρακτήρα: διερωτάται ο Ιδρωμένος<sup>(40)</sup>. Εφοβείτο νυν ο Ζερβός επιβουλάς της διπλωματίας. Ήθελεν ως έλεγε ν' αποφυγή πάσαν απόφασιν απερίσκεπτον, δυναμένην να επενέγκη ολέθρια αποτελέσματα. Η Επτάνησος, κατ' αυτόν, διεξεδίχθηεν εν αρχή το της εθνικής αποκαταστάσεως δικαίωμα, νυν δε ώφειλε να μη διακινδυνεύση αυτό». «Επεθύμουν ν' ακούσω εκ του στόματος αυτού άλλου κόσμου διηγήματα, λέγει ο βουλευτής τότε Αριστοτέλης Βαλαωρίτης<sup>(41)</sup>. Αλλ' ούτε βρονταί ούτε κερανοί αντήχησαν εις τας ακοάς μου». Και η κάμψις αυτή του Ζερβού, η οφειλομένη εις την Κυβερνητικήν αυτού περίνοιαν, και οδηγηθείσα μέχρι αποχής του από των εκλογών της 13ης και τελευταίας Ιουνίου Βουλής, αφήρσαν την ελπίδα των Εβραίων ν' αποκτήσουν την ισοπολιτείαν προ της Ενώσεως.

Δεν ήτο άλλωστε μόνον ο Ζερβός υπέρμαχος της ισοπολιτείας. Οι περιορισμοί τους οποίους υφίσταντο οι Εβραίοι και το καθολικώς φιλελεύθερον πνεύμα που έπνεε εις την Επτάνησον, είχαν ήδη ποικιλοτρόπως εκδηλωθή. Κατά τας αρχάς του 1862 εκρημνίσθησαν και εν Ζακύνθω τα τείχη της εβραϊκής συνοικίας, του ghetto, την ίδρυσιν του οποίου με πολλούς κόπους και επιμονήν είχαν επιτύχει και εν Κερκίρα και εν Ζακύνθω οι Χριστιανοί επί της ενετικής κατοχής. Κατά την συζήτησιν δε την γενομένην εις την 12ην Ιόνιον Βουλήν διά την απάντησιν εις τον εναρκτήριον λόγον του Αρμοστού, καίτοι δεν ανεφέρθη το εβραϊκόν ζήτημα, ηκούσθησαν όμως τόσοι λόγοι υπέρ της ισοπολιτείας και της ελευθερίας, ώστε εις ουδένα έμενεν αμφιβολία διά τας απέναντι των Ισραηλιτών ιδέας και προθέσεις των αρμοδίων.

**Χ**αρακτηριστική είναι επιστολή που απέστειλε από το Ληξούρι της Κεφαλληνίας ο Ανγρονστίνος Λιβαθινόπουλος εις τα «Ισραηλιτικά Χρονικά»<sup>(42)</sup>. «Τι αγιώτερον, γράφει εις αυτήν, τι ιερώτερον και δίκαιον παρά η απόκτησις δικαιωμάτων, και δικαιωμάτων, ουχί παρ' ημών των Επτανήσιων, αλλά παρὰ των ξένων βαρβαρικώς καταπατηθέντων;». Η τελευταία αυτή φράσις ρίπτει περίεργον φως εις την ψυχολογίαν των Επτανήσιων. Εφ' όσον οι ίδιοι ήσαν κύριοι του οίκου των, η ευμένεια προς τους Εβραίους, οι οποίοι συχνότατα προσέρχονται εις ξένας προστασίας δεν ήτο ο κανών. Αφ' ης όμως τους Εβραίους κατεδίωκεν όχι των εγγχωρίων η αντιπάθεια, αλλά του μισητού αυθέντου η θέλησις, η ευμένεια καθίστατο απόλυτος, διά να μεταβληθή και πάλιν εις εχθρότητα και ν' α-

πολήξη εκ νέου εις εξεγέρσεις και διωγμούς, όταν οι δυναστεύοντες αποκτήσουν την ελευθερίαν. Εις την ψυχολογίαν των λαών τουαύται μεταπτώσεις ουδέν έχουν το παρόδοξον.

Εννοείται ότι οι Εβραίοι δεν παρέλειπον να ευρίσκονται εις επαφήν και με τας άλλας, τας μη φιλικάς προς την Ένωσιν, πολιτικάς μερίδας του τόπου. Τούτο δε δεν εδίστασαν να κατηγορήσουν εις αυτούς οι αντιτιθέμενοι εις την ισοπολιτείαν ή και απλώς διατηρούντες την παλαιάν κατ' αυτών αντιπάθειαν<sup>(43)</sup>. Ενδεικτικόν της προσπαθείας των, να πείσουν προς την ισοπολιτείαν όλας τας μερίδας, και της απογοητεύσεως των από τους ριζοσπαστικούς της 12ης Βουλής, είναι το ακόλουθον απόσπασμα εξ άρθρου των «Ισραηλιτικών Χρονικών» της 1 Νοεμβρίου 1862. «Δεν δύναται τις να αναγείρη ότι η πολιτικώς εξαιρετική κατάσταση, εν η διατελούσι οι Επτανήσιοι Ισραηλίται, πηγάζει εξ αρχών ας ο σημερινός πολιτισμός ανεκκλήτως εκόλασε, και επομένως ουχί διά λόγων, αλλά δι' έργων χρεωστούσιν ίνα κολλήσωσιν αυτάς όσοι, την ιεράν λέξιν ελευθερίαν επικαλούμενοι, τον εθνικόν αγώνα σοβαρώς υποστηρίζουν. Ομολογητέον δε ότι η αστική κατάσταση των Ιονίων Ισραηλιτών είναι βελτιωτέρα της των εν Ρώμην τε και που άλλοι της Ευρώπης αναξιοπαθούντων ομοδόξων των. Ενταύθα οι Ισραηλίται έχουσιν ιδιοκτησίαν, εξακούσιν ακωλύτως πάσαν τέχνην και επιστήμην, η διαχείρισις της Δικαιοσύνης ουδέν αφήνει αυτοίς επιθυμητόν, αλλά... γινώσκουσιν ότι ευρίσκονται εν ελευθέρω Κράτει διοργανισμένω επί ευρωπαϊκών αρχών εντείθεν, ενόσω υποβάλλονται μεν εις άπαντα του πολίτου τα καθήκοντα, δεν απολαμβάνουσιν όμως των σχετικών δικαιωμάτων, δεν δύνανται να θεωρηώσιν εαυτούς αληθώς ελευθέρους. Δεν αποβάλλουσι δε την περί



απολαυής των δικαιωμάτων τούτων ελπίδα, ενώ η πεφωτισμένη Ευρώπη αγωνίζεται υπέρ της παγκοσμίου χειραφεσίας των Ισραηλιτών, καθ' η αγωνίατο υπέρ της των μαύρων απελευθερώσεως. «Άπασαι αι καταδιώξεις εισίν αδελφαί» ανέκραζε κλεινός τις σύγχρονος δικηγόρος· τούτο δε καλώς ενόησεν ο Επίσκοπος Γρηγόριος<sup>(44)</sup>, ότε ητείτο ταυτοχρόνως και διά του αυτού ενθουσιασμού την χειραφέτησιν των μαύρων και την των Εβραίων.

Εν γένει όμως είναι δυνατόν να λεχθή, ότι κατά τα τρία τελευταία έτη της Αγγλικής προστασίας κατεβλήθη προσπάθεια εκ μέρους των Εβραίων να προσελκυσθούν οι Έλληνες προς τας ιδέας της χειραφεσίας και της ισοπολιτείας. Ο άθλος, άλλωστε, δεν ήτο μέγας, δοθέντος ότι οι Έλληνες, αγωνιζόμενοι υπέρ της ιδίας ανεξαρτησίας και της ενώσεως με την Ελλάδα, ουδέποτε μεν υπελόγισαν εις την βοήθειαν των Εβραίων προς επιτυχίαν των σκοπών των, αλλά και ουδέποτε εσκέφθησαν να αμφισβητήσουν εις τους Εβραίους τα δικαιώματα της ισοπολιτείας. Χαρακτηριστική είναι η δήλωσις εν έτει 1861 της εκδοθείσης τότε εβραϊκής εφημερίδος «Ισραηλιτικά Χρονικά», εις τους τόμους της οποίας πολλάκις ανέτρεξεν η παρούσα μελέτη, ότι «το περιοδικόν μας δημοσιεύομεν και ελληνιστί<sup>(45)</sup>, όπως βαθμηδόν εισάγωμεν εν ταις οικογενείαις ημών την εθνικήν γλώσσαν ην άπαντες οι πολίται καθήκον έχουν να καλλιεργούσι». Ας ακουσθή η δήλωσις αυτή εις την Θεσσαλονίκην, όπου εκδίδονται εις πολλές και διάφορους γλώσσας αρχεται εβραϊκαί εφημερίδες, ουδεμία όμως εις ελληνικήν;

Και υπήρξαν μεν οι υποστηρίξαντες ότι ο συνδυασμός του ζητήματος της Ενώσεως με το ζήτημα της εβραϊκής ισοπολιτείας ήτο επι-

βλαβής διά την υπόθεσιν της Ενώσεως, αλλά κατά της απόψεως αυτής αντετάσσοντο οι πλείστοι, φρονούντες ίσως ενδομύχως ότι πράξεις πολιτικής ανάγκης και σκοπιμότητος ήτο μόνον να μη δοθούν εις τους Εβραίους δικαιώματα ισοπολιτείας προ της Ενώσεως, ίνα μη ούτοι, αισθανόμενοι πλέον εαυτούς εν ασφαλεία, αντιδράσουν κατά της Ενώσεως, αλλά τουναντίον αναγκάζονται να συνενεργούν και αυτοί έστω και χλιαρώς υπέρ της ιδέας εκ της οποίας ανέμενον την ιδίαν των ισοπολιτείαν. Και η Ιόνιος Βουλή έμεινε βωβή εις τας ικεσίας των Ισραηλιτών.

Με την πάροdon των μηνών, το όνειρον της Ενώσεως πλησιάζει προς την πραγματοποίησίν του, οι δε Εβραίοι αρχίζουν να επιδεικνύουν εμφανέστερον τα πατριωτικά των αισθήματα. Εις συζητήσιν με την Κερκυραϊκήν «Εθνεγερσίαν», τα «Ισραηλιτικά Χρονικά» τονίζουν ότι οι Ισραηλίται της Επτανήσου ουδόλως υπολείπονται των Χριστιανών εις πατριωτικά αισθήματα. Και ένα όμως μήνα προ της ουσιαστικής Ενώσεως, ζητούν την ισοπολιτείαν, την οποίαν αυτομάτως θα απέκτων άμα τη Ενώσει. «Ευγνωμονούμεν προς την "Εθνεγερσίαν", γράφουν την 1ην Μαΐου 1863, καθό παράσχουσαν ημίν το ενδόσιμον να διασκεδάσωμεν τας τελευταίας ενστάσεις ας επιβούλως οι φίλοι της στασιμότητος αντέτεινον καθ' ημών, ισχυριζόμενοι το δήθεν ανέφικτον της ημετέρας ισοπολιτείας άνευ συνταγματικής μεταρρυθμίσεως αντιστοιχούσης προς νέον μετά της προστασίας συνθηκολόγημα. Ημείς δε τρανώς απεδείξαμεν, ότι οι εξαιρετικοί νόμοι υπό τους οποίους σήμερον ζώσιν οι Επτανήσιοι, είναι λίαν μεταγενέστεροι του Συντάγματος του 1817 ώστε αυτή η εκδώσασα τους νόμους τούτους αρχή δύναται να καταργήση αυτούς χω-

ρίς ουδόλως να θίξη του θεμελιώδους της Πολιτείας Νόμον. Καθ' όσον δ' αφορά τα πατριωτικά ημών αισθήματα, έστω προς μείζονα απόδειξιν η συμπεριφορά των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Επτανήσου απέναντι των διαδραματιζομένων.

»Πανηγυριζομένης της ενδόξου ΚΕ' Μαρτίου, αι κοινότητες αύται και αύθις απέδειξαν ότι τα αυτά τρέφουσι μετά των συμπολιτών αυτών πατριωτικά αισθήματα και ότι πρόθυμοι αείποτε διατελούσιν ίνα την οιανδήποτε τύχην της πατρίδος συμμερισθώσιν. Κατά την ευφρόσυνον εκείνην ημέραν, Ισραηλίται και Χριστιανοί εφάινοντο εν τω Μητροπολιτικώ Ναώ υπό του αυτού κυριευόμενοι ενθουσιασμού και εν κατανύξει ακροώμενοι της δεήσεως και των ευλογιών του Ιεράρχου. Το συγκινητικόν και χαρμόσυνον εκείνο θέαμα ήτο μικρά εκδήλωσις του παραγγέλματος της αγάπης, όπερ εκ στόματος της θεορρήμονος Νομοθέτου εξελθόν επέπρωτο ν' αποτελέση την ακράδαντον κρηπίδα εφ' ης άπασαι βασίζονται αι θρησκείαι και οι νόμοι».

Η Ένωσις έγινε πραγματικότης, αν δε η επίσημος ρήξις των δεσμών της προστασίας επρόκειτο να λάβη χώραν εν έτος βραδυτέρον, όμως κατ' ουσίαν η Ένωσις είχεν ήδη συντελεσθή από του Μαΐου του 1863. Η ισοπολιτεία των Ισραηλιτών ανεγνωρίζετο. «Αι ευχαί σύμπαντος του Έθνους επί τέλους εισηκούσθησαν<sup>(46)</sup>... Φαίνεται ότι η Πρόνοια εν ταις ανεξερευνήτοις Αυτής Βουλαίς ηθέλησε να ενισχύση τας ευλογίας της εις άπαντα τον ευκλεά ελληνικόν λαόν, ποιούσα αυτόν λειτουργόν ελευθερίας παρά τοις Ισραηλίταις. Είη μυριάκις ευλογημένος ο λαός ούτος ηυξηθεί πάντοτε ευημερών και ευδαίμων και αποκατασταθεί τάχιστα εις την αρχαίαν αυτού δόξαν.



Ζήτω το Έθνος! Ζήτω ο Βασιλεύς Γεώργιος ο Α'! Ζήτω η ελευθερία της συνειδήσεως!».

Εν τούτοις έξι ημέρας μετά ταύτα, κατά τον πανηγυρισμόν της Ενώσεως, ο εβραϊκός λαός, κατ' εξαοχήν πραγματιστής και ωφελιμιστής, λησμονών τα παρελθόντα και επιδιώκων να διατηρήση τας φιλίας του με τους ισχυρούς, ανήγαγε εις τας λαμπρώς φωταγωγημένας συναγωγάς του την επιγραφήν<sup>(47)</sup>:

«Ζήτω Γεώργιος ο Α', Βασιλεύς των Ελλήνων. Ζήτω η Ένωσις. Ζήτω το Αγγλικόν Έθνος».

\*\*\*

**Τ**ο εβραϊκόν ζήτημα διετηρήθη εις την Επτάνησον και μετά την Ένωσιν, είναναι δε γνωστά αι αντισιμιτικά ταραχαί που εμαύρισαν την Κερκυραϊκήν ιστορίαν της τελευταίας δεκαετίας του παρελθόντος αιώνος. Χαρακτηριστικοί της δυσπιστίας που ενέπνεε γενικώς το εβραϊκόν στοιχείον είναι οι επίλογοι των δύο σοφών ανδρών που εδημοσίευσαν κατά το 1891, δηλαδή τριάντα σχεδόν χρόνια μετά την Ένωσιν, τας εις την αρχήν της παρούσης μελέτης σημειωθείσας πραγματείας περί των εβραϊκών κοινοτήτων της Κερκύρας και της Ζακύνθου επί της Ενετοκρατίας.

«Είθε του προνομίου τούτου της ισοπολιτείας, γράφει ο Ι. Ρωμανός<sup>(48)</sup>, να ποιούνταν εν τω μέλλοντι οι Εβραίοι χρήση τοιαύτην, ήτις να η ίδια μεν ωφέλιμος εις την Κέρκυραν, καθόλου δε σύμφωνος προς τας αρχάς και τους πόθους της όλης Ελλάδος».

«Του πολυτίμου τούτου προνομίου του Συντάγματος, γράφει ο Δε Βιάζης<sup>(49)</sup>, δέον οι Εβραίοι ν' αποδείξωσιν ότι είναι άξιοι και μετά των λοιπών χριστιανών συμπολιτών των να συνεργασθώσιν υπέρ της ευημερίας και του μεγαλείου

της κοινής πατρίδος».

Κατόπιν των ταραχών, πλείστοι εκ των σημαντικωτέρων Εβραίων εγκατέλειψαν την Κέρκυραν, η δε σημασία της αντόθι εβραϊκής κοινότητος, ως και των λοιπών κοινοτήτων της παλαιάς Ελλάδος, εμειώθη. Μετά τους Βαλκανικούς όμως πολέμους και την απελευθέρωσιν της Μακεδονίας, εδημιουργήθη εβραϊκόν πρόβλημα εις άλλας επαρχίας του Κράτους και ιδιαιτέρως εις την Θεσσαλονίκην. Νομίζω ότι δεν είναι, δυστυχώς, πολυτέλεια περιττή, η επανάληψις διά τους Εβραίους της μακεδονικής πρωτευούσης, των ευχών και των συστάσεων του Ρωμανού και του Δε Βιάζη.

### Σημειώσεις

(1) Βλ. «Ισραηλικά Χρονικά» της Κερκύρας, I, 10 (1861) και 83 (1862).

(2) Ιουδαϊκής Αρχαιολογίας ις' 2 και 3.

(3) Βλ. Jos. Nehama, Histoire des Israelites de Salonique, tom. 1, Παρίσι - Θεσσαλονίκη, 1935.

Η Εβραϊκή Κοινότης της Κερκύρας, εις την εικονογραφημένην «Εστίαν» 1891, Α', σελ. 370. Περβλ. .... δε Βιάζη. Η εβραϊκή κοινότης Ζακύνθου, εις «Παρθενάσιον» ΙΔ' 1891 - 92, σελ. 624 επ. Η μελέτη του Ρωμανού εδημοσιεύθη γαλλιστί μεν εις την Revue des Etudes Juives», ελληνιστί δε εις την «Ισραηλτικήν Επιθεώρησιν» των Αθηνών, tom. Α', σελ. 8 επ.

(5) Ο Ρωμανός παραπέμπει εις την αγγλικήν μετάφρασιν υπό του Α. Asher, The itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, London and Berlin 1840, tom. 1, σελ. 45 - 46. Μετάφρασιν των ενδιαφερόντων την Ελλάδα μερών του βιβλίου τούτου εδημοσίευσεν εις την «Νέα Ημέραν» της Τετάρτης της 27/9 Δεκεμβρίου 1899 ο σοφός μου φίλος κ. Α. Βελέλλης. Η πληροφορία του Βενιαμίν είναι κατά τοσοούτον ασφαλέστερα, καθόσον ούτος διακρίνεται διά το ευφάνταστον των πληροφοριών του ως προς τον μέγαν αριθμό των Εβραίων. Βλ. Δε Βιάζη, σελ. 630, προς δε Κ. Καραβίδα. Μερικαί παρατηρήσεις διά την «Νεοελληνικήν παράδοσιν», εις την «Καθημερινήν» της 29 Μαρτίου 1937.

(6) Βλ. Δε Βιάζη, ένθ. αν. σελ. 630.

(7) Ταλμούδ, 49 β.

(8) Βλ. J. Nehama, op. cit. I., p. 18 και 19.

(9) Βλ. Viaro Capodistrias, Remarks respectfully submitted to the consideration of the British Parliament, Λονδίνον 1841, σελ. 64.

(10) Βλ. Δε Βιάζη, ένθ. αν. σελ. 633.

(11) Ο αντισιμιτισμός είναι η σύγχρονος μορφή της κατά των Εβραίων εχθρότητος, της οποίας παλαιότερα, θρησκευτική μορφή ήτο ο αντιιουδαϊσμός. Εν τούτοις και ο αντισιμιτισμός δεν παραμέλει τα θρησκευτικά επιχειρήματα. Το έκτακτον πασχαλινόν τεύχος του 1937 του γερμανικού αντιεβραϊκού περιοδικού «Stürmer» έχει τον γενικόν τίτλον: «Ο Ιουδαϊσμός κατά του Χριστιανισμού» και κατά πολύν αναφέρεται εις την ευθύνη των Εβραίων διά την σταύρωσιν του Χριστού, ο οποίος εμφανίζεται ως Εβραίος, και μάλιστα ως αντισιμιτιστής!

(12) Βλ. Israël, Παρίσι 1930, σελ. 231.

(13) Πάτριος της Πετρούπολεως 116. Βλ. A. Moret και G. Davy, Des Clans aux Empires, Paris 1923, σελ. 254.

(14) Bl. H. Berr, En Marge de l'histoire universelle, Paris 1934, σελ. 93.

(15) XLIII, 5 και 6.

(16) XXXIX, 26 και 27.

(17) II, 6 (10) και VIII, 7.

(18) Βλ. Histoire des Israelites de Salonique, I, σελ. 14.

(19) Βλ. τον πρόλογον εις το ανωτέρω μνημονευθέν βιβλίον του L. o d s, σελ. IX.

(20) Βλ. H. Winckler, Die Gesetze Hammurabis, Λειψία, 2η έκδ. 1903, σ. 40.

(21) Ιερεμίας XLII (XXXV), 6 - 10.

(22) Βλ. Ad. Lods, Israël, σελ. 379 επ.

(23) Βλ. II, 8 (10).

(24) Βλ. Αμώς V 2, Ωσηέ IX, 10, Ιερεμ. II.

(25) Εις τας εφημερίδας της 7ης Απριλίου 1937 π.χ., εδημοσιεύθη η ακόλουθος είδησις εκ Ρώμης: «Αγγέλλεται εκ Καθολικής ότι πολλοί Εβραίοι της Λιβυανίας, οίτινες είχαν μεταναστεύσει προ πολλών ετών εις την Σοβιετικήν Ρωσίαν, πρηνεσθησαν να φύγουν λόγω των διώξεων της Σοβιετικής Κυβερνήσεως κατά των Εβραίων, τους οποίους οι εν Ρωσία θεσφοντες διαταγόμενοι εχθρικός προς το καθεστώς του Στάλιν». Περβλ. το κύριον άρθρον του Παρισινού «Χρόνου» της 6 Απριλ. 1937.

(26) H. Berr, En marge de l'histoire universelle, σελ. 95.

(27) Ακριβώς αυτήν την αντίστασιν εις την αφομοίωσιν με τους άλλους λαούς κατέκρινε και εθεώρησε ως αιτίαν του



αντιστοιχισμού ο μέγας Ιωσήφ Reinach (βλ. άρθρον του εις την Grande Encyclopédie) και κατ' αυτής ηγωνίσθη ο επίσης μέγας Μονσής Mendelsohn, ότε κατά τον ΙΗ' αιώνα προσεπάθει να εκγερμανίση τους εν Γερμανία Εβραίους. Αληθώς διδακτικά παραδείγματα και σοφά συμβουλαί.

- (28) Cournot. Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire, σελ. 653.
- (29) Βλ. Ρομανού, ένθ. αν. σελ. 403.
- (30) Το ζευγ. 1 άρθρον 3 του Συντάγματος των Ιονίων νήσων του 1817 εθέσπισε: «Επιζυγατούσα θρησκεία του Ιονίου Κράτους εσίν η της Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας. Παν δε έτερον χριστιανικόν θρησκεισμα προστατεύεται.
- (31) Επί των συνεπειών της απαγορεύσεως ται-της, αφορώσης ωρισμένα πρόσωπα μεγάλως διακωλύοντα κατοπιν εις το εξωτερικόν, βλ. επιστολήν του μακαρίτου Μ. Χαΐμη εις την «Πατρίδα» της 26 Μαΐου 1907.
- (32) Ας μη νομισθί ότι η ισοπολιτεία είχαν εν τη ελευθερία Ελλάδα αναγνωρισθί εις τους Εβραίους ες αρχής. Η Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος της 15 Νοεμβρίου 1821 έλεγεν εν τμ. Α' άρθρο. Α': «Όσοι κάτοικοι της Ελλάδος πιστεύουν εις τον Χριστόν είναι Έλληνες». Άρθρο. ΙΒ': «Όσοι κάτοικοι της Ελλάδος δεν πιστεύουν εις τον Χριστόν είναι μέτοικοι». Άρθρο. ΙΕ': «Μέτοικοι ούτε εκλεκτός ούτε εκλεκτός είναι εις την Ελλάδα». Το προσωρινόν πολίτευμα της Επιδιόρου εθέσπιζεν (άρθρο. β'): «Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της Επιζυγατείας πιστεύουσιν εις Χριστόν εσίν Έλληνες». Τα αυτά δ' επανελάμβανε το άρθρον β' του προσωρινού πολιτεϊσματος του Αογρους του 1823, το άρθρο 6 του Πολ. Συντάγματος της Τροικίης του 1827 και το άρθρον 13 του Πολιτικου Συντάγματος της Ελλάδος της Ε' Εθν. Συνελεύσεως του Αογρους του 1831. Ο αποκλεισμός των μη Χριστιανών προήρχετο μεν κυρίως από την κατά των Τούρκων εχθρότητα, αν όμως ληφθί υπ' όψιν ότι διαρκούντος του αγώνος οι Τούρκοι εθεωρούντο ως εξολοθρευτέοι και όχι απλώς περιοριστέοι εις ήσσανα πολιτικήν κατάστασιν, δεν δύνανται ν' αποκλεισθί το ενδεχόμενον ότι αι διατάξεις αιταί αφορμήν είχαν και τον αποκλεισμόν της ισοπολιτείας των Εβραίων.
- (33) Η φράσις αυτή δεν είχαν υπογραμμισθί ότε το πρώτον εδημοσιεύθη, υπεγραμμισθί όμως ότε η εβραϊκή εφημερίς ανεδημοσίευσε το άρθρον της, ότε η Ένωσις ήτο σχεδόν βεβαία, διά ν' αποδείξη την ελληνοφροσύνην της, αμφι-

σβητουμένην από την εφημερίδα «Εθνεγεροία». Βλ. «Ισρ. Χρ.» σελ. 316. Η ίδια τακτική ανευρίσκειται και μετά πενήντα έτη εις την «Ισραηλητικήν Επιθεώρησιν», την οποίαν εξέδουεν από του 1912 μέχρι του 1916 εν Αθήναις ο μακαρίτης Μ. Χαΐμης, ο οποίος ημπορεί να θεωρηθί ως ο κυριώτερος Ισραηλίτης που εισήγαγε πράγματι ειλικρινώς και με πίστιν διά την συνεργασίαν μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων. Εις το φύλλον 6 του Αυγούστου 1912, η «Ισραηλητική Επιθεώρησις» έγραφε με στοιχεία των 8 εις το τέλος ανταποκρίσεως περί της εβραϊκής κοινότητος Λαρίσης: «Η Κοινότης διέρχεται στάδιον παρακμής. Ευχόμεθα να επέλθουν γεγονότα, ίνα ανατείλ η νέα περίοδος ευτυχεστέρα, διότι τούτο σημαίνει και αναζωογόνησιν αυτής της Λαρίσης, διότι η ακμή μιας εβραϊκής κοινότητος είναι ο γνώμων, το θερμόμετρον της καταστάσεως ενός τόπου». Ο βαλκανοτουρκικός πόλεμος, τον οποίον υπαινίσσετο ως αναμενόμενον η «Ισρ. Επιθ.», επήλθε, ο στρατός μας επέξτεται να ελληνικόν έδαφος, μετά δύο δε μήνας η «Ισρ. Επιθ.» έγραφεν ότι εισηκούσθη η «διάσημος αυτής ενγή να επέλθουν γεγονότα, όπως η Λάρισα, αδικηθείσα κατά την διαγραφην της οροθετικής γραμμής, αναζήνη εκ της σημερινής καταστάσεως». Η φράσις ήτο ήδη με στοιχεία των 12 και υπογραμμισμένη.

- (34) Βλ. σημ. 24.
- (35) Βλ. σελ. 86.
- (36) Βλ. Εισαγωγήν, Κεφαλληνία 1862.
- (37) σελ. 274.
- (38) Βλ. Α. Ιδρωμένου. Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου (1815 - 1864), 2α εκδ., Κέρκυρα 1935, σελ. 130. Παρβλ. Εφημερίδα «Αναγέννησις» της Κερκύρας της 12 Ιανουαρίου 1863.
- (39) Βλ., «Ισρ. Χρ.», σελ. 279.
- (40) σελ. 121.
- (41) Βλ. Ιδρωμένου, σελ. 122.
- (42) σελ. 221.
- (43) Βλ. Επιστολήν Λιβαθηνοπούλου.
- (44) Πρόκειται περί του Abbé Grégoire.
- (45) Διότι η εφημερίς εγκράφετο εις δύο συγχρόνως γλώσσας, την ελληνικήν και την ιταλικήν.
- (46) «Ισρ. Χρονικά» 1 Ιουνίου 1863. Βλ. εν σελ. 729, πανομοιότυπον της α' σελίδος του φύλλον τούτου.
- (47) Βλ. Παράτημα των «Ισρλ. Χρονικών» της 12 Ιουνίου 1863.
- (48) ένθ. αν. σελ. 403.
- (49) ένθ. αν. σελ. 735.



εν είναι μόνο ο αμείλικτος νόμος της φθοράς που οδήγησε τους Εβραίους της Κεφαλονιάς στον αφανισμό, και την ολοκληρωτική εξαφάνισή τους τόσο, που σήμερα να αγνοείται και να αμφισβητείται και το διάβα τους ακόμα από το νησί αυτό!

Οι πολιτικές αναστατώσεις που άρχισαν από την δεκαετία του 1830 και που στα τέλη της δεκαετίας του 1840 εξελίχθηκαν σε αιματηρές αγροτικές εξεγέρσεις, με καταστροφές της παραγωγής, δημογραφική αλλοίωση, μετατόπιση πληθυσμού που είχε ως αποτέλεσμα την εξουθένωση των καλλιερητών, τον μηδενισμό του γεωργικού εισοδήματος και την πτώση της αγροαστικής δύναμης των ανθρώπων της υπαίθρου, έδωσαν το πρώτο οικονομικό πλήγμα στους γυρολόγους μεταπράτες, που ως κύριους πελάτες τους είχαν το αγροτικό στοιχείο και με το οποίο συναλλάσσονταν με σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης (ιν φέδε).

Η ακόλουθη δεκαετία του 1850, χαρακτηρίζεται με καταστροφή της γεωργικής παραγωγής, ιδίως του σταφιδόκαρπου, ο οποίος ένεκα της μονοκαλλιέργειας, που είχε επιβληθεί αποτελούσε το μοναδικό, σχεδόν, προϊόν εξαγωγής και πρώτο στη σειρά ακόμα και από το λάδι και το κρασί! Η ερυσίβη της αμπέλου που για πρώτη φορά εμφανίζεται στην Κεφαλονιά αυτή την δεκαετία, κατέστρεψε σταφίδα και κρασί για σειρά ετών με αποτέλεσμα την, μέχρι λιμού, εξαθλίωση των αγροτών, οι οποίοι μεταβλήθηκαν σε κακοπληρωτές πελάτες των μικρεμπόρων.







και τα προϊόντα του πολιτισμού και της φιλανθρωπίας των. Και τα οποία ανακεφαλαιούνται εις το «διαίρει και βασίλευε». Ο φθόνος της αληθείας και η κακεντρέχεια των τοιούτων έφθασαν εις τα μη περαιτέρω.

Ουδέποτε ηκούσθη κ. Συντάκτα ότι Εβραίοις παρουσιάσθη εις την Αστυνομίαν της Κεφαλληνίας, να παραπεμφθῇ κατά Κεφαλληνός δι' ελαχίστην ενόχλησιν και μάρτυς αυτή η Αστυνομία. Επομένως αναλογισθέντες οι υποφαινόμενοι ότι τα διαβολικά αυτά τεχνάσματα είναι ίδια και ουχί πρωτοφανή των κ.κ. Συντακτών της «Νέας Εποχής», κατευνάσαμεν την δικαίως εγεγρεθείσαν εν ημίν προς στιγμὴν αγανάκτησιν, και τυχόντες περιστάσεως τοιαύτης, χαίρομεν δημοσιεύοντες διὰ του Τύπου, προς κοινήν ευχαρίστησιν, την βαθείαν ημῶν ευγνωμοσύνην, προς πάντας ανεξαρέτως τους κατοίκους των τε πόλεων και εξοχῶν Κεφαλληνίας, όπου μεταβαίνουντες χάριν εμπορίας, ἢ άλλου είδους βιομηχανίας, υποδεχόμεθα πάντοτε υπ' αὐτῶν με απαράδειγμάτιστον φιλοξενίαν και ασθενούντες περιποιούμεθα κάλλιον εν τοῖς οἴκοις αὐτῶν, ἢ εἰάν ἤμεθα εν ταῖς ἰδίαις ημῶν οικογενείαις. Πολλάκις διερχόμεθα και αὐτὰς τὰς μάλλον απομακρυσμένας εξοχὰς και εν καιρῷ νυκτός ως και την ημέραν, ανενόχλητοι και απρόσβλητοι, ὅπερ δεικνύει πόσοι οι Κεφαλλήνες ηξεύρουν να εκτιμῶσι τον άνθρωπον. Διαφεύδομεν ὅθεν εν πάσῃ επισιμότητι τὰς ιησουιτικὰς συγκοφαντίας της «Νέας Εποχής».

Η Παρούσα ανεγνώσθη εις υπήκοον πάντων των εν Κεφαλληνία παρεπιδημούντων Ιονίων Ισραηλιτῶν, παρ' ὧν ἐπετάχθη και η διὰ του Τύπου δημοσίευσίς της ιδίας, προς απόδειξιν της αληθείας και στηλνίευσιν της συγκοφαντίας.

Κεφαλληνία 2/14 Νοεμβρίου  
1861

(ακολουθοῦν υπογραφές)

Σ' αντίθεση με γειτονικά νησιά,

αὐτὴ η εὐαρίθμη ἀλλὰ σχεδόν πενόμενῃ παροικία δεν θα ενοχληθεῖ καθόλου, οὔτε θα υποστεί την ἐλάχιστη πίεση ἢ δίωξη και ὅταν τα στρατεύματα της βρετανικῆς ἐξουσίας θα αποχωρήσουν αφήνοντας ἓνα ολόκληρο νησί ἐπὶ τριήμερο, χωρὶς Ἀρχές, χωρὶς στρατό, δίχως οργανωμένη ασφάλεια! Ὅπου τα μίση, οι ἀντιθέσεις, τα συμφέροντα και οι ἀντιπάθειες μπορούσαν ἀσύδοτα να κυριαρχήσουν!

Το ἴδιο θα συνεχιστεῖ και κάτω ἀπὸ την προστασία των νόμων του Βασιλείου της Ελλάδας, μέχρι την πρώτη δεκαετία του 2' αἰῶνα, ὁπότε, για λόγους τελείως ἀσχετους προς φυλετικές, θρησκευτικές ἢ ἐθνικιστικές προκαταλήψεις, η παροικία των Εβραίων της Κεφαλονιάς, ἐξαντλημένη βιολογικά και ἐξουθενωμένη οικονομικά, ἐξέλειπε, χωρὶς να αφήσει κανένα ἴχνος, σε σημείο που ἀπὸ τους μεταγενέστερους να ἀγνοεῖται ἀκόμα και το πέραςμά της ἀπὸ το νησί αὐτό!

Η ἀνθρωπιστικὴ ὁμως συμπεριφορὰ με κανένα λόγο δεν ἐμπόδισε τον ἀνταγωνισμό που εἶχε ως ἀποτέλεσμα να υποβαθμιστοῦν ἐπαγγελματικά οἱ Εβραῖοι! Ὅσοι δεν μεταβλήθηκαν σε χειρόνακτες ἐργάτες, ἀναγκάστηκαν να μετοικήσουν για να ἐπιβιώσουν. Εφόσον βέβαια προλάβαν, γιατί ἓνας ἄλλος παράγοντας συνέδραμε στον ἀφανισμό τους! Οι ἐπιδημίες! Αὐτὸ τον αἰῶνα, ἀπὸ τα μέσα του ἰδίως με τη γάλη ἐπιδημία της χολέρας που ἐξολόθρευσε τον πληθυσμό του νησιού, ἡ μία ἐπιδημία διαδέχεται την ἄλλη. Η κακὴ υγιεινομικὴ κατάσταση του περιβάλλοντος και οι δυσμενέες συνθήκες διαβίωσης τροφοδοτοῦν τὶς ἐξάρσεις των θανατηφόρων περιστάσεων και οι παιδικές ἐπιδημίες ἀφανίζουν τα υπολείμματα των γενιῶν!

Ἔτσι οι πολλοί, εἴτε γιατί δεν προλάβαν να φύγουν εἴτε γιατί ἐκλείνει ο κύκλος της ζωῆς τους ἐμειναι για πάντα, ἀφανισμένοι ἀπὸ τη στέρηση, την κακοπάθεια, τὶς αρ-

ρώστιες και την κακοζωία, φιλοξενούμενοι της κεφαλονίτικης γῆς μέσα στο Εβραϊκὸ νεκροταφεῖο, ἰδιοκτησία της κοινότητάς τους.

Το νεκροταφεῖο αὐτὸ που εὐτυχῶς μέχρι και σήμερα παραμένει ἄφωτος προαίσιου, χωρὶς οικοδομικὴ βεβήλωση, περιτοιχισμένο ὅπως τότε, ἔχει μεταβληθεῖ σε δημοτικὴ παιδικὴ Χαρά, χωρὶς κανεὶς ἀπὸ τους σημερινούς να θυμάται ἢ να γνωρίζει πως ἐκεῖ βρίσκονται οι σκιές ολόκληρης παροικίας, που μόχθησε στον Τόπο αὐτό, τον πότισε με τον ἰδρώτα της και τον λίτανε με τα ὀστά της.

Η προσπάθεια να δοθεῖ η προσωπογραφία μιᾶς κοινότητος μέσα ἀπὸ δημόσια ἐγγράφα, εἶναι πολὺ ἄχαρη ἐργασία. Για τοῦτο ο συγγραφέας της, πολλές φορές, προβληματίστηκε ἀν ἔπρεπε να την δώσει στη δημοσιότητα, ἔτσι ἀχρωμη, ἀγέλαστη και ἀψυχη που παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ καθόλου συναισθηματικές πληροφορίες, ὅπου το ἀνδρικό και μόνο στοιχεῖο μονοπωλεῖ την παρουσία και τη δράση. Γιατί ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τα στοιχεῖα που κατέχομε λείπει ἡ γυναίκα! Η κόρη, ἡ ὥριμη, ἡ ἡλικιωμένη, που εἴτε ως θυγατέρα, σύζυγος, μάνα ἢ προεστὴ, θα μπορούσε να μας δώσει στοιχεῖα για την ἐσωτερικὴ ζωὴ και την οικιακὴ διάρθρωση της παροικίας.

Δυστυχῶς ἡ ὥψη αὐτὴ παραμένει σκοτεινὴ. Ὅπως δυστυχῶς για μας θα παραμείνει ἀγνωστὴ και ἡ εικαστικὴ ὥψη της παροικίας ἀφοῦ οι συνεχεῖς σεισμοὶ της Κεφαλονιάς φρόντισαν να ἀφανίσουν, μαζί με κάθε ἄλλο οικοδομικὸ κατασκεῦασμα, και την κτιριακὴ συγκρότηση αὐτῆς της συνοικίας, για την ὁποία δεν ἔχει διασωθεῖ σχεδόν, οὔτε ἡ μοναδικὴ φωτογραφία.

Τελικὰ ωριμότερη σκέψη ἔχρινε πως ὅλο αὐτὸ το υλικό, συλλογὴ και προσπάθεια ολόκληρης ζωῆς δεν θα ἔπρεπε να διατηρηθεῖ στην ἀφάνεια γιατί θα μπορούσε ἀξιολογημένο ἀπὸ ἄλλους, πιο ἐιδικούς,



να προσφέρει σημαντική βοήθεια σε μελέτες ή να ανοίξει το δρόμο για άλλες ιστορικές τοποθετήσεις.

Ίσως η συνεχής προσπάθεια βοηθήσει μαζί με την τύχη, να φωτιστεί από όλες τις πλευρές το σκηνικό μιας ολόκληρης εκατονταετίας μέσα από το οποίο παρέλασε η εβραϊκή παροιμία με τους καημούς, τους πόθους της, τους πόθους της, τις ελπίδες της και γιατί όχι, και τις προσδοκίες της, που σήμερα έχει αφανιστεί από τη ζωή και κινδυνεύει να εξαφανιστεί και από τη μνήμη!<sup>1</sup>

Τελευταίος απόγονός της, από ό,τι θυμώνται οι λιγστοί απομειναντες υπέργηροι της Κεφαλονιάς, ο γραφικός λατινέρος και τζαματζής Σαμιολάκης που είχε το εργαστήρι του στη συνοικία της Αγίας Παρασκευής ακριβώς επάνω στο σύνορο της οβρεακής, που εκεί στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας, εξαφανίστηκε απότομα, χωρίς να αφήσει πίσω του ίχνη!

Κι ούτε ποτέ κανείς πληροφορήθηκε υπεύθυνα για το πού όδενσε να αφήσει την τελευταία πνοή του και να ταφεί από χέρι ομόθητου, ο τελευταίος ισραηλίτης της Κεφαλονιάς, η οπισθοφυλακή μιας δραστήριας και ακμαίας παροιμίας, που κανείς πια δεν την θυμάται!

#### Σημειώσεις

1. Βλ. εφημερίδα ΑΛΗΘΕΙΑ, φ. 8, 4/16.11.1861, σ. 3β.

2. Στο ΙΔΙΟ, σ. 3β-4α.

3. Δυστυχώς οι πολύτεμες, για μας σήμερα, υπογραφές, έχουν παραλειφθεί από το δημοσίευμα, ως πλεονασμός! Αξίζει να προσεχθεί και ο χρόνος και ο χώρος που δημοσιεύεται η αναφορά αυτή. Το 1861 είναι εποχή αγγλικής προστασίας και η εφημερίδα «Αληθεία» που τη φιλοξενεί είναι ριζοσπαστικό έντυπο αντιπολιτευόμενο την Κυβέρνηση. Επομένως, το δημοσίευμα είναι έξω από κάθε πολιτική ή κατειθυνόμενη σχολικότητα!

4. Σποραδικά στοιχεία αυτής της έρευνας έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς σε διάφορα περιοδικά. Στην «Κεφαλονίτικη Πρόοδο» και τα «Χρονικά», το περιοδικό του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος. Η τωρινή μορφή εμπλουτισμένη με νεότερα στοιχεία είναι η πιο ολοκληρωμένη.

## Μια κόρη της Κεφαλονιάς εμπνεύστρια του μεγαλύτερου Ισραηλινού ποιητή

Του κ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Κ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΤΟΥ

Εξασμένο στο Αρχείο μου βρέθηκε τυχαία ένα γράμμα που μου έστειλε προ 35 ετών (Οκτώβριος 1963) από τα Ιεροσόλυμα ο ελληνο-ισραηλινός φίλος δημοσιογράφος και επί χρόνια εκδότης της εφημερίδας «El Tiempo» (στα ισπανο-εβραϊκά) Ισχάκ Μόλχο.

Ο Μόλχο είχε λίγο πριν γράψει ένα άρθρο για τον Σαούλ Τσερνικόφσκι που θεωρείται ο μεγαλύτερος Ισραηλινός ποιητής.

Στο γράμμα του με πληροφορούσε ότι ο καθηγητής Ιωσήφ Κλάουσερ, συντάκτης και Διευθυντής του περιοδικού της εποχής «Χασιλόχ», που υπήρξε ο διάδοχος του Τσερνικόφσκι στην φιλολογία, ο σύμβουλος και βιογράφος του, του γνωστοποιούσε - μετά την ανάγνωση του άρθρου του - ότι: «Από το 1892 έως το 1899 ο ποιητής, που φοιτούσε στην Οδησό του εξομολογείτο καθημερινά τη μεγάλη του λατρεία για την ελληνίδα **Μαρία Βαλλιάνον** (από την Οδησό, καταγωγής από την Κεφαλονιά) και εκείνη του ανταπέδιδε την τρυφερότητά της και τις χάρες της γυναικείας ύπαρξης.

«Τα μεγάλα μαύρα μάτια της με την εκθαμβωτική ομορφιά αναστάτωναν τον ερωτευμένο εβραίο». Ο Κλάουσερ απαριθμεί έναν μακρύ κατάλογο ποιημάτων του Τσερνικόφσκι εκείνης της εποχής στην εβραϊκή.

Μέσα στην έκσταση του ερωτισμού του ο Τσερνικόφσκι εμπλούτισε με τα ειδύλλια του την εβραϊκή ποίηση. Αυτά τα ειδύλλια ήταν ο πρόλογος της μεταφοράς της ελληνικής σκέψης, με τα έργα του Ομήρου και του Σοφοκλή, στη γλώσσα του Μωυσή και των προφητών, και έδωσαν τροφή ακόμη και σήμερα στη σύγχρονη εβραϊκή φιλολογία και στο καινούργιο λεξιλόγιο.

Χαιρετίζοντας τις χάρες της Ελλάδος ο Τσερνικόφσκι διακηρύσσει τις χάρες της μούσας του **Μαρίας Βαλλιάνον**.

Ο Ισχάκ Μόλχο, που μου έδωσε τις πληροφορίες υπήρξε αρκετά γνωστός στο ελληνικό κοινό, με σειρά συνεργασιών σε διάφορα ελληνικά περιοδικά και τακτικός συνεργάτης του περιοδικού «Ελλάς - Ισραήλ» (1959 - 1968).

Ο Μόλχο ήταν ο χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της νεότερης γενιάς των διανουμένων Σεφαραδίμ και είχε να παρουσιάσει σημαντικό πνευματικό έργο αλλά και ένα πάθος προς την Ελλάδα, τη χώρα που είδε το πρώτο φως. Δεν παρέλειπε να εκφράσει με τον λόγο και την πένα του την αγάπη του προς την Ελλάδα και δίκαια είχε τιμηθεί με το παράσημο του Φοίνικος από την ελληνική κυβέρνηση.

Ο Σαούλ Τσερνικόφσκι θεωρείται ο ποιητής με τις ελληνιστι-



κές προσφορές στην εβραϊκή ποίηση.

Ο Ισχακ Μόλχο θυμάται και περιγράφει στο γράμμα του μια συνάντηση που είχε μαζί του κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ο Σαούλ Τσερνικόφσκυ, γράφει, υπήρξε μεγάλος φιλέλληνας άξιος κάθε εκτίμησής.

Όταν κατά τη σκοτεινή περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχα μια συνάντηση μαζί του στην οδό Όρους Σκοπός, πηγαίνοντας ο ένας στο ξενοδοχείο της Καντάσα και ο άλλος στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο, ο Τσερνικόφσκυ ήταν τρομερά μετανοημένος και κάκιζε τον εαυτό του γιατί δεν έζησε για πολύ στην Αθήνα και δεν χόρτασε την ομορφιά, την γοητεία και τη λαμπρότητα της ελληνικής πρωτεύουσας.

«Α! καλέ μου φίλε, μου έλεγε, πόσο ευτυχισμένος θα ήμουν, εάν ξαναβρισκόμουν σ' αυτό το κέντρο μιας τόσο υψηλής εμπνεύσεως που ο σκληρός εχθρός έχει ατιμάσει».

Και συνέχιζε:

«Τι αμέλεια ήταν αυτή που είχα να αναβάλω μια μακριά διαμονή εκεί κάτω, στα μαγευτικά τοπία της Ελλάδος στα παράλια των γοητευτικών νησιών, να μείνω εκεί, να ζήσω αρχικά, στο ίδιο κλίμα, στο ίδιο περιβάλλον του Ομήρου, του Σωκράτη, του Πλάτωνα και να ακολουθήσω το φωτεινό παράδειγμα του μεγάλου ελληνιστή Βίκτωρα Μπεράντ που εμελέτησε κάθε χωριό, κάθε πέτρα της αρχαίας και της νέας Ελλάδος».

«Και εγώ, όπως βλέπετε, συνέχισα, είμαι πολύ άρρωστος, υποταγμένος στα καπρίτσια των πρακτικών γιατρών. Αγνοώ αν θα ξαναέχω την ευκαιρία να δω την Αθήνα, την Ακρόπολη, το Στάδιο, το Θέατρο του Διονύσου».

«Αυτή την ώρα, προσθέτει ο Ισχακ Μόλχο, αισθανόμουν την καρδιά του να κτυπά πυρετωδώς. Γιατί ο μεγάλος Εβραίος ποιητής, ήταν ένθερμος θαυμαστής της

Ελλάδος, της ποιήσεως και της ελληνικής γλώσσας που την γνώριζε όσο λίγοι σύγχρονοι Εβραίοι ποιητές».

«Όταν θα βρεθείτε στο Κάιρο, μου συνέστησε ο Τσερνικόφσκυ, συνεχίζει ο Μόλχο, μην ξεχάσετε να μεταβιβάσετε τα σέβη μου στον πρόεδρο της Ελλάδος, τον εξαιρετικό και καλό μου προσωπικό φίλο κ. Δημήτρη Παππά (γνωστός Έλληνας πρόσβης. Πρεσβευτής στο Κάιρο κατά την εποχή της εξορίστού κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου και το 1964 μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Ενώσεως Κέντρου).

Ο Σαούλ Τσερνικόφσκυ γεννήθηκε σε χωριό της Κριμαίας το 1875 και έτυχε ολοκληρωμένης μορφώσεως με ανώτατες σπουδές στα Μαθηματικά, την Ιατρική και τις Φυσικές Επιστήμες ενώ μιλούσε τέσσερες γλώσσες.

Ο ποιητής είχε την πρώτη ποιητική του έμπνευση στην Οδησό όπου έζησε από το 1890 έως το 1899 με τελείως ελληνική επίδραση (σημ. Η πόλη είχε τότε μεγάλη και ισχυρή οικονομικά ελληνική παροικία).

Στην Οδησό ο Τσερνικόφσκυ επέγραψε την πρώτη του νεότητα, έμαθε να διαβάζει στο βιβλίο της ζωής, αφοσιωμένος σε μια θαυμάσια και γοητευτική νέα Ελληνίδα, την Μαρία Βαλλιάνου.

Κατά τον Μόλχο η Βαλλιάνου ήταν κόρη ενός πρεσβευτού της Ελλάδος. Η πληροφορία δεν ελέγχεται ακριβώς. Πρώτο γιατί Έλληνας πρόσβης θα βρισκόταν στην Αγία Πετρούπολη και όχι στην Οδησό. Δεύτερο γιατί την εποχή εκείνη δεν υπήρχε όνομα Βαλλιάνου στο Ελληνικό Διπλωματικό Σώμα. Παρά ταύτα το επίθετο είναι γνώριμο για την Οδησό. Πρόκειται για τη μεγάλη οικογένεια των Βαλλιάνων, κεφαλονίτικης καταγωγής, που ανεδείχθη σε σημαντικό οικονομικό και επιχειρηματικό παράγοντα όχι μόνο της Οδησού αλλά και

του Λονδίνου, της Μασσαλίας και του Παρισιού. Ο Παναγής Βαλλιάνος είναι ο γνωστός εθνικός ευεργέτης - το αγαλμά του στην οδό Πανεπιστημίου, έξω από την Εθνική Βιβλιοθήκη που κατασκεύασε και πρόσφερε στο κράτος - είναι σκόπιμο να σημειωθεί εδώ ότι μία άλλη Βαλλιάνου, η Ελένη υπήρξε αρχηγός μεγάλης ομάδας αντιστάσεως κατά την Κατοχή, στη Νότιο Γαλλία με έδρα τις Κάννες όπου και ο πύργος του εκεί κλάδου των Βαλλιάνων. Η Ελένη εκτελέστηκε από τους Γερμανούς στις 15 Αυγούστου 1944 και μεταθανάτια έτυχε πολλών τιμών από την γαλλική κυβέρνηση. Μεταξύ άλλων με τις ομάδες διαφυγής που είχε οργανώσει στα Πυρηνάια διέσωσε πολλούς καταδιωγμένους από τους Ναζί και βέβαια πολλούς Εβραίους.

Αλλά ως επανέλθουμε στον ποιητή Σαούλ Τσερνικόφσκυ.

Λέγεται ότι οι αισθηματικές του περιπέτειες και οι λαμπρές του επιτυχίες στο ωραίο φύλο υπήρξαν πολυάριθμες.

Αλλά η Μαρία Βαλλιάνου άφησε ανεξίτηλα ίχνη στο έργο του.

Τα νεανικά χρόνια της αγάπης κοντά στη Μαρία του ενέπνευσαν πολλά ποιήματα με χαρακτηριστικούς τίτλους όπως «Ύμνος στην Ελλάδα», «Στη Μαρία» κ.τλ.

Ο Τσερνικόφσκυ από το σύνδεσμό του με την Μαρία κατανοεί καλύτερα την κίνηση της ελληνικής απολυτρώσεως της εποχής. Παρ' όλο που είναι Εβραίος ο ποιητής και μάλιστα από τους καλύτερους, η νεανικότητα του στίχου του είναι ελληνικής εμπνεύσεως.

Ο Τσερνικόφσκυ ήταν άριστα διαποτισμένος από τα κλασικά ελληνικά μηνύματα και ο πιο κατάλληλος και προικισμένος για να μεταφράσει τον Όμηρο στην εβραϊκή.

Έτσι τόσο η Ιλιάδα όσο και η Οδύσσεια με τη μετάφραση του Τσερνικόφσκυ βρίσκονται πολύ κοντά στην αρχαία πηγή.



## Τα ποιήματα για την Μαρία

Αυτό που ενδιαφέρει το παρόν κείμενο είναι η λυρική ποιητική των στίχων του ποιητή προς την αγαπημένη του Μαρία και η έκφραση του θαυμασμού του στο ελληνικό κλασικό πνεύμα. Χάρης στη Μαρία, χήρα Τίμου Μωραϊτίνη, έχουμε και στα ελληνικά τους στίχους του Τσερνιζόβσκυ

(η μετάφραση έγινε από τα γαλλικά. Ποιήματα του ποιητού και άλλων σύγχρονων Ισραηλινών ποιητών κυκλοφόρησαν πάντα με μετάφραση Μωραϊτίνη σε ειδικό τεύχος από το περιοδικό Ελλάς - Ισραήλ το 1963).

Αποσπούμε τους πρώτους στίχους από τον ποιητή:

«Είμαι γεμάτος ζωή στην άνοιξη μου  
τα δυό μου στήθη κοντανασαίνουν ρυθμικά  
σαν τα κύματα της θάλασσας και τα δόντια μου  
είναι πιο λευκά κι από το ελεφαντόδοντο.  
Στα δυό μου μάτια πιο σκούρα κι από το σκοτάδι  
φωτίζονται και σκοτεινιάζουν κατά πώς νοιώθω.  
«Είμαι από φωτιά, φωτιά της ηδονής,  
φωτιά της επιθυμίας».  
«Έλα κοντά μου, είναι κιόλας δειλινό».

### Ιδανικό

Για την όμορφη  
τα πάντα λησμονιούται.  
Και μένει μια αιώνια άνοιξη!  
Ας χαρούμε λοιπόν την αγάπη.  
Και τ' όνομά σου, στα χείλη μου,  
παντοτεινά θε νάχω.

### Στη Μαρία

Αφέθηκα και τη δροσιά της νεότητός μου  
σούχω προσφέρει.  
Από 'να αθώο φιλή που δέχτηκες.  
Από 'να ρίγος - πούταν το πρώτο που πλάσα -  
Και μεσ' τη σιγουριά τ' ονειρών μου.  
Ήσουν εσύ που φάνηκες...  
Ικέτης έρχομαι, κατάρα μη μου δίνεις.  
Σ' αντάμειψε το αίμα της πονεμένης μου καρδιάς  
Μέσ' τη μαύρη αναμνή της πνιγμένης από μελαγχολία  
καρδιάς μου,  
Έχω ολότελα περατώσει αυτά που μούχεις δώσει,  
Αλλά μη με καταριέσαι,  
Ικέτης σε παρακαλώ  
Νοιώσε τη γαλήνη μέσα σου, τον Ήλιο τη Θάλασσα,  
Είν' η Ελλάδα που τα μάτια μου θαυμάζουν;  
Ελλάδα, λίκνο των καλογέννητων και δυνατών ψυχών.  
Αταίριαστοι οι θόρυβοι αυτών των πατάγων,  
κάτω από μια τέτοια λαμπρότητα.

Έναν αιώνα από τότε που γράφτηκαν αυτοί οι στίχοι αγάπης και θαυμασμού η σκέψη μας στρέφεται στην ωραία Μαρία Βαλλιάνου, την εμπνεύστρια του πιο μεγάλου σύγχρονου Ισραηλινού ποιητή, που ίσως η ίδια δεν το πληροφορήθηκε ποτέ...

Εκεί όπου γεννήθηκαν τα Ομηρικά τραγούδια  
και φανήκαν τα οράματα του Σοφοκλή.  
Αλλά, παρ' όλα αυτά, στην Ελλάδα βρίσκομαι.  
Κι ενώ αυτή η θάλασσα, δεν είν' παρά η Μαιύρη,  
που οι τρούλοι του βασιλείου του Τσάρου, πάνω  
απ' το κεφάλι μου τον ουρανό σκεπάζουν  
- Τα χείλη σου - ,  
χείλη μιας κόρης Ελληνίδος, τρέφουν μέσα στις αρτηρίες  
αιμάτινα ποτάμια,  
Και τα μάτια, αυτά που σου ανήκουν,  
αναταράζουν τη συνείδηση.

### Ύμνος στην Ελλάδα

Και να, στη χώρα μέσα τη φανταστική  
- που περιπάτους  
κάνουν αιθέριες και θαυμάσιες θεές.  
Υπέροχες αιώνια στην ομορφιά τους,  
σε μιαν ατέλειωτη  
άνοιξη με δίχως τέλος.  
Της ζήσης λάτρισσες κι ερωμένες, στις θινέλλες του  
πάθους  
τις τρυφερές κι αδύναμες στιγμές του.  
Μεγαλόπρεπη η ομορφιά του μαρμαρών π' ακτιδώνεται  
στην όψη του και η καρδιά της σ' άγριο μεγαλείο και  
μαντισμένη απ' τη φωτιά,  
Χαρούμενοι, όμορφοι, ωραίοι, οι άνθρωποι αυτής της  
χώρας,  
όλοι ρωμαλέοι.  
Ήρωες και σινετοί σινάμα,  
σαν τους θεούς τ' Ολύμπου.  
Στο διάβα του ο χρόνος δεν γνωρίζει, τίποτ' άλλο,  
παρά μονάχα τις δικές του ηδονές.  
Και τα μάτια του μπροστά στις άκαιρες επιθυμίες,  
απ' την ντροπή δεν κλείνει.  
Θάρρος στην δυνατή ανάγκη δίνει,  
κι ενθαρρύνει,  
το πνεύμα της εκδίκησης ενάντια στους εχθρούς.





Το αναστηλωμένο εσωτερικό της παλαιάς Ρωμανιώτικης Συναγωγής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Πατρών.

(Σύλλογη Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος)

## Μια νέα εποχή για το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος

Της κας ZANET ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ

Αρχαιολόγου - Επιμελήτριας του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

**Σ**τα τέλη Οκτωβρίου 1997, στην 20ή επέτειο της ίδρυσής του, το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος άφησε την παλιά του στέγη που επί χρόνια βρισκόταν στην Αθήνα, στη λεωφόρο Αμαλίας 36 και μετακόμισε στις νέες του εγκαταστάσεις, σε ένα ανακαινισμένο νεοκλασικό κτίριο που βρίσκεται στην οδό Νίκης 39. Έξι μήνες αργότερα, στις 10 Μαρτίου 1998, έγιναν τα επίσημα εγκαίνια του Μουσείου, σηματοδοτώντας μια καινούργια εποχή για αυτό το ιστορικό και εθνογραφικό ίδρυμα που είναι αφιερωμένο στη διάσωση, μελέτη και παρουσίαση της ιστορικής, πολιτιστικής και υλικής μαρτυρίας 2.300 χρόνων εβραϊκής ζωής στην Ελλάδα.

Το κτίριο αυτής της νέας, μόνιμης κατοικίας του Εβραϊκού Μουσείου διατήρησε την ωραία εξωτερική του όψη ενώ το εσωτερικό του ανακατασκευάστηκε για να καλύψει τις ανάγκες ενός σύγχρονου μουσείου. Έχει τέσσερις ορόφους από τους οποίους οι τρεις χω-

ρίζονται σε τρία ανισόπεδα επιμέρους επίπεδα. Όλα τα επίπεδα απλώνονται ακτινωτά γύρω από ένα κεντρικό αίθριο που περιγράφεται από οκτώ κολώνες, δημιουργώντας μια αναριζώμενη σπείρα που ανυψώνει το πνεύμα και το συναίσθημα με την ανοδική πορεία της. Η οροφή του αίθριου κοσμείται από ένα γυάλινο θολωτό φεγγίτη που επιτρέπει την είσοδο φυσικού φωτός μέσα στο μουσείο. Αυτή η αρχιτεκτονική επιλογή δημιουργεί ένα πολύ ενδιαφέρον περιβάλλον με πολλές γωνιώδεις μορφές και σχήματα που ξεκινούν από τον κεντρικό κυκλικό φωταγωγό.

Οι εσωτερικοί χώροι βάφτηκαν σε τόνους που ποικίλουν από το υπόλευκο έως το ανοιχτό ροδακινί. Αυτές οι χρωματικές επιλογές στοχεύουν να απαλύνουν τα πολλαπλά γωνιώδη σχήματα αλλά και να δημιουργήσουν ένα διακριτικό, ουδέτερο φόντο για τα πολύχρωμα εκθέματα. Τα πατώματα καλύπτονται από άσπρο μάρμαρο και φυσικό ξύλο, το οποίο εντείνει τη



ζεστή και οικεία ατμόσφαιρα που ήδη αποπνέει το κτίριο.

Σε ένα χώρο 800 τετραγωνικών μέτρων φιλοξενούνται, η συλλογή που αποτελείται από περίπου 7.000 ξεχωριστά θρησκευτικά και οικιακά αντικείμενα και αρχεία, που αποτυπώνουν την ιστορική πορεία των Ελλήνων Εβραίων, καθώς και οι χώροι εξυπηρέτησης των επισκεπτών και τα γραφεία διοίκησης. Το κτίριο προστατεύεται από ένα σύγχρονης τεχνολογίας σύστημα ασφαλείας, κάμερες 24ωρης παρακολούθησης, φύλακα, και διαθέτει συναγερμό πυρός και υπερχείλισης υδάτων. Ο διαθέσιμος χώρος έχει διαμορφωθεί ώστε να στεγάσει τα μόνιμα εκθέματα, περιοδικές εκθέσεις, αίθουσα σύγχρονης τέχνης, αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων, βιβλιοθήκη και σπουδαστήριο, φωτογραφικό αρχείο και εργαστήριο, εργαστήριο συντήρησης, τα γραφεία του προσωπικού, βεστιάριο και πολυτήριο.

Στις επόμενες παραγράφους επιχειρείται μια συνοπτική ξενάγηση στο καινούριο κτίριο. Στο υπόγειο στεγάζονται οι περιβαλλοντικά ελεγχόμενες αποθήκες, όπου φυλάσσονται τα δύο τρίτα της συλλογής σε τρία διαφορετικά δωμάτια ανάλογα με το υλικό κατασκευής: μέταλλο, χαρτί - περιγραμνή - ξύλο και ύφασμα - ενδυμασία.

Τα αντικείμενα, τα οποία έχουν υποστεί βιολογική απολύμανση, είναι αποθηκευμένα σε ειδικά σχεδιασμένες μονάδες αποθήκευσης που εξασφαλίζουν την ασφάλειά τους, την εύκολη πρόσβαση και την άμεση εμπορεία, καθώς οι περισσότερες έχουν γυάλινες πόρτες. Στο υπόγειο βρίσκονται επίσης, το εργαστήριο συντήρησης, εξειδικευμένο στη συντήρηση χαρτιού, βιβλίων και υφασμάτων καθώς και το φωτογραφικό αρχείο και εργαστήριο.

Στο ισόγειο έχει διαμορφωθεί μια αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Οι μαθητές και σπουδαστές που θα κάνουν οργανωμένες επισκέψεις στο Μουσείο, θα έχουν τη δυνατότητα να απολαύσουν στην αίθουσα αυτή αντίγραφα εβραϊκών αντικειμένων θρησκευτικών και οικιακής χρήσης, το εβραϊκό αλφάβητο, τμή-

ματα από Ρωμανιώτικες και Σεφαραδίτικες φορεσιές στο κατάλληλο μέγεθος, υλικά και ιδέες για ζωγραφική, εκπαιδευτικά παιχνίδια και εξερευνητικές δραστηριότητες στους χώρους της έκθεσης. Το υπόλοιπο αυτού του ορόφου είναι αφιερωμένο στο ανασυνωμμένο εσωτερικό της Ρωμανιώτικης συναγωγής της Εβραϊκής Κοινότητας της Πάτρας καθώς και σε προθήκες όπου εκτίθενται το Σέφερ Τορά (Βιβλίο της Πεντατεύχου) με τον στολισμό του, χειροτεχνήματα και υφάσματα από συναγωγές και τα παραδοσιακά Ρωμανιώτικα Τιζίμ (ξύλινες θήκες για την Τορά).

Καθώς ο επισκέπτης ανεβαίνει προς τα πάνω έχει την ευκαιρία να περιεργαστεί εκθέματα όπως ο κύ-



Η συμβολή των Ελλήνων Εβραίων στους αγώνες του Έθνους κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. 12.898 Εβραίοι εκ των οποίων 343 αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, υπηρέτησαν στον ελληνικό στρατό το 1940 - 41. Εξ αυτών πάνω από 200 αξιωματικοί και οπλίτες έπεσαν στα πεδία των μαχών.

(Σύλλογη Εβραϊκών Μουσείων της Ελλάδας)

κλος των εβραϊκών γιορτών, το εβραϊκό ημερολόγιο, η ιστορία των Ελλήνων - Εβραϊκών Κοινοτήτων από την ύστερη αρχαιότητα μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, η συνεισφορά των Εβραίων στρατιωτών και αξιωματικών στις στρατιωτικές διενέξεις του ελληνικού έθνους κατά τη διάρκεια των πρώτων σαράντα ετών του αιώνα μας, και οι δραστηριότητες των πρώτων σιωνιστικών κινημάτων στην Ελλάδα. Ακολουθεί μια μικρή αίθουσα βίντεο - προβολών, ήδη εξοπλισμένη, για την οποία ετοιμάζονται ή αναπαράγονται βιντεοταινίες μικρού μήκους με σχετικά θέματα.

Στο επόμενο επίπεδο, βρίσκονται οι τέσσερις προθήκες της αίθουσας του Ολοκαυτώματος που καλύπτουν τα γεγονότα κατά τη διάρκεια της γερμανικής



κατοχής στην Ελλάδα, από τους πρώτους διωγμούς των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, το 1942, μέχρι την απελευθέρωση των λίγων επιζώντων από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης το 1945. Για αυτό το χώρο, ετοιμάζονται δύο ακόμη εκθέματα, για τους Έλληνες Δικαίους των Εθνών και για τη συμμετοχή των Ελλήνων Εβραίων στην Εθνική Αντίσταση. Η επόμενη προθήκη απεικονίζει τον παραδοσιακό τρόπο ενδυμασίας των Ρωμανιωτών και Σεφαραδιτών, με κοστούμια, στολίδια, κοσμήματα και αξεσουάρ. Το τελευταίο θέμα που καλύπτει ο χώρος των μόνιμων εκθεμάτων είναι η καθημερινή ζωή των Ελλήνων Εβραίων, όπως διαφαίνεται μέσα από αντικείμενα, οικιακού, εορταστικού και τελετουργικού χαρακτήρα καθώς και μέσα από έγγραφα που αναφέρονται στα γεγονότα-σταθμούς, τα οποία σημαδεύουν τον κύκλο της ζωής των ατόμων και των κοινοτήτων.

Στο επόμενο επίπεδο, μια προσωρινή έκθεση για την εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου γιορτάζει την 50ή επέτειο της ένωσης της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα. Για τη συμπλήρωση αυτής της έκθεσης συνεργαστήκαμε με το αναπτυσσόμενο Εβραϊκό Μουσείο της Ρόδου, που ιδρύθηκε πέρυσι δίπλα

στην παλιά συναγωγή της πόλης. Λάβαμε ένα μεγάλο αριθμό από αντίγραφα φωτογραφιών που συγκέντρωσε ο ιδρυτής του μουσείου, Ααρών Χασών, από εβραϊκές οικογένειες Ροδίων που έχουν μετοικήσει στις ΗΠΑ.

Η έκθεση αυτή παρουσιάζει μια επιλογή αυτών των φωτογραφιών καθώς και πρωτότυπα αντικείμενα από τη Ρόδο, από τη δική μας συλλογή. Ο συγκεκριμένος χώρος έχει αφιερωθεί σε περιοδικές εκθέσεις, οργανωμένες από το υλικό της συλλογής του μουσείου και θα

αλλάζει θέμα κάθε 4 - 6 μήνες. Ο τελευταίος χώρος, που είναι στη διάθεση του επισκέπτη, φιλοξενεί την Αίθουσα Σύγχρονης Τέχνης, που άνοιξε με μια έκθεση ζωγραφικής του Εβραίου καλλιτέχνη, συγγραφέα και μελετητή της λαϊκής τέχνης και του θεάτρου σκιών, Ιουλίου Καΐμη, από την Κέρκυρα.

Αυτά τα δύο τελευταία επίπεδα, με εύκολη πρόσβαση από τον ανερχοστήρα, δίνουν στο μουσείο τη δυνα-

τότητα να παρουσιάζει περιοδεύουσες εκθέσεις από άλλα μουσεία και ιδρύματα.

Ο διαχωρισμός των εκθεμάτων σε ανεξάρτητες θεματικές ενότητες και η χρήση του ανερχοστήρα, δίνουν τη δυνατότητα στους επισκέπτες να βλέπουν το μουσείο και από πάνω προς τα κάτω, εάν το θέλουν, χωρίς να μειώνεται η δυνατότητα κατανόησης των εκθεμάτων.

Μεγάλη προσοχή έχει δοθεί στις υπηρεσίες που προσφέρονται στον επισκέπτη, οι οποίες περιλαμβάνουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα, το φωτογραφικό αρχείο και το ανανεωμένοπωλητήριο του Μουσείου, που προσφέρει βιβλία, κάρτες, μουσειακά αντίγραφα, αναμνηστικά και θα έχει σύντομα και μια ενδιαφέρουσα συλλογή από εβραϊκά θρησκευτικά αντικείμενα με ελληνικό χρώμα. Ένα ιδιαίτερα σημαντι-

κό τμήμα των υπηρεσιών που προσφέρονται στον επισκέπτη είναι η βιβλιοθήκη και το σπουδαστήριο. Είναι ανοιχτά για το κοινό τις ίδιες ώρες με την έκθεση και το φθινόπωρο του 1998 θα αρχειοθετηθούν (σε καρτέλες και ηλεκτρονικά) από αποφοίτους της Σχολής Βιβλιοθηκονόμων, κατά τη διάρκεια ενός κοινού προγράμματος του Μουσείου με το Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

Όλα τα στοιχεία των λειτουργιών του Μουσείου που εκτιμούσαν οι επισκέπτες του παλιού Μουσείου στην Λεωφόρο Αμαλίας 36 και που ήταν σημαντικά



Βιτρίνα στην οποία εκτίθενται συναγωγικά αντικείμενα που σχετίζονται με την ΤΟΡΑ (Πεντάτευχος), το ιερό βιβλίο της εβραϊκής θρησκείας. (Συλλογή Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος)



για την πληροφόρηση και επιμόρφωσή τους έχουν διατηρηθεί στη νέα διάταξη. Οι περισσότερες επιλογές στην θεματική παρουσίαση των εκθεμάτων, τα οποία απευθύνονται σε Εβραίους και Χριστιανούς επισκέπτες από την Ελλάδα και το εξωτερικό, η προσεκτική παρουσίαση και των δύο Εβραϊκών παραδόσεων, η έμφαση στη μοναδική ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας μέσα στο πλουραλιστικό περιβάλλον της ανατολικής Μεσογείου και ιδιαίτερα η κοινωνική αποστολή με στόχο την αύξηση της επίγνωσης όλων των Ελλήνων για την πλουραλιστική κοινωνική δομή αυτής της χώρας, έχουν μεταφερθεί στο καινούριο Μουσείο. Η παράδοση της προσωπικής επαφής, που τόσο πολύ εκτιμήθηκε στο παρελθόν, έχει επίσης διατηρηθεί με εθελοντές και προσωπικό να καλωσορίζουν τους επισκέπτες στην είσοδο και με την διενέργεια ξεναγήσεων όποτε είναι εφικτό.

Αν και δεν έχει υπάρξει αλλαγή κατεύθυνσης σε κάποιον άλλο τομέα, η προσέγγιση του ζητήματος της επικοινωνίας ανάμεσα στα εκθέματα και τον επισκέπτη έχει κατά κάποιον τρόπο αλλάξει. Έχει σχεδιασθεί σε τρία επίπεδα. Τα γενικά κείμενα είναι ήδη τοποθετημένα δίπλα σε κάθε έκθεμα, ακολουθώντας τη ροή του επισκέπτη. Αυτά είναι δοκιμαστικά κείμενα και θα παραμείνουν για 6 μήνες, ενώ συγχρόως θα καταγράφονται ερωτήσεις και σχόλια των επισκεπτών με σκοπό τη βελτίωση του περιεχομένου.

Το επόμενο βήμα είναι ο ειδικός υπομνηματισμός των αντικειμένων, για τον οποίο θα χρησιμοποιηθούν μεγάλες κάρτες με ένα σχέδιο του σχετικού εκθέματος στο πάνω μέρος, που θα επεξηγούν τα αντικείμενα σύμφωνα με τον αντίστοιχο αριθμό τους, που θα φαίνεται στο σχέδιο. Ικανός αριθμός αυτών των καρτών

θα βρίσκεται σε θήκες κάτω από τα γενικά κείμενα, στα ελληνικά και αγγλικά. Συνεπώς τα εκθέματα θα περιέχουν μόνο τα πρωτότυπα αντικείμενα.

Το τρίτο επίπεδο επικοινωνίας περιλαμβάνει τέσσερα θεματικά πληροφοριών, με ψηφιακές οθόνες υπολογιστών (touch screens). Οι τρεις από αυτές τις οθόνες θα βρίσκονται σε συγκεκριμένα σημεία της έκθεσης και η τέταρτη στη βιβλιοθήκη. Αυτές οι οθόνες θα

προσφέρουν στον επισκέπτη πρόσθετες πληροφορίες πάνω σε όλα τα θέματα που τίθενται στα εκθέματα του μουσείου, με κείμενα πλαισιωμένα από φωτογραφίες, χάρτες, χαρτακιτά, πίνακες δεδομένων κ.λπ., με ένα απλό άγγιγμα των δαχτύλων. Ο βαθμός της λεπτομέρειας των πληροφοριών αφηγείται στην χρήση και διάθεση του επισκέπτη. Επίσης, θα υπάρχει δυνατότητα πρόσβασης στον ηλεκτρονικό καταλόγο της βιβλιοθήκης, μέσω αυτών των οθονών, κατά συγγραφέα και κατά θέμα. Έχει ακόμη δομολογηθεί για αργότερα μια μαγνητοφωνημένη ακουστική ξενάγηση που θα δίνει στον επισκέπτη απόλυτη ανεξαρτησία. Όλα τα κείμενα του μουσείου, οι πινακίδες, οι ετικέτες και τα ενημερωτικά φυλλάδια θα είναι δίγλωσσα,



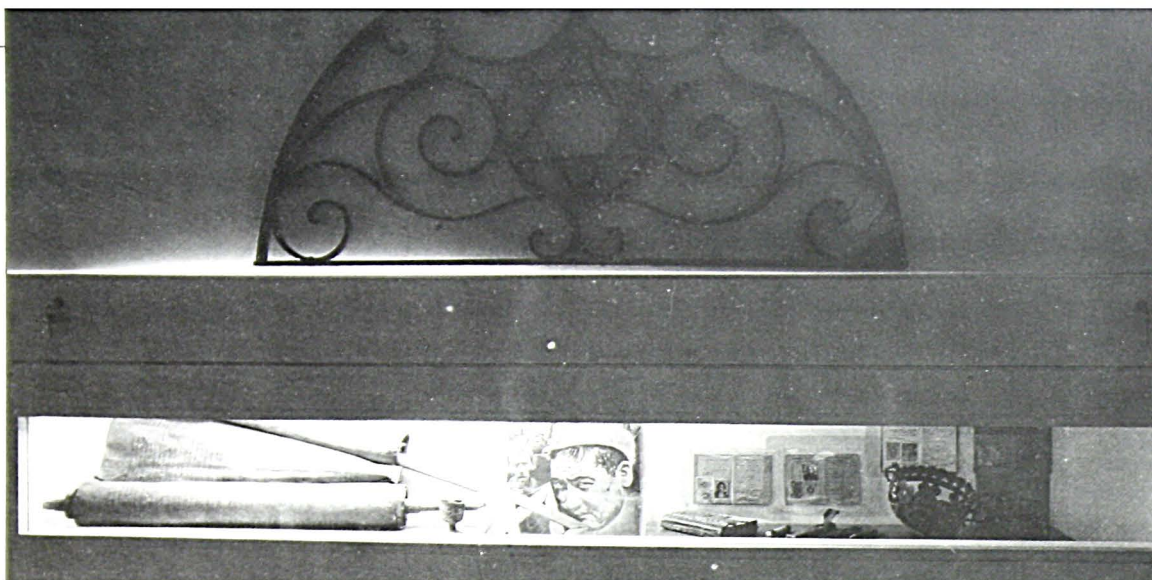
Παραδοσιακές εβραϊκές φορεσιές, γυναικείες και παιδικές, από τα Γιάννενα (μέσα 19ου αιώνα).

(Συλλογή Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας)

στα Ελληνικά και Αγγλικά.

Ίσως το πιο σημαντικό από τα μελλοντικά σχέδια του Μουσείου είναι η συμμετοχή σε ένα μεγάλου διάρκειας ερευνητικό πρόγραμμα του Εβραϊκού Πανεπιστημίου της Ιερουσαλήμ και ειδικότερα του Κέντρου Εβραϊκής Τέχνης, που στοχεύει στην καταγραφή όλων των θρησκευτικών και τελετουργικών αντικειμένων που βρίσκονται στις επαρχιακές συναγωγές και σε σπίτια στις μικρότερες εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας.





Λίθουσα αφιερωμένη στην Shoah (Γενοκτονία - Ολοκαύτωμα). Βιτρίνα με αντικείμενα από κατεστραμμένες συναγωγές και εβραϊκά σπίτια.

(Σύλλογη Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος)

Σε συνδυασμό με αυτή τη ζωτικής σημασίας έρευνα, θα γίνει πλήρης καταγραφή της συλλογής του μουσείου, αρχικά σε καρτέλες και μετά ηλεκτρονικά, σύμφωνα με το σύστημα «Jerusalem Index», που έχει ειδικά σχεδιαστεί για την αποτελεσματική αρχειοθέτηση της εβραϊκής τέχνης, από το Κέντρο. Αυτό θα δώσει τη δυνατότητα να συμπεριληφθεί ένας αριθμός αντικειμένων που δεν έχουν καταγραφεί και ανακαλύφθηκαν κατά τη μετακόμιση στο νέο κτίριο, σε ένα ενημερωμένο και ευκολόχρηστο αρχείο ολοκλήρωσης της συλλογής, το οποίο θα είναι μερικώς προσβάσιμο στους επισκέπτες μέσω των ψηφιακών οθονών και στους ενδιαφερόμενους σε όλο τον κόσμο μέσω των ηλεκτρονικών μας σελίδων. Αυτή η διαδικασία, σε συνδυασμό με την εναλλαγή των αντικειμένων μέσα στις προθήκες, θα φέρουν στο φως της προσοχής και της έρευνας το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής που βρισκόταν στην αποθήκευση.

Σε συνδυασμό με όλες τις νέες εργασίες και σχέδια, που συμπεριλαμβάνουν την συνεργασία με άλλα μουσεία και ιδρύματα της Ελλάδας και του εξωτερικού, τις συχνές περιοδικές εκθέσεις για την ανανέωση του ενδιαφέροντος του κοινού, την έναρξη και υποστήριξη ερευνών πάνω σε σχετικά θέματα κ.λπ., το Εβραϊκό Μουσείο δεσμεύεται ως προς την ολοκλήρωση των εργασιών, την προάσπιση των στόχων και τη συνέχιση των δεσμών συνεργασίας που έχουν ξεκινήσει στο παρελθόν.

Κατά τη διάρκεια των μηνών που το Μουσείο ήταν κλειστό και προετοιμαζόταν για τον εγκαινιασμό των καινούριων εγκαταστάσεων, αλλά και μετά από αυτόν, αντικείμενα συνεχίζουν σταθερά να καταφθά-

νουν, κυρίως σαν δωρεές από ιδιώτες των οποίων το ενδιαφέρον αναθερμάνθηκε από το νέο περιβάλλον του μουσείου.

Το Εβραϊκό Μουσείο είναι το πνευματικό σπίτι όλων μας και το έργο του μας αφορά άμεσα. Είναι ο χώρος όπου το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των Εβραίων της Ελλάδος συναντώνται και τεκμηριώνονται μέσα από τις προσωπικές ιστορίες και τα οικογενειακά κειμήλια, που καταθέτονται με περίσκεψη και αγάπη και γίνονται μέρος της συλλογής. Ο εμπλουτισμός της, με σκοπό τη μνημόνευση αυτών που χάθηκαν και την πληροφόρηση αυτών που θα 'ρθουν, αποτελεί καθήκον και δικαίωμα.

Αυτή είναι μια καινούρια εποχή για το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας, με την ολοένα αυξανόμενη συλλογή του και τα σημαντικά σχέδιά του για το μέλλον. Είναι ένα είδος ενηλικίωσης, άμεσα συνδεδεμένης με τη μόνιμη στέγασή του, τη σταθερότητά του κατοχύρωση στην κοινότητα των ελληνικών μουσείων και τη σημαντική ιστορική, πολιτιστική και κοινωνική αποστολή του. Αυτό το τολμηρό νέο ξεκίνημα έγινε πραγματικότητα χάρι στη σκληρή δουλειά, την αγάπη και την αφοσίωση των ανθρώπων που έθεσαν τα στερεά θεμέλια αυτού του ιδρύματος και εδραίωσαν τις αρχές της λειτουργίας του και την καλή του φήμη στην ακαδημαϊκή κοινότητα.

Σε αυτούς απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ, για το προνόμιο να εργάζομαι στο μουσείο και να ακολουθώ τα βήματά τους, και σε αυτούς αφιερώνεται αυτή η σύντομη παρουσίαση.

Μια πρώτη γραφή αυτού του άρθρου δημοσιεύεται στο «Bulletin of Judeo - Greek Studies» στα αγγλικά.



# Το ξεκίνημα του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος



Από την επίσκεψη το 1979 του τότε Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Τσατσού στο πρώτο Εβραϊκό Μουσείο που τότε λειτουργούσε σε χώρο διπλά στη Συναγωγή Αθηνών, στην οδό Μελιδώνη. Διακρίνονται ο κ. Νίκος Σταυρουλάκης, ο τότε πρόεδρος της Ισραηλτικής Κοινότητας Αθηνών κ. Μηνάς Ελιέζερ, ο αιμνήστος Κων. Τσατσός και η κα Ιωάννα Τσατσού και η γεν. γραμματέας της Κοινότητας Αθηνών κα Μανών Μαισα.

**Μ**Ε ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ της εγκατάστασης του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος σε νέα ιδιότητα μόνιμη στέγη, θεωρούμε απαραίτητο να αναφερθούμε στους ανθρώπους που μετά το Ολοκαύτωμα και σε τραγικές συνθήκες πόνου και καταστροφής, ανέλαβαν την πρωτοβουλία της αναζήτησης και συλλογής αντικειμένων και χειμλίων που θα μαρτυρούσαν την προπολεμική δράση, τη δημιουργικότητα, τον πολιτισμό και τις παραδόσεις των Ελλήνων Εβραίων. Μια ιστορική παρουσία που δεν θα ανακτήσει ποτέ πια την παλιά εικόνα της. Μια παρουσία που είναι σήμερα γνωστή χάρη στην ακούραστη εργασία και το ζήλο εκείνων των λίγων Εβραίων που διατήρησαν τα απομεινάρια του Ελληνικού Εβραϊσμού. Ένας από αυτούς είναι ο κ. Νίκος Σταυρουλάκης, ο οποίος έκανε πραγματικότητα το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος και υπηρέτησε διευθυντής του επί 16 χρόνια, φροντίζοντας πάντα για τον εμπλουτισμό και την αναβάθμιση της παρουσίας του στο ευρύ κοινό.

Το 1940 οι Εβραίοι που ζούσαν στην Ελλάδα διεφύλασσαν επιμελώς την ταυτότητά τους. Το 1945 - 50 όλα αυτά είχαν αμετάκλητα αλλάξει: Το 86% της εβραϊκής παρουσίας στην Ελλάδα έπαψε να υπάρχει και όλοι οι θεσμοί που είχαν διαμορφώσει και υποστηρίξει την εβραϊκή φυσιογνωμία είχαν καταστραφεί.

Σίγα - σίγα άρχισαν να συγκεντρώνονται στην Αθήνα Εβραίοι, οι οποίοι προέρχονταν από διάφορες κατεστραμμένες Κοινότητες της Ελλάδος. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο ξεκίνησε το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος. Την ιδέα του Μουσείου προώθησε ο Ασέρ Μωυσής.

Όπως γράφει ο Ν. Σταυρουλάκης, σε σχετικό του άρθρο στο περιοδικό «Σύγχρονα Θέματα»:

«Η ιδέα του μουσείου αντιμετωπίστηκε για πρώτη φορά σοβαρά την άνοιξη του 1977 από τον απερχόμενο πρόεδρο της Εβραϊκής Κοινότητας Αθηνών, Νούλη Βιτάλ, που ήταν γιος παλαιότερου προέδρου, τον Μωυσή Κωνσταντίνου και αυτός γιος παλαιότερου προέδρου και με πολύ παλιές ρίζες στον κρητικό και ξακυνθινό εβραϊσμό και τον Ηλία Αλμοσινό από τη Σμύρνη, που είχε πάρει μέρος στην αντίσταση κατά τη διάρκεια της κατοχής. Μου ζητήθηκε να συμμετάσχω στην πρωτοβουλία και δέχτηκα αμέσως. Το πρόβλημα που έπρεπε να λυθεί ήταν τι είδος μουσείου επρόκειτο να ιδρυθεί. Ένα κοινοτικό μουσείο θα είχε μικρό ενδιαφέρον και περιορισμένη απήχηση. Η ιδέα ενός μεγαλύτερου και περισσότερο διακοινοτικού μουσεί-

ου έμοιαζε ανέφικτη. Επίσης, το πιο σημαντικό από όλα τα προβλήματα ήταν κατά πόσο υπήρχε επαρκές υλικό για ένα μουσείο. Αλλά αυτό το τελευταίο ερώτημα εξαρτάτο από την απάντηση στο προηγούμενο».

Στις 17 Ιουλίου 1977 παραδόθηκαν στον Ν. Σταυρουλάκη τα αντικείμενα τα οποία είχαν κατάσει οι Βούλγαροι από τους Θράκες Εβραίους το 1943. Τότε του παραχωρήθηκε ένα δωμάτιο διπλά στη Συναγωγή Αθηνών, όπου ξεκίνησε το δυσκολό έργο της εκκαθάρισης των καταθλιπτικών απομεινारीών. Με την πάροδο των μηνών πολλά άτομα, από διάφορες Κοινότητες, ενδιαφέρθηκαν να δωρήσουν αντικείμενα τα οποία είχαν άμεση σχέση με το Μουσείο και έτσι χάρι στα αποκτήματα του 1977 - 1978 μπόρεσαν να τροφοδοτηθούν και ποιες κατηγορίες.

Υστερα από την αναδιοργάνωση του χώρου, άρχισε η σημαντική εργασία της καταγραφής, τεκμηρίωσης και συντήρησης. Ο Ν. Σταυρουλάκης και οι συνεργάτες του είχαν πλέον τη δυνατότητα να φωτογραφίσουν εβραϊκούς αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία τα οποία υπήρχαν παντού στην Ελλάδα, ρημαγμένα από το πέρασμα των Ναζί, καθώς και πολιτικές μαρτυρίες της άλλοτε ανθούσας εβραϊκής παρουσίας.

Τον Οκτώβριο του 1978 ο Ν. Σταυρουλάκης, ξεκίνησε την εκστρατεία εντοπισμού ανθρώπων που διέθεταν αντικείμενα, τα οποία θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στις συλλογές. Αποτέλεσμα των επισκέψεων αυτών ήταν η ανακάλυψη ενός μεγάλου αριθμού βιβλίων, εκδόσεις από το 17ο ως τον 19ο αιώνα, τα οποία σχημάτιζαν μια νέα κατηγορία στη συλλογή του Μουσείου.

Ένα μεγάλο βήμα στην εξέλιξη του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος ήταν η μετεγκατάστασή του σ' έναν μεγαλύτερο χώρο και η απόκτηση μιας έγκυρης νομικής υπόστασης. Το Μουσείο εγκαταστάθηκε στο κτίριο της οδού Αμαλίας το 1984. Ο Νίκος Σταυρουλάκης ήταν διευθυντής του Μουσείου μέχρι το 1993. Το 1998, το Μουσείο εγκαταστάθηκε μόνιμα στη νέα στέγη του στην οδό Νίκης 39.

Η νέα στέγη είναι έργο των πολιτών άδωναν προσπαθειών των υπό την προεδρεία του κ. Σαμ Μπενουίτσα Δ.Σ. του Μουσείου. Στην προσπάθεια αυτή συνέβαλαν οι Σύλλογοι των «Φίλων του Μουσείου» στις ΗΠΑ και την Ελλάδα, καθώς και οι δωρητές των οποίων τα ονόματα είναι τιμητικώς αναγγραφμένα στην είσοδο του κτιρίου. Τέλος, το έργο επιτελέθηκε χάρη στις σημαντικές δωρεές του Κεντρικού Ισραηλτικού Σιγφουλίον Ελλάδος και της Ισραηλτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.



# Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΑΠΟΡΤΑ

*Από την Καταλωνία και την Αραγόνα στην Ελλάδα  
και οι σχέσεις της με Ρωμανιώτες και Σεφαραδείμ του ελληνικού χώρου.*

Του κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗ, αναπλ. Καθηγητή Ε.Μ.Π.

## 1. Η καταγωγή των Σαπόρτα

Οι Σαπόρτα, από τις αρχαιότερες οικογένειες της Καταλωνίας και της Αραγόνας, εμφανίζονται σε έγγραφο από το 1249 (Isaac ben Yosphia de Saporta) στην Βαρκελώνη<sup>(1)</sup>. Ήδη ως το 1492 έχουμε αναφορές για 30 περίπου μέλη διαφόρων κλάδων που συγκεντρώνονται στη Β. Αφρική, την Μαγιόρκα και κυρίως στην Αραγόνα και την Καταλωνία, όπου φαίνεται ότι ήταν και η αρχική κοιτίδα τους<sup>(2)</sup>.

## 2. Η ετυμολογία του ονόματος

Το όνομα της οικογένειας αναγράφεται<sup>(3)</sup> ως Saporta, Sasportas, Zasporta, Zaporta, Sforta, Chicportech, Sesportes, και ακόμη Caporta, De Saporta, Ses Portes, Ca Porta, Ces Portes και Ce Porta. Στα εβραϊκά αναγράφεται ως סַסְפּוֹרְטָס (=Sasportas)<sup>(4)</sup> ή סַסְפּוֹרְטָא (=Saporta)<sup>(5)</sup>. Η ετυμολογία του ονόματος είναι ακόμη υπό έρευνα και ως τώρα έχουν εκφρασθεί οι ακόλουθες θέσεις:

- Κατά τον Joseph Nehama από την εικόνα ενός από τα οικοσμήματά τους (έξι πύλες - Seis Portas)<sup>(6)</sup>.
  - Κατά τον Α. Ρ. Μουσή από την πόλη Sesh Puertas της Ισπανίας<sup>(7)</sup>.
  - Κατά το Αρχείο του Naum Goldman Museum από το Seis Portas (έξι πύλες ή θυρίδες)<sup>(8)</sup>.
  - Κατά τον Α. J. Lavedo, είτε από το «Έξι Πύλες» είτε από το «Η Πύλη», που στα Καταλανικά είναι Ca Porta<sup>(9)</sup>.
- Στα παραπάνω όμως πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής:
- Δεν εντοπίστηκε πόλη ή τοπωνύμιο στην Ιβηρική με όνομα Seis Puertás (έξι πύλες) ή Seis Portas (έξι θυρίδες ή πύλες στα Λατινικά).

- Τα γνωστά οικοσμήμα των Saporta (Ταρραγόνας, Προβηγκίας, Languedoc και Βαυαρίας), στα οποία θα αναφερόμαστε στην συνέχεια, δεν έχουν έξι πύλες. Το οικοσμήμα του Bordeaux, στο οποίο αναφέρεται ο Nehama, έχει πράγματι έξι πύλες αλλά δεν εντοπίστηκε αντίστοιχο των Saporta. Πέραν αυτού προηγείται το όνομα και έπεται χρονικά το οικοσμήμα, οι Saporta έφθασαν στο Bordeaux και στην Θεσσαλονίκη στον 16ο αιώνα, ενώ το όνομά τους υπάρχει από τον 13ο αιώνα τουλάχιστον.
- Ονόματα καταλανικά που αρχίζουν από Ca- ή Sa- υπάρχουν πολλά και κατά τους φιλόλογους προέρχονται από την εκφώνηση της λατινικής αντωνυμίας ipsus - a - um. Έτσι, η λέξη Ipsa Porta (=αυτή η Πύλη) θα μπορούσε να περιπέσει σε Ca Porta - Saporta. Το ερώτημα βέβαια είναι γιατί κάποιον να τον ονομάζουν «Η Πύλη». Θα ήταν ίσως πειστικό το επιχείρημα αν αναφερόταν σε λέξη επαγγελματική π.χ. «ο Πορτάς», ο κατασκευάζων ή ο εμπορεύμενος πύλες, τότε όμως θα όφειλε στα ισπανικά να είχε την κατάληξη -do, -dor ή -ro.

Πρέπει όμως να σημειώσουμε, ότι πολύ παλαιότερα, στον 10ο αιώνα αναφέρεται ο γνωστός Ιουδαίος ιατρός Hisdai Ibn Shaprout (915 - 970) από την Jaen της ανατολικής Ανδαλουσίας, που έζησε στην αυλή του Ομαγιάδη Χαλίδη Abd - Al - Rahman του 3ου (912 - 961) και που κατά την JE είναι δυνατόν το όνομά του να είναι μια άλλη μορφή του «Saporta»<sup>(10)</sup>.

Επίσης ότι το Shaprout γράφεται με sh που αντιστοιχεί στο shin ש όπως άλλωστε υπογράφεται και ο Jaacob Sasportas (סַסְפּוֹרְטָס), και όχι στο samech (ס) που αντιστοιχεί στο ισπανικό Sasportas. Κατά την γνώμη μου είναι πιθανότερη αυτή η εκδοχή αλλά αντίστροφα: δεδομένης δηλαδή της αρχαιότητας του ονόματος του Shaprout, να ήταν αυτό το αρχικό όνομα με εβραϊ-



κή ρίζα (το ρ δεν υπάρχει στα αραβικά ούτε εντοπίστηκε αραβική σχετική λέξη) το οποίο να παρετυμολογήθηκε στο λατινόφωνο ισπανικό περιβάλλον σε σχετικές φωνητικές λέξεις, όπως η Porta.

### 3. Οι προ του 1492 Saporta και τα εραλδικά στοιχεία τους.

Οι αναφερόμενοι στα διάφορα προ του 1492 έγγραφα, Saporta είναι κυρίως Ισραηλίτες: Isaac, Solomon, Samuel κ.λπ. ή με εκλατινισμένα ονόματα συνήθη στους Ισραηλίτες της Ισπανίας: Caravida, Bonjuda, Vidal<sup>(11)</sup> κ.ά. και οι περισσότεροι αναφέρονται στις σχέσεις τους με τις ισραηλιτικές κοινότητες<sup>(12)</sup> (Aljama) της Βαρκελώνης, της Cervera, της Tudela κ.ά.

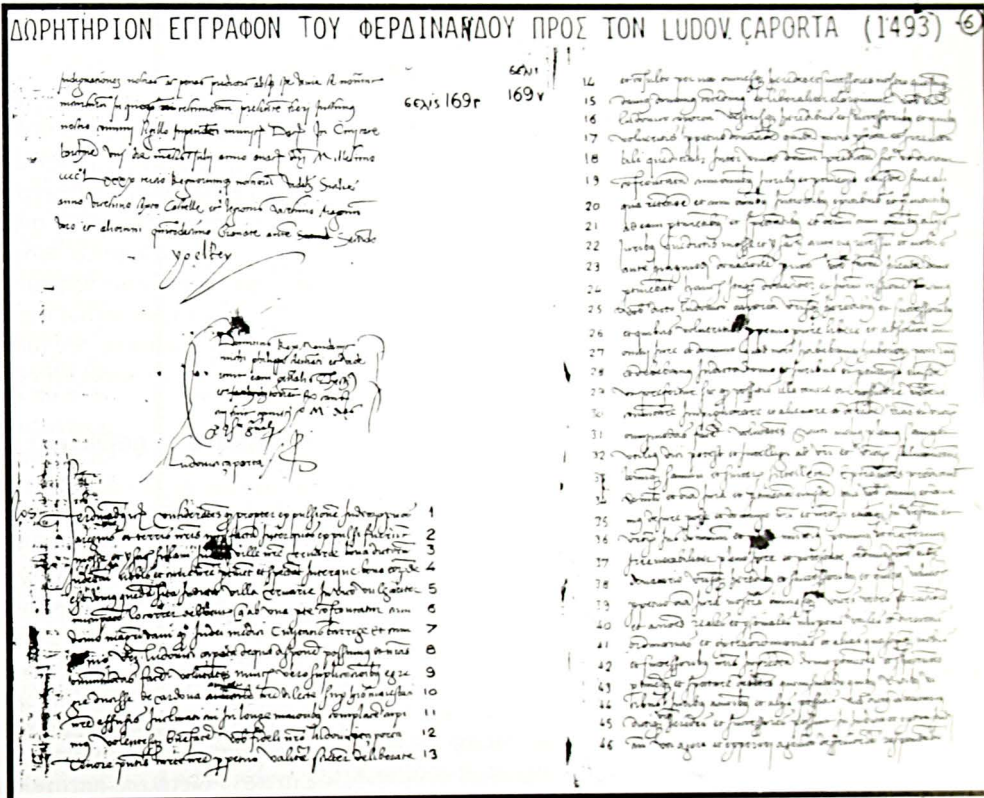
Οι Saporta υπήρξαν από τις αρχαιότερες ευγενείς οικογένειες της Αραγωνίας και της Καταλωνίας. Το οικοδόμημά τους του κλάδου της Ταρραγόνας είναι από τα αρχαιότερα, η μορφή του είναι αρχαιοπρεπέστερη (πρέπει να αντιστοιχεί στον 14ο αιώνα τουλάχιστον) και φέρει τα χρώματα της Αραγωνίας και της Προβηγκίας: «pallets», ταινίες χρυσές και γαλάζιες εναλλάξ, στο «senester» τμήμα και στο «dexter» ερυθρό λέοντα «rampante» (ανορθωμένο, σύμφωνα με την εραλδική ορολογία), σε αργυρό βάθος. Στην ισπανική εραλδική βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται ο οίκος των Saporta ως «Linaje Catalan con antigua casa en la ciudad de Tarragona»<sup>(13)</sup>.

Μεταγενέστεροι κλάδοι Saporta στην Leanguedoc, την Προβηγκία και την Βαυαρία<sup>(14)</sup> έχουν κοινό θέμα: «τείχος με πύλη και φύλακα», κινηματικό σκύλο talbot (Languedoc) ή λέοντα (Προβηγκία και Βαυαρία). Εραλδικά αυτό σημαίνει ότι οι Saporta είναι αστοί επαρχίας, δεν κατέχουν πύργο ή κάστρο, ούτε πόλη.

Όμως πρέπει να σημειωθεί μία αναβάθμισή τους όσο απομακρύνονται χρονικά και χωρικά από την Ισπανία: εμφανίζονται ευγενέστερα χρώματα (ερυθρό, gueules και Χρυσό, or) και βασιλικότερα ζώα (λέων σε μορφή «passant guardant»). Σημειώνεται ότι «πόλεις» και «κάστρα» παριστάνονται σε πολλά οικοδόμημα του νότου, όπως της Ταρραζώνης, του Bordeaux κ.ά.

### 4. Οι Saporta μετά το 1492

Το Διάταγμα της 31 Μαρτίου 1492 βρίζει τους Saporta, άλλους να έχουν ηρετικές θέσεις στις ισραηλι-



τικές κοινότητες με έντονη πνευματική και διοικητική παρουσία και άλλους με γαίες και τίτλους στην Καταλονία και Αραγόνα, και ίσως μερικούς ήδη conversos ή marranos.

Έτσι, μετά το 1492 διακρίνουμε τρεις βασικές ομάδες Saporta:

- Τους conversos και marranos που παρέμειναν έως το 1536 - 1561 οπότε έφυγαν και αυτοί μετά την έκδοση του Διατάγματος για την «καθαρότητα του αίματος» (Limpieza de sangre): ένα μέρος τους καταφεύγει στη Θεσσαλονίκη, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

- Εξείνους που έφυγαν και διακρίθηκαν ως ραββίνοι, αρχιραββίνοι, ταλμουδιστές και καφραλιστές με



χώρο δράσης την βόρεια Αφρική, την Παλαιστίνη και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ακόμη τη δυτική Ευρώπη με κέντρο το Άμστερνταμ, γνωστό καταφύγιο των marranos στον 17ο αιώνα.

- Εκείνους που αν και εκχριστιανίστηκαν, έφυγαν πριν το 1536 και εγκαταστάθηκαν στη γειτονική νότια Γαλλία και αργότερα στη νότια Γερμανία (Βαυαρία).

## 5. Ο Ludovicus Saporta στην Αυλή του Φερδινάνδου

Στην πρώτη ομάδα ανήκει ένας σημαντικός αλλά ακόμη άγνωστος Saporta, ο Ludovicus Saporta στον οποίο ο βασιλιάς Φερδινάνδος δωρίζει μια αγροικία (villa) επονομαζόμενη Cernaria, με το αδημοσίετο έγγραφό του της 20ής Ιουλίου 1493<sup>(15)</sup>. Ο ευγενής αυτός, απόγονος της Mozon Ludovici Saporta που ήταν σύζυγος του Δούκα de villa Hermosa, ανήκε όπως φαίνεται στο περιβάλλον της βασιλικής αυλής και ήταν marranos.

Αξίζει να δούμε ορισμένα χαρακτηριστικά σημεία αυτού του εγγράφου:

Ο Φερδινάνδος, δωρίζει την villa Cernaria που είναι «ανάμεσα στα αγαθά εκείνα που ήταν των ιουδαίων και τώρα ανήκουν σε Εμάς... εξ αιτίας της έξωσης των ιουδαίων από το βασίλειο και τις γαίες Μας» (... ville nostre Cernarie bona dictorum judeorum nobis et nunc nostre...).

Η villa αυτή συνορεύει με τον οίκο του μαγίστρου και ιουδαίου ιατρού Cuythus Tarrege<sup>(16)</sup> και περιέχεται στο Ludovicus Saporta «για να δυνηθεί παντοιοτρόπως να εκτελεί το θέλημά Μας... και στο μέτρο που οι θελήσεις Μας μπορούν να ευεργετήσουν εσέ, τον δικό Μας πιστό Λουδοβίκο Σαπόρτα», τους διαδόχους και τους κληρονόμους του, ώστε «να μπορέσετε να ζείτε μ' αυτό τον τρόπο... και να πράττετε με τρόπο που δεν είναι οικείος στους ιουδαίους» (possitis su iudicio et extra judeos).

Η δωρεά αυτή, δίδεται με δικαίωμα κατοχής, νομής, πώλησης, ενοικίασης και περιφράξης: «preferunt sit que possitis illa tenere et possidere vendere comentare impignorare et alienare et deadem vestras et vestrorum» και περιλαμβάνει «οποιαδήποτε χρηματική δωρεά και πρόσοδο από προϊόντα, και τις αγαθείες τις τακτικές και τις έκτακτες και άλλα... και προσθέτομε όλες τις συμπληρωματικές δωρεές που έχει αυτή η δωρεά εκ της Εξουσίας Μας, και συμπληρώνεται σε όποιες και όσες ελλείψεις θεωρείται ότι έχει».

Η δωρεά δεν μπορεί να ανακληθεί και ορίζεται υπεύθυνη για την τήρηση αυτού του συμβολαίου όλη η

υπαλληλική ιεραρχία, υπό την εποπτεία του Διαδόχου Ιωάννη.

Σημειώνεται ότι στην αρχή τονίζεται πως η δωρεά γίνεται «αληθώς, σύμφωνα με τις παρακλήσεις της εξαιρέτου Δουκίσσης De Cardona της αγαπητής εις την Μεγαλειότητά Μας και που κατέφυγε εις τας υπηρεσίας Μας»<sup>(17)</sup>.

Στο έγγραφο «αναγράφεται» η σφραγίς, «την ευτυχή ημέρα της 20ής Ιουλίου του έτους από γεννήσεως του Κυρίου χίλια τετρακόσια ενενήντα τρία δηλονότι έτος εικοστό έκτο από τότε που ενώσαμε το σκήπτρο Μας με το σκήπτρο της Καστίλλης και της Αραγωνας».

Εγώ ο Βασιλεύς<sup>(18)</sup>

Το έγγραφο αυτό, είναι πολύ χαρακτηριστικό για τη θέση των Marranos μετά το 1492, που διέτηρσαν τα αξιώματά και τις περιουσίες τους, με αντάλλαγμα τον (έστω φαινομενικά) εκχριστιανισμό τους. Φαίνεται ότι υπήρχαν αμοιβαία συμφέροντα για την παραμονή τους στην Ισπανία, δεδομένου ότι οι θέσεις που κατείχαν ήταν ακόμη χρήσιμες στην ισπανική ηγετική τάξη, πολλοί ήταν ιατροί της Αυλής ενώ υπήρχαν και οικονομικές σχέσεις που ίσως δεν ήταν δυνατόν να διαρραγούν ή να διακοπούν αμέσως.

## 6. Saporta σε ραββινικά αξιώματα

Από τη δεύτερη περίπτωση, δεν θα αναφερθούμε στους γνωστούς Σαπόρτα όπως π.χ. ο Αρχιεραββίνος της Ανδριανουπόλεως Hannokh Saporta ή Sasporta (15ος αιώνας), «ευγενής από Καταλωνία», όπως αναφέρεται, επίσης ο Hayyim Barukh Saporta, αποστολέας (missionary) στην Σαφές της Παλαιστίνης (1796) της κίνησης Erets Israel κ.ά.<sup>(19)</sup>

Ξεχωριστή θέση κατέχει ο κλάδος του Ραββίνου Jacob Saporta που γεννήθηκε στο Οράν γύρω στο 1610. Στα 1659 διετέλεσε απεσταλμένος του βασιλιά του Μαρόκου στην ισπανική Αυλή και Ραββίνος στο Αμβούργο, Άμστερνταμ (κέντρο των marranos) και Λονδίνο και απεβίωσε ως Αρχιεραββίνος στο Άμστερνταμ το 1698. Ο πατέρας του Ααρών και ο γιος του Ισαάκ είχαν διακριθεί επίσης ως ραββίνοι<sup>(20)</sup>.

## 7. Εκχριστιανισμένοι Saporta στη Γαλλία και Γερμανία

Από την τρίτη περίπτωση θα πρέπει να αναφερθεί η οικογένεια του γνωστού ιατρού Louis Saporta, που έφυγε από την Lerida της Ισπανίας το 1490 και εγκαταστάθηκε αρχικά στη Μασσαλία και στη συνέχεια στο



Μονπελιέ όπου έγινε καθηγητής της ιατρικής (1506 - 1529). Ο γιος του Louis (II) Saporta άσκησε επίσης την ιατρική και ο εγγονός του Antoine Saporta διετέλεσε βασιλικός καθηγητής και κοσμήτωρ στο ίδιο Πανεπιστήμιο (1560), ο δε δισέγγονός του Jean Saporta διετέλεσε καθηγητής το 1577 και Αρχιαρχιεπισκοπάρχης το 1603. Η οικογένεια μετανάστευσε τελικά στις γαλλικές αποικίες της Αμερικής αφήνοντας ένα σημαντικό όνομα στην ιστορία της Ιατρικής και ιδίως του Πανεπιστημίου του Μονπελιέ<sup>(21)</sup>.

Από την έρευνα του Zvi Loker<sup>(22)</sup> αποκαλύπτεται ότι απόγονος Πορτογάλων Σεφαρδείμ Σαπόρτα, ο Isaac Jeshurun Sasportas, έδρασε στο τέλος του 18ου αιώνα στην Ιαμαϊκή, σχεδιάζοντας μια επανάσταση των σκλάβων της που θα οδηγούσε στην ανεξαρτησία της Ιαμαϊκής, πράγμα που εκτός των άλλων εξυπηρετούσε και τα γαλλικά σχέδια του Διευθυντηρίου για την Καριβαϊκή. Η όλη οργάνωση όμως εξασθενώθηκε από τις βρετανικές αρχές, ο Sasportas συνελήφθη, δικάστηκε για κατασκοπεία, καταδικάστηκε σε θάνατο και απαγχονίστηκε δημόσια στις 23 Δεκεμβρίου του 1799, αναφωνώντας «Vive la Liberté, vive la République!». Ο Sasportas αυτός, ήταν απόγονος των Marranos του Άμστερνταμ, με κλάδους στο Bordeaux, το Αμβούργο, την Ιαμαϊκή, το Charleston της Νότιας Καρολίνας, το Curacao και το Λονδίνο, μέλη των οποίων αναφέρει ο Loker από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα.

Στην κατηγορία αυτή πρέπει να αναφερθούν ορισμένοι κλάδοι που έδρασαν (εχριστιανισμένοι) στη Γαλλία και Βαναρία, απόγονοι των οποίων είναι ο Μαρκήσιος Gaston de Saporta, παλαιοβοτανολόγος - φρυσιδίφης στην Aix - en - Provence (1823 - 1893) και ο Κόμης Frederico de Saporta, αυλάρχης του Όθωνα του οποίου ο τάφος είναι στο παρεκκλήσιο του καθεδρικού ναού του Μονάχου, σύζυγος του οποίου ήταν η Βαρόνη von Stetten (Ουλμ 1804 - Αθήνα 1835). Ο Κόμης Σαπόρτα παραιτήθηκε και επέστρεψε στο Μόναχο το 1837 έχοντας χάσει και τον εννε-

ατή γυιο του από την χολέρα στο Μόναχο το 1836<sup>(23)</sup> αντικατασταθείς από τον Weichs<sup>(24)</sup>.

Σύμφωνα με την αυστριακή βιβλιογραφία<sup>(25)</sup>, ο Saporta αυτός, ήταν απόγονος ενός άλλου Louis de Saporta, που γεννήθηκε στην Βαρκελώνη και υπήρξε ιατρός του Καρόλου του 8ου της Γαλλίας (1470 - 1498).

Από τους απογόνους του, ο Anton Augustin von

## ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΡΟΖΙΝΑΣ ΣΑΠΟΡΤΑ (1949)<sup>(26)</sup>

### Σελίδα 1

1 *Εν τω ονόματι του πατρὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀμήν*  
2 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
3 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
4 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
5 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
6 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
7 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
8 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
9 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
10 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
11 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
12 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
13 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
14 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
15 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
16 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
17 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
18 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
19 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
20 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
21 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
22 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
23 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
24 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
25 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
26 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*  
27 *Ὁ Θεὸς πατὴρ ὁ Θεὸς υἱὸς ὁ Θεὸς πνεῦμα ἅγιον*

Saporta έλαβε τον τίτλο του Κόμητος στις 9 Σεπτεμβρίου 1768 και νυμφεύθηκε σε πρώτο γάμο την Karoline von Ampotten και σε δεύτερο γάμο την Henrtetten von Gaispizheim με την οποία απέκτησε τον ως άνω Friedrich von Saporta ή Frederico de Saporta. Με τα στοιχεία που έχουμε έως τώρα, δεν μας επιτρέπεται μια ασφαλής ταύτιση του αν και είναι πολύ πιθανή με τον κλάδο των Saporta του Μονπελιέ που προαναφέρθηκαν.



## 8. Saporta στον ελληνικό χώρο στον 19ο αιώνα

Ας δούμε τώρα από την πρώτη περίπτωση, εκείνους που φεύγοντας ως μαρτανos εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη και έδρασαν στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου γενιότερα. Από αυτούς θα δούμε έναν κλάδο που με κέντρο τον Βόλο έδρασε στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα, Αίγυπτο, Μάλτα και δημιούργησε συγγενικές σχέσεις τόσο με Ρωμانيώτες Εβραίους (Βαρούχ και Γκανή από τα Γιάννενα) όσο και με άλλους Σεφαραδείμ (Σακκή και Κρίστη από τον Μυστρά και την Χαλκίδα).

Οι Σαπόρτα της Θεσσαλονίκης αφορούν μια μάλλον πολύκλαδη οικογένεια, που εμφανίζεται να μετέχει στη Συναγωγή Catalan (Καταλωνική), που ιδρύθηκε το 1492<sup>(26)</sup> και που διασπάστηκε στα μέσα του 16ου αιώνα<sup>(27)</sup> ίσως μετά την μάζικη έλευση των μαρτανos<sup>(28)</sup>, στην Catalan Yashan και στην Catalan Hadash (αρχαία και νέα Καταλωνική). Οι Σαπόρτα ανήκουν στην Catalan Yashan<sup>(29)</sup>.

Ο Χαν Δαβίδ Σαπόρτα έζησε από τα μέσα του 19ου αιώνα στην Θεσσαλονίκη, είχε την προσαγόρευση «Χαν» που έδιδαν σε Σουλτάνους, αλλά και σε ιδιαίτερα ευγενείς οικογένειες (περσική λέξη Χαν: κύριος, κυρίαρχος).

Ο γιος του, Χαν Ελιάου Σαπόρτα, έζησε επίσης στη Θεσσαλονίκη. Ένας από τους γιους του, ο Ισαάκ Σαπόρτα, ήταν καπνέμπορος στη Θεσσαλονίκη στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα. Μετά το 1890, όπου ο Βόλος είχε λάβει εκπληκτική ανάπτυξη (το 1881 είχε μόλις 4987 κατοίκους ενώ το 1907 ήδη 23.563) δημιούργησε υποκατάστημα εκεί. Η σύζυγός του λεγόταν Βίδα (ισπανικά Vida, Ζωή, αντίστοιχο εβραϊκό Χάγια...).

Ο Ισαάκ<sup>(30)</sup> είχε εργοστάσιο καπνού στη Μάλτα όπου κατασκεύαζε και πούρα και όπου είχε εγκατασταθεί για ένα διάστημα με τους δύο γιους του, τον Ηλία και τον Σενόρ, περί το 1890. Ο Ισαάκ είχε στα χέρια του σχεδόν το σύνολο της παραγωγής καπνού της Αιγύπτου όπου ζούσε - στην Αλεξάνδρεια - και ο αδελφός του ο οποίος ήταν τραπεζίτης συνεργαζόμενος με τους Rotschild. Άλλοι συγγενείς (αδελφοί και εξάδελφοι) ήταν στο Κάιρο και στην Παλαιστίνη ως τραπεζίτες, ένας υπήρξε γεωπόνος στον βαρόνο Hirsch στο Κάιρο.

Στη συνέχεια οι Σαπόρτα άνοιξαν εργοστάσιο και στον Βόλο - λέγεται ότι είχε περί τους 500 καπνεργάτες - και αγόραζαν καπνά από όλη την Ελλάδα. Με την αλλαγή ορισμένων τελωνειακών νόμων στην Αί-

γυπτο, και έχοντας ήδη προαγοράσει καπνά ο Ισαάκ, κατέρρευσε οικονομικά για να μπορέσει να εκπληρώσει έντιμα όλες τις υποχρεώσεις του στον άξονα Αιγύπτου - Μάλτας και απεσύρθη από αυτό τον χώρο περί το 1907 ή 1908. Για ένα μικρό χρονικό διάστημα ίδρυσε υποκατάστημα του Βόλου στη Θεσσαλονίκη συνεταιριζόμενος με κάποιον Σιντού Αμήρη (ίσως οθωμανό ή ντονμέ Ισραηλίτη). Απεβίωσε περί το 1911.

Οι γιοι του Ηλίας και Σενόρ Σαπόρτα εργάζονταν με τον πατέρα τους όπως είδαμε, στον Βόλο, την Μάλτα και την Αίγυπτο.

Ο Σενόρ Σαπόρτα ήταν πολύ μορφωμένος, είχε μεγάλη βιβλιοθήκη στον Βόλο και είχε σε μεγάλη ηλικία νυμφευθεί την Ραχήλ Σίδες, χήρα του Ματθαία Βαρούχ.

Ο Ηλίας Σαπόρτα νυμφεύθηκε το 1887 την Ροζίνα (Φίνα) Βαρούχ (το γένος Γκανή) και απέκτησαν επτά παιδιά, από τα οποία το πρώτο, η Μαρίκα, έγινε σύζυγος του Ιωνά Σακκή. Οι Σαπόρτα επανέκτησαν την ισπανική υπηκοότητα το 1912. Ο Ηλίας Σαπόρτα απεβίωσε το 1945.

## 9. Οι ρωμانيώτες Βαρούχ και Γκανή από τα Γιάννενα

Οι Βαρούχ καταγόταν από τα Γιάννενα και ήταν Ρωμانيώτες Εβραίοι. Ο Μεναχέμ Βαρούχ γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1840 και ήταν χονδρέμπορος υφασμάτων, συνεργαζόμενος με αντιπροσωπείες στην Τεργέστη. Νυμφεύτηκε την Λουίζα Γκανή γύρω το 1860 επίσης γιαννιωτικής και ρωμανιωτικής οικογένειας.

Στα 1874 ή 1875 μετώκησε στον Βόλο. Στη Θεσσαλία υπήρχαν ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα στα πλαίσια της ευνομίας του Αλή Πασά, εβραιογιαννιωτικοί κλάδοι, εγκατεστημένοι στα Τρίκαλα και την Λάρισα (Βαρούχ και Γκανή).

Απέκτησαν επτά παιδιά (Εσθήρ, Βαρούχ, Μάρκος, Ροζίνα (Φίνα) - μετέπειτα σύζυγος του Ηλία Σαπόρτα - Άννα, Μωυσής και Χρυσάνα). Από αυτά, ο Βαρούχ ήταν τραπεζίτης, συνιδιοκτήτης της «Τράπεζας Βαρούχ - Σολωμών - Λεβή» που είχε έδρα στα Τρίκαλα, και ο Μάρκος ήταν πολιτικός μηχανικός, είχε σπουδάσει στο Παρίσι, ήταν μηχανικός των υποκαταστημάτων της Οθωμανικής Τράπεζας στην Ευρώπη, μελέτησε το δίκτυο των σιδηροδρόμων της Ηπείρου, το νοσοκομείο του βαρόνου Hirsch, το κτίριο της Mission Laique και άλλα κτίρια στην Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας. Εγκαταστάθηκε οριστικά στη Γαλλία περί το 1910.



## 10. Οι σεφαραδείμ Σακκή στον ελλαδικό χώρο

Οι Σακκή κατάγονται από την πόλη Sciacca της νότιας Σικελίας<sup>(31)</sup> όπου υπήρχε ανθούσα ισραηλιτική κοινότητα έως το 1492, αν και θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει και η πόλη Sciaky<sup>(32)</sup> στην Πορτογαλία. Κατά το Naum Goldmann Museum,<sup>(33)</sup> προέρχονται από την πόλη Sakiai της νοτιοδυτικής Λιθουανίας. Πάντως, οι εν Ελλάδι Σακκή (Θεσσαλίας, Θεσσαλονίκης και Χαλκίδας) δεν είναι Ασχεναζεΐμ αλλά Σεφαραδείμ.

Οι Σακκή αυτοί, κατέφυγαν στον Μυστρά περίπου στις αρχές του 16ου αιώνα, όπου ήδη υπήρχε ανθούσα ισραηλιτική κοινότητα. Στις responsas του Ραββίνου Θεσσαλονίκης Γιώσεφ μπεν Λεβή αναφέρεται ο Daniel Sciacci ως ένας από τους πρόκριτους της κοινότητας<sup>(34)</sup>.

Με την έκρηξη της επανάστασης του 1821 και τους διωγμούς των Εβραίων που έγιναν από τους Έλληνες - παρ' όλες τις προσπάθειες συγκράτησής τους από τους Κολοκοτρωναίους και τους άλλους οπλαρχηγούς - κατέφυγαν όπως και οι άλλοι Εβραίοι της Πελοποννήσου βορειότερα, οι Σακκή στη Χαλκίδα όπου φαίνεται ότι είχαν ήδη συγγενείς από το 1815 τουλάχιστον.

Ο Μποχώρ - Μωσσε Σακκής ή Σιακκής<sup>(35)</sup> γεννήθηκε το 1815 στον Μυστρά όπου η οικογένειά του ασχολείτο με τη νηματοουργία κατασκευάζοντας ράμματα, νήματα και σπάγγους για τα δίχτυα των ψαράδων, εργασία που πιθανότατα έκαναν και οι πρόγονοί του στην παραλιακή πόλη - κέντρο αλιείας Sciacca της Σικελίας.

Στη Χαλκίδα ο Μωσσε Σακκής απέκτησε από δύο συζύγους, την Νεφτή και την Ζουβή, τρία παιδιά, τον Σιμαντώβ ή Σιμαντός, που διέπρεψε στο εμπόριο και που είχε το προσωνύμιο «Μυστριώτης» λόγω της καταγωγής του, ο οποίος ήταν στέλεχος της κοινότητας και της κοινωνίας της Χαλκίδας και επίτιμο μέλος του εμπορικού Συλλόγου Σύρου<sup>(36)</sup>, την Ραφαελίνα και τον Ζαχαρία.

Ο Ζαχαρίας Σακκής ασκούσε λιανικό εμπόριο φυλικών, και όπως και πολλοί Εβραίοι, με την ανάπτυξη του Βόλου εγκαταστάθηκε εκεί γύρω το 1890. Παντρεύτηκε στη Χαλκίδα την Ζιμπούλα Κρίστη. Οι Κρίστη (ή Crespin) κατάγονται από το χωριό Crespos, κοντά στην Avilla της Ισπανίας<sup>(37)</sup>. Απέκτησαν τέσσερα παιδιά, τον Μποχώρ, τον Σάββα, τον Ιωνά και την Άστρο.

Ο Ιωνάς συνεργαζόταν με τον πατέρα του και εξέλιξε το εμπόριο φυλικών σε υφασματοεμπόριο στον Βόλο με υποκατάστημα στην Αθήνα (όπου και εγκαταστά-

θηκε οριστικά περί το 1930), και ήταν από τα στελέχη της Ισραηλιτικής Κοινότητας του Βόλου<sup>(38)</sup>. Στον Βόλο, νυμφεύθηκε την Μαρίνα Σαπόρτα όπως αναφέρθηκε, κλείνοντας έτσι έναν κύκλο μείξης των ισραηλιτικών κλάδων, Ρωμανιωτών και Σεφαραδείμ (Βαρούχ, Γκάνη, Κρίστη, Σακκή και Σαπόρτα), σε μια πόλη που γνώρισε μια δυναμική οικονομική και κοινωνική, άνοδη ανάμεσα στα 1890 - 1920.

## 11. Αντί για επίλογο

Η ιστορία των κλάδων Σαπόρτα είναι χαρακτηριστική της διάχυσης των σεφαραδείμ στον χώρο της Ευρώπης και της Ανατολής, των σχέσεών τους με τους Ρωμανιώτες αλλά και με άλλους σεφαραδείμ Εβραίους, όπως και του ίδιου του ελληνικού χώρου ως τόπου δράσης, συνάντησης και μείξης διαφόρων εβραϊκών προσφυγικών ή άλλως μετακινούμενων πληθυσμών στα ιδιότυπα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο τόπος δράσης του ισραηλιτικού στοιχείου ακολουθεί τις αναπτυξιακές τάσεις στον συγκεκριμένο χώρο με ιδιαίτερη διαίσθηση, όπως δεν είναι καθόλου τυχαία η επιλογή της Θεσσαλονίκης στον 15ο αιώνα, έτσι είναι πολύ μελετημένη η δράση τους στην ανατολική Μεσόγειο στον 19ο αιώνα καθώς και η συρροή τους στον Βόλο μετά το 1881, του οποίου την αλματώδη ανάπτυξη είχαν «υπολογίσει» πολύ έγκαιρα όπως φάνηκε από το συγκεκριμένο παρδείγμα.

Τέλος, είναι χαρακτηριστική για τον ρόλο της εβραϊκής παρουσίας, που πέρα από σύννομα και καθεστώτα, παίζει κύριο ρόλο, τόσο στις οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες, όσο και στην κυκλοφορία αγαθών και χρήματος αλλά και ιδεών.

Μαζί με τους Έλληνες και τους Αρμένιους, οι Εβραίοι παίζουν τον αναντιζατάστατο ρόλο του αιματος σε έναν ζωντανό οργανισμό, που κυκλοφορεί, μεταφέροντας αγαθά και ιδέες, κύριους συντελεστές της ζωής και της αναζωογόνησης.

Μόνο που η βασική προϋπόθεση για όλα αυτά, είναι η ύπαρξη ειρηνικού χώρου, και τέτοια ειρηνική δραστηριότητα έδινε η Pax Ottomana μέχρι και τον 19ο αιώνα, πριν η ανάπτυξη του καπιταλισμού και στην ανατολική Μεσόγειο και τα Βαλκάνια χωρίσει με δάκρυα και αίμα λαούς και εθνότητες που (εκτός από μεμονωμένες στοραδικές εξάρσεις θρησκευτικού και εθνολογικού φανατισμού) έζησαν για μισή χιλιετία περίπου σε μια ειρηνική πολυεθνική συμβίωση που δεν είχε το ανάλογό της στην «πολιτισμένη» δυτική Ευρώπη των Σικελικών Εσπερινών και της Ιερής Εξέτασης.



## 12. Ευχαριστίες

Εκφράζονται θερμές ευχαριστίες σε όλους όσους βοήθησαν στην εκπόνηση αυτής της έρευνας, και ιδιαίτερα στον βυζαντινολόγο κ. Τηλέμαχο Λουγγή για την ανάγνωση του χειρογράφου 3551/11.7 D.R.F. του Archivo de la Corona de Aragon, στον Archivero του αρχείου αυτού κ. Alberto Torra, στον κ. Issac E. Saporta και τον κ. Yahiel Kamhi για το πλήθος των σημαντικών στοιχείων που παρέσχαν, στους κ.κ. Ι. Τυπάλδο - Λασκαράτο, Μωυσή Σιακκή, Ζαφειρίνη Ερζέρ, Ρίφα Σιακκή, Lotte Σαπόρτα, Σάββα Κοέν και Shartooz Samii, που με πολύ προθυμία έδωσαν πληροφορίες και στοιχεία χωρίς τα οποία δεν θα ήταν δυνατή η περάτωση αυτής της μελέτης.

Ύψιχα οφείλονται ιδιαίτερες ευχαριστίες στο ΚΙΣ και το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος για τη δυνατότητα της χρήσης των βιβλιοθηκών τους.

### Υποσημειώσεις

1. Schwab. *Revue des Etudes Juives*, 68 - 182. Αναφορά στον A. I. Laredo, *Les Noms des Juifs du Maroc*. Madrid 1978, 1151.

2. A. I. Laredo, op. cit. και A. Duran y Sanpere. *Referencias documentals del call de jueus de Cervera*. Barcelona 1924, 24.

3. A. I. Laredo, op. cit. 4. The Naum Goldmann Museum of the Jewish Diaspora. Αρχείο H.Y. G524.

4. A. I. Laredo, op. cit.

5. Έτσι υπογράφεται ο Jacob Sasportas (1610 - 1698). *Jewish Encyclopaedia*, λ. Sasportas.

6. J. Nehama, *L' Histoire des Israelites de Salonique*, τ. V, 33.

7. Ασέρ Ρ. Μωυσή, *Η Ονοματολογία των Εβραίων της Ελλάδος*. Αθήνα 1973. 10.

8. Naum Goldmann Museum... op. cit.

9. A. I. Laredo, op. cit.

10. *Jewish Encyclopaedia* λ. Hisdai (ibn Shaprut).

11. A. Duran y Sanpere, op. cit. A. I. Laredo, op. cit.

12. Aljama, η αυτοδιοικούμενη εβραϊκή κοινότητα στην μεσαιωνική Ισπανία. (αραβ. Al - Jama'a .....). *Encyclopaedia Judaica* 2.635.

13. A. y A. Garcia Carraffa. *El solar Catalan*, Valenciano y Balear.

14. V. & H. V. Rolland's *Illustrations to the Armorial General* by J. - B. Rietstap. τ. V. London 1967 και Sir Evian Boutell, *English Heraldry*, London 1905. (2η αναθ. έκδ. Brook Litl, London 1964).

15. Έγγραφο 3551 της Cancilleria (Βασιλικής Γραμματείας)

ας) σειρά *Diversorum regis Ferdinandi*, 11.7 Archivo de la Corona de Aragon, Barcelona. Σελ. 169 recto έως 170 verso.

16. Tarrege, χωριό πλησίον της Cervera.

17. Η κομιοπολή Cardona είναι Β.Α. της Cervera.

18. Οι μόνες ισπανικές λέξεις στο κείμενο (yo el rei).

19. *Jewish Encyclopaedia*, λ. Sasportas.

20. *ibid*.

21. *Enciclopedia Judaica*, λ. Medicine και Saporta.

22. Zvi Loker, An eighteen - century plan to invade Jamaica: Isaac Yeshurum Sasportas - French patriot or Jewish radical idealist; στο *Transactions of the Jewish Historical Society of England*. Τόμ. XXVIII (1984), 132 - 144.

23. Π. Δημητράκοπουλου (Δ.Γ. Καμπουρογλου). *Η Δούκισσα της Πλακεντίας*, Αθήνα, 97.

24. Τρύφωνος Ευαγγελίδου, *Ιστορία του Όθωνος*, Αθήνα 153.

25. *Gedelte Judische Familien* (α.σ.) 2η έκδ. Saltzburg 1891, σ. 71.

26. Αλβέρτου Ναρ. *Οι Συναγωγές της Θεσσαλονίκης*, τα τραγούδια μας. Θεσσαλονίκη 1985, 45.

27. Αλβέρτου Ναρ, *ibid*.

28. Ήδη το 1514 υπήρχαν Marranos στη Θεσσαλονίκη, με τους οποίους είχαν δημιουργηθεί διάφορα προβλήματα, γεγονός που ανάγκασε την Ραββινική Τριανδρία να εκδώσει (1514) γνωμάτευση (Haskamah) σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζονται οι Marranos ως πλήρεις και κανονικοί Εβραίοι. *Encyclopaedia Judaica* λ. Salonica.

29. M. Molho. *Les Juifs de Salonique à la fin du XVI c*. Tel - Aviv 1967, Paris 1991.

30. Στοιχεία για τους Σαπόρτα αυτής της εποχής, έχουν ληφθεί κυρίως από το χειρόγραφο ημερολόγιο («στην μεγάλη περιπέτεια») της Ροζίνας Σαπόρτα (1870 - 1951), νύμφης του Ισαάκ Σαπόρτα.

31. Ιωσήφ Μ. Σιακκή. *Ιστορικά της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών*. Χρονικά, τ. 78 σελ. 33.

32. Ασέρ Ρ. Μωυσή, op. cit. 10.

33. Naum Goldmann Museum... op. cit.

34. Zvi Avneri, *Οι Εβραίοι του Μυστρά*. Χρονικά τ. 40 σελ. 5. Αναθ. από τη σειρά Sefunot τ. 11, Institut Ben Zvi, Jerusalem.

35. Προφανώς ο Μωσσή ήταν πρωτότοκος, και το προσωνυμικό του όνομα Μποχώρ (Πρωτότοκος) παρέμεινε και ως όνομα. Βλ. Ασέρ Ρ. Μωυσή, op. cit. 16.

36. Ιωσήφ Μ. Σιακκή, op. cit.

37. Ασέρ Ρ. Μωυσή, op. cit. 9.

38. Ν.Κ. *Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου*. Χρονικά τ. 50 σελ. 10. (αναθ. από την «Θεσσαλία» της 26.2.1982). Επίσης «Ισραηλίτης Χρονογράφος» φύλλον 8 (1918), αναφ. στα Χρονικά, τ. 25 σελ. 8.





## Ο διωγμός των Εβραίων της Βέροιας

Ο κ. Γ. Λιόλιος - Βέροια, μας γράφει ότι:

«Με την παρέμβασή μου αυτή επιθυμώ να διευκρινισθεί στο επόμενο τεύχος σας, προς αποφυγή εντυπώσεων και παρεξηγήσεων, ότι στο κείμενο εισήγησής μου, που σας παραδόθηκε για καταχώρηση στην ύλη του περιοδικού με τον τίτλο «Ο διωγμός των Εβραίων της Βέροιας» και δημοσιεύθηκε στο τεύχος 155 του αξιολογώτατου περιοδικού «Χρονικά» προφανώς ο δαίμων του τυπογράφου ή του αντιγράφου του κειμένου απάλειψε ή δεν καταχώρησε την σωστή απόδοση στο μέσον της τρίτης παραγράφου του παραπάνω κειμένου: οπότε η φράση «όπως η απεικόνιση του Μεταξά κατά την διάρκεια...» πρέπει να αντικατασταθεί από τη σωστή φράση που περιλαμβάνεται στο πρωτότυπο κείμενο της εισήγησης του γράφοντος δηλαδή «όπως η απεικόνιση αρχηγού της ΕΟΝ του Μεταξά...».

Επιπλέον, το όνομα «Μιτρόνι» που επίσης αναφέρεται πρέπει να αντικατασταθεί από το ακριβές "Μιτράνι".

## Συμπληρώσεις επί δημοσιευμάτων

Ο καθηγητής κ. Σαμ. Χασσιδ - Χάιφα, συμπληρώνει επί δημοσιευμάτων στο τεύχος 155 / Μάιος - Ιούνιος 1998:

«Επιθυμώ κατ' αρχήν να εκφράσω για ακόμη μια φορά την ευχαρίστηση που νιώθω διαβάζοντας τα διάφορα άρθρα σου και ελπίζω να μην εκληφθούν

αρνητικά οι λίγες παρατηρήσεις που έχω να κάνω.

1. Το εξώφυλλο του τεύχους 154 δείχνει την εικόνα του Όρους του Ναού του Σολομώντα (Har Habait) και όχι τα Όρη της Γαλιλαίας, όπως αναγράφεται από μέσα.

2. Για το εξαιρετό άρθρο των Μ. Φάις και Σ. Παπασηλιοπούλου οι εξής μικρές διορθώσεις:

Α. Στην σελ. 17 αναγράφεται ότι ο Άμπα Ντελ Μεντίζκο (Αβαδάκης) αποτέλεσε μέλος της Συνέλευσης της Κρήτης σαν γεγονός που υπογραμμίζει τον ιστορικό ρόλο των Εβραίων. Η αλήθεια είναι λίγο διαφορετική: οι χριστιανοί στη Συνέλευση έδειξαν σφοδρή αντίθεση στην παρουσία του, μέχρι που απείλησαν να μποϊκοτάρουν τις συνεδριάσεις αν παρευρίσκειτο. Η συμμετοχή του στο τέλος επεβλήθη από τον Τούρκο Διοικητή (Βαλή) της Κρητικής Πολιτείας.

Β. Στη σελ. 19 αναγράφεται ότι οι Έλληνες Εβραίοι ψήφισαν «μονοκοιζι» Βενιζέλο, από το Διδυμότειχο μέχρι την Κρήτη. Αν και δεν αποκλείεται αυτό να ευσταθεί για τους Εβραίους της Νότιας (Πολής) Ελλάδας, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ψήφισαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία τους αντιπάλους του Βενιζέλου, δηλ. τους Λαϊκούς του Τσαλδάρη και κατά δεύτερη προτίμηση τους Κομμουνιστές. Στις παρά λίγο αποφασιστικές αναπληρωματικές εκλογές του 1933 ψήφισαν μονοκοιζι κατά του Βενιζέλου, σε αποδοκιμασία του ξεχωριστού εκλογικού συλλόγου, που τον θεωρούσαν εκλογικό γκέτο. Έτσι όμως έπαιξαν το παιχνίδι του Λαϊκού Κόμματος που σκοπό είχε να αποκτήσει την πλειοψηφία στις κοινές συνε-

δριάσεις της Βουλής και της Γερουσίας και να επαναφέρει τη Μοναρχία. Λεπτομέρειες μπορεί κανείς να βρει στα βιβλία του Μανφρογάτου.

3. Στο επίσης εξαιρετό άρθρο του Λιόλιου για τους Εβραίους της Βέροιας γίνεται λόγος για ανθεβραϊκή τροπαγάνδα του καθεστώτος του Ιωάννου Μεταξά. Χωρίς να γίνουμε απολογητές της δικτατορίας Μεταξά και των πιθηκισμών της προς τα συγγενή με αυτήν καθεστώτα του Μεσοπολέμου, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι το καθεστώς Μεταξά ποτέ δεν εφημέρισε αντισημιτικά μέτρα κατά των Εβραίων της Ελλάδας. Ο Μεταξάς έχει γράψει στη Χρυσή Βίβλο του Εθνικού Εβραϊκού Κεφαλαίου (Κέρεν Καρμέιτ) και έχει δεχθεί τους επαίνους της τότε επίσημης ηγεσίας της Ισραηλιτικής Κοινότητας (Βιτάλ, Μωυσή, Κόρετς). Μεγάλη ειρωνεία της ιστορίας του μεσοπολέμου είναι ότι στο μέτρο που υπήρξε στην Ελλάδα αντισημιτισμός, συνδέεται περισσότερο με οπαδούς του κόμματος των Φιλελευθέρων, αν και φυσικά όχι με τον αρχηγό του Ελευθέριο Βενιζέλο.

4. Τέλος ο εμπρησμός του Κάμπελ έγινε τον Ιούλιο του 1931 (και όχι τον 1932, όπως αναφέρεται στην σ. 27). Όσο για την πληροφορία ότι η συνοικία μετονομάστηκε σε Στυλιανού Γονατά, ελπίζουμε να μην αληθεύει διότι μια τέτοια επιλογή θα ήταν ιδιαίτερα ατυχής. Στον στρατηγό Γονατά, τότε Στρατιωτικό Διοικητή της Θεσσαλονίκης, έχουν αποδοθεί ευθύνες για τη μη πρόληψη του εμπρησμού του Κάμπελ καθώς και για τις σχέσεις τους με την οργάνωση «ΕΕΕ» πριν από τον εμπρησμό.

## Ευεργέτης της Φιλελευθεντικής Εταιρίας

Η κα. Κ. Ξηραδάκη - Αθήνα, σημειώνει ότι:

«Στο λεύκωμα της Φιλελευθεντικής Εταιρίας (Αρσάκεια - Τροίτσεια σχολεία) που εξεδόθη το 1996, με την ευκαιρία συμπλήρωσης 160 χρόνων (1836 - 1996) λειτουργίας των σχολείων και στη σελίδα 379 αναγράφεται:

Οι ευεργέτες της Φιλελευθεντικής Εταιρίας (όπως αναγράφονται στο βιβλίο των ευεργετών κατά το έτος δοκείας).

Χύλεζ Μανουήλ (Ιουδαίος) (1844)».

## Το λήμμα "Εβραίος" στο Λεξικό Μπαμπινιώτη

Αναγκαστής του περιοδικού μας έθεσε υπόψη μας απόσπασμα από δημοσίευσή του κ. Στ. Στασινοπούλου, στην εφημερίδα «Νέα» (13.8.1998) με τίτλο «Φιλοσταίοι κατά Μπαμπινιώτη»:

«Αναφέρει το Λεξικό Μπαμπινιώτη στο λήμμα Εβραϊσμός: «2. (μτφ. κακοσ.) άνθρωπος συμφεροντολόγος, τουργουνης και φιλάργυρος». Διαμαρτυρήθηκαν οι Εβραίοι στο λεξικογράφο για την καταχρηστική της ιδιωματικής χρήσης της λέξης: Όχι! Δεν είναι ηλίθιοι οι άνθρωποι. Διαμαρτυρήθηκαν όμως οι Εβραίοι για την ίδια τη χρήση της λέξης: Βεβραίος, και είναι και καθήκον τους.

Ο κ. Μπαμπινιώτης φταίει για τον ρατσισμό όσων Ελλήνων ή άλλων χρησιμοποίησαν



ως ύβρι το όνομα ενός έθνους; Το Petit Larousse έφταγε που οι Γάλλοι χρησιμοποιούσαν ως κακόσημο συνώνυμο της λέξης Έλληνας την έννοια κλέφτης;

Οι Εβραίοι, ένας λαός ταλαιπωρημένος αιώνες απ' τον ρατσισμό των αλλοιών, ξέρουν ότι εν τέλει η ύβρις στρέφεται εναντίον εκείνου που την ξεστομίζει και μάλιστα τον προσδιορίζει. Δεν είναι ο Εβραίος μίσσημα, είναι αυτός που τον χαρακτηρίζει έτσι...».

## Η σωτηρία Εβραίων κατά την κατοχή

■ Η κα Ολυμπία Παπαδοπού-  
κα (τιμημένη με τον τίτλο  
«Δίκαιος των Εθνών»), σε επι-  
στολή της σχετικά με τη σωτη-  
ρία των Εβραίων κατά την  
Κατοχή αναφέρει το τηλεγρά-  
φημα του Ραββίνου Μπαρτζι-  
λά προς τον τότε πρωθυ-  
πουργό Γεώργιο Παπανδρέου:

«Ο Εβραϊσμός στην Ελλά-  
δα υπέστη φρικαλέαν κατα-  
στροφήν εκ μέρους των κατα-  
κτητών. Δυστυχώς συμμετέ-  
σχαν εις την εκτέλεσιν των αν-  
τιεβραϊκών μέτρων και τα  
Τάγματα Ασφαλείας του Ράλ-  
λη.

Από τας 100 χιλιάδας  
Εβραίων, μετά βίας εσώθησαν  
10 - 20 χιλιάδες.

Η σωτηρία των οφείλεται  
εις το ΕΑΜ, τον ΕΛΑΣ και  
στην αλληλεγγύη των Ελλήνη-  
κού Λαού».

## Στοιχεία για τον Μαυρίζιο Κοφινά

■ Ο κ. Ραφ. Φρεξής - Βόλος,  
συμπληρώνει το άρθρο  
για τον Μαυρίζιο Κοφινά  
(που δημοσιεύτηκε στο τείχος  
μας 156) με τα εξής στοιχεία:

«Ο Μ. Κοφινάς, έδειξε με-  
γάλη ευαισθησία για την ανά-  
πτυξη της πόλης του Βόλου  
και τους συμπολίτες του.

Αξιοσημείωτη ήταν η πρό-  
τασή του στο Δημοτικό Συμ-  
βούλιο για τη δημιουργία στο  
Βόλο Ανωτάτης Κρατικής  
Σχολής, με εμπορική κατεύ-  
θυνση, στα πρότυπα των ανα-  
πτυσσόμενων επαρχιακών πό-  
λεων της Ευρώπης.

Στη διάρκεια των βαλκανι-  
κών πολέμων, περιέθαλψε με  
ανιδιοτέλεια, αναπήρους και  
γενικά αναξιοπαθούντες συ-  
μπολίτες. Εργάστηκε σε δύ-  
σκολες περιόδους για την ορ-  
γάνωση Λαϊκών Συσταίων, τη  
δημιουργία Σταθμού Πρώτων  
Βοηθειών, του Μαιευτηρίου  
και Βρεφοκομείου Βόλου, α-  
ποτελώντας δραστήριο παρά-  
γοντα στη λειτουργία τους.  
Υπήρξε βασικό μέλος του Δι-  
οικ. Συμβουλίου του Μουσεί-  
ου Βόλου και επίλεκτο μέλος  
της τοπικής κοινωνίας, της  
Ισραηλιτικής Κοινότητας και  
των συλλόγων της.

Στην περίοδο των «επιδη-  
μιών» (1918) προσέφερε τις υ-  
πηρεσίες του στους πάσχοντες  
με σπογγή και αφοσίωση.

Θα σημειώσουμε ακόμη τις  
αξιολογες μελέτες του για την  
αποξήρανση ελωδών εκτάσε-  
ων, για την εξάλειψη της ελ-  
ληνικής περιοχής. Με τη Μι-  
κρασιατική Καταστροφή  
(1922) εργάστηκε με ζήλο ως  
συντονιστής του Δήμου, για  
τον εμβολιασμό των προσφύ-  
γων, τη στέγαση και την απο-  
κατάστασή τους. Ευεργετική,  
εξ άλλου, υπήρξε η μεσολάβη-  
σή του στον τότε πρεσβευτή  
των ΗΠΑ στη Κωνσταντινού-  
πολη Ερρίκο Μοργκεντάου, α-  
πό τον οποίο εξασφάλισε πρό-  
σθετη βοήθεια για τους πρό-  
σφυγες του Βόλου, σε χρήματα  
και είδη βιωτικής ανάγκης, πέ-  
ρα από τη γενικότερη βοήθεια  
που δόθηκε».

# Βιβλίο

\* ANPIET ΑΣΣΕΟ:

«Τι απέγιναν οι  
εβδομήντα χιλιάδες Εβραίοι  
της Θεσσαλονίκης»

- ΧΟΡΧΕ ΣΕΜΠΡΟΥΝ -

ΕΛΙ ΒΗΖΕΛ:

«Η σιωπή είναι αβάσταχτη»  
(Εκδόσεις Νησίδες - Κώστα  
Τομανά. Σκόπελος 1997).

Το πολύ σημαντικό αυτό  
βιβλίο είναι ενδιαφέρον  
γιατί η Ανριέτ Ασσεό δεν  
έχει ζήσει τα ναζιστικά στρατό-  
πεδα συγκεντρώσεως. Οι δικοί  
της, πάλι, δεν της μιλούν καθό-  
λου για το τι έγινε τότε. Σιγά σι-  
γά, μεγαλώνοντας, ανακαλύ-  
πτει την αλήθεια. Μόνο μετά α-  
πό χρόνια φτάνουν οι επιζηή-  
στες των στρατοπέδων σ' ένα  
σημείο στο οποίο η σιωπή είναι  
αβάσταχτη.

Σ' αυτό ακριβώς το συμπέρα-  
σμα καταλήγουν οι συγγραφείς  
Χόρχε Σεμπρούν και Ελί Βήζελ,  
που συζητούν το έτος 1995. Πριν  
από πενήντα χρόνια, ήταν και οι  
δυο κρατούμενοι στο ναζιστικό  
στρατόπεδο συγκεντρώσεως του  
Μπούχενβαλντ, ως αντιστασια-  
κός ο πρώτος, ως εβραϊόπουλο ο  
δεύτερος. Στη συζήτησή τους  
προσπαθούν να διασαφηνίσουν  
τι έζησαν, τι είδαν, τι ένιωσαν  
και τι κατάλαβαν.

\* ΦΡΑΝΤΣ ΒΕΡΦΕΛ:

«Οι σαράντα μέρες

του Μουζά Νταγκ»

(Βιβλιοπωλείον της Εστίας,

τ. Α' 1990, τ. Β' 1991, τ. Γ'

1997).

Στους τρεις τόμους του βι-  
βλίου αυτού του Τσεχο-  
σλοβάκου, Εβραίου το  
θρήσκειμα, συγγραφέα Φραντς  
Βέρφελ (1890 - 1945) περιγράφε-  
ται η τραγική γενοκτονία των  
Αρμενίων από τις ορδές των βαρ-  
βάρων Τούρκων. Όπως γράφει ο

κ. Π. Β. Πάσχος («Νέα Εστία»,  
15.6. 1998): «Γραμμένο με πάθος  
φοβερό και μέθηξη, το έργο γνώ-  
ρισε πολλές εκδόσεις κι έχει γίνει  
- δικαιολογημένα - ένα διαρκές  
best seller. Σκέφτομαι, πως μονά-  
χα ένας μεγάλος ποιητής θα μπο-  
ρούσε να γράφει ένα τόσο σημα-  
ντικό μυθιστόρημα. Οι Αρμένιοι  
πρέπει να του κάνουν άγαλμα γι'  
αυτή την τόσο ανθρώπινη - σε διε-  
θνές επίπεδο - προσφορά του».

## ΦΡΟΥΡΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

\* PATRICK MODIANO:

«Dora Bruder -

Η εξαφάνιση»

(Εκδόσεις Gallimard,  
σελ. 150).

«Hier ist kein Warum»:  
Εδώ δεν υπάρχει για-  
τί. Ο Primo Levi αφη-  
γείται ότι ένας φρουρός SS του  
δίδαξε μ' αυτό τον τρόπο το νόμο  
του στρατοπέδου από τη στιγμή  
της άφιξής του.

Δεν υπάρχει από δω και πέρα  
«γιατί» που μπορεί να το χωρέ-  
σει ο νους, υπενθυμίζει ο Claude  
Lanzman, συγγραφέας του βιβλί-  
ου Shoah (Ολοκαύτωμα), στην  
καταστροφή έξι εκατομμυρίων  
Εβραίων. Υπάρχουν πολυάριθ-  
μες εξηγήσεις, κοινωνιολογικές,  
οικονομικές, ψυχαναλυτικές,  
θρησκευτικές, που η κάθε μία χω-  
ρίστá ή σε συνδυασμό δεν είναι  
ποτέ επαρκείς να εξάγουν πόρι-  
σμα για το γεγονός της εξόντω-  
σης.

Η λογική αντιτίθεται. Φθά-  
νει μέχρι του σημείου να αιτιολο-  
γήσει την ανικανότητά της να κα-  
ταλάβει. Διαβεβαιώνει τότε ότι η  
γενοκτονία είναι γνήσιος παρα-  
λογισμός, ιστορική ανωμαλία,  
περίσταση μοναδικής σχιζοφρέ-  
νειας στην εξέλιξη του χρόνου  
που μπορεί να εξηγηθεί. Ερη-  
νεία που έχει μεταξύ άλλων και  
το προνόμιο να απαλλάσσει τους  
δήμιους και τους συνενόχους  
τους από το βάρος της ευθύνης  
τους. Μεταξύ των δύο συμπληγά-  
δων, του ορθολογισμού και του



παραλογισμού, ο δρόμος είναι στενός.

«Οι Μοντέρνοι Καιροί», περιοδικό / επιθεώρηση που ιδρύθηκε από τον Σαρτρ και διευθύνει σήμερα ο Lanzman, προσπαθεί να ακολουθήσει αυτό το δρόμο αναλύοντας την επιτυχία που είχε παντού ανά τον κόσμο - και ιδίως στη Γερμανία - το (ζακό) βιβλίο του Daniel Goldhagen «Οι εθελοντές δήμοι του Χίτλερ». Στην ανάλυση αυτή γίνεται μνεία της φράσης του Raul Hiderg που δίνει επιγραμματικά, με τρόπο τρομερό, την ιστορική λογική του αντισημιτισμού της Δύσης: «Οι ιεραπόστολοι της Χριστιανοσύνης είχαν πει: Δεν έχετε δικαίωμα να ζείτε ανάμεσά μας ως Εβραίοι. Οι λαίκοι (μη θρησκευτικοί) ηγέτες που ακολουθούσαν διεκδικούσαν: Δεν έχετε το δικαίωμα να ζείτε ανάμεσά μας. Οι Γερμανοί Ναζί στο τέλος θεώπισαν: Δεν έχετε το δικαίωμα να ζείτε...».

Η Dora Bruder είναι το έπος μιας έρευνας. Ο Μοντιάνο διεκδικεί αυτό που είναι: ένας φύλακας της μνήμης. «Αν δεν ήμουν εκεί για να το καταγράψω δεν θα υπήρχε κανένα ίχνος αυτής της άγνωστης», λέει για μια νέα γυναίκα η ταυτότητα της οποίας παραμένει αμφίβολη αλλά για την οποία ξέρει ότι συνελήφθη στις 18 Φεβρουαρίου 1942 και εγκλεισθηκε στο Tourelles. Ήταν μια σιιά. Έγινε, από κείνον, ένα χνάρι, μια περιγραφή, η απαρχή μιας παρουσίας.

Για να πετύχει, ο φύλακας της μνήμης, πρέπει να νικήσει έναν ομαδικό κολλασμό: τους φύλακες της λήθης. Η Dora Bruder είναι επίσης το έπος, μερικές φορές εκπληκτικό, μιας άνοιξης μάχης: της μάχης ενός ανθρώπου μόνου, ενός συγγραφέα, ενάντια στη γραφειοκρατία της αμνησίας. Υπήρξαν βεβαίως οι αστυνομικοί των εβραϊκών υποθέσεων που κατέστρεψαν τους φραξέλλους τους και τα πρακτικά των ανακρίσεων τους κατά τη διάρκεια των μαζικών ή των ατομικών συλλήψεων στο δρόμο.

Υπήρξαν εκείνοι που δεν θυμούνταν τίποτα, δεν είδαν τίποτα, δεν ήξεραν τίποτα κι επιθυμούσαν η ζωή να συνεχίζεται μετά το θά-

νατο κάποιου ανθρώπου, σαν να μη συνέβη τίποτα. Αλλά υπάρχει ακόμη και σήμερα μια φάλαγγα σοκλών επιφορτισμένων να απαγορεύουν την πρόσβαση στη μνήμη σ' εκείνους που την ψάχνουν θαμμένη μέσα στη σκόνη των ντοκουμέντων και των αρχείων, έρχεται στη σε στήλαιο τα κλειδιά των οποίων μοιάζουν απρόσιτα ή χαμένα.

Από συντριμία, κομμάτι - κομμάτι, ο Μοντιάνο τους απεσπασε θρύψαλα της ύπαρξης αυτής της κοπέλας. Ονομάζεται Ντόρα Μπρύντερ. Γεννήθηκε στη 12η περιφέρεια του Παρισιού στις 26 Φεβρουαρίου 1926. Ο Μοντιάνο τη γνώρισε εδώ κι οκτώ χρόνια από μια μικρή αγγελία στην εφημερίδα Paris Soir, του φύλλου της 31 Δεκεμβρίου 1941: «Αναζητείται ένα κορίτσι, η Ντόρα Μπρύντερ, ετών 15, ύψος 1,55, σχήμα προσώπου οβάλ, χρώμα ματιών καστανόχρικο, μαντώ σπορ γκρι, πουλόβερ μπλε, φουτά και καπέλο μπλε σοκούρ, παπούτσια σπορ καφέ». Η Ντόρα το είχε σπάσει, οι γονείς της ανησυχούσαν. Γνωστοποίησαν την εξαφάνισή του παιδιού τους στην αστυνομία. Την τελευταία μέρα του 1941 οι Εβραίοι, μετρούσαν ακόμη και ζητήσουν από τη γαλλική αστυνομία να τους βοηθήσει να ξαναβρούν την κόρη τους. Αλλά ο Έρνεστ Μπρύντερ, ο πατέρας, συνελήφθη, χωρίς γνωστό αιτιολογικό, στις 19 Μαρτίου 1942. Η Ντόρα συνελήφθη στις 19 Ιουνίου. Οι δύο τους ξαναβρέθηκαν στο Drancy πριν τους στείλουν στο Άουσβιτς στις 18 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Η Σεσίλ, η μητέρα, ανχώρησε για το στρατόπεδο του θανάτου πέντε μήνες μετά το σίεγο και την κόρη της. Κανένας τους δεν επέστρεψε.

Μια ιστορία ατλή, όπως χιλιάδες άλλες. Μια ιστορία γαλλική, με Γάλλους δημόσιους υπάλληλους πλήρεις ζήλου, που, σε αντίθεση με τον συγγραφέα, δεν αναζητούσαν τα νέα κορίτσια παρά μόνο για να τα εξαφανίσουν. Ο Μοντιάνο τους κλέβει από το «οβήσιμο/αφάνισμα»: Η Ντόρα Μπρύντερ από δω και πέρα υπάρχει. Η μικρή παρισιάνικη φυγάδα του

1941, λεωφόρος Ορνάνο, η οικοτροφός του Ινστιτούτου Saint - Coeur - de - Marie του 62, οδός Picpus, έχουν μια ζωή και μυστικά που «οι δήμοι, οι αρχές της Κατοχής, το Depot, οι στρατώνες, τα στρατόπεδα, η Ιστορία, ο χρόνος - κάθε τι που σας σπλώνει και σας καταστρέφει - δεν θα μπορούν πια να της το κλέψουν». Αλλά αυτό το συναίσθημα μιας εξουτελιστικής και ουσιαστικής νίκης συνοδεύεται από ένα αζετέρωστο μειονέκτημα: «Ναι, δυστυχώς έφτανα πολύ αργά». Ακόμη κι αν οι αναγνώστες απαντούν στο κάλεσμα του Μοντιάνο και τον επιτρέπουν να προσθέσει μερικές πινελιές στο πορτραίτο της Ντόρα Μπρύντερ δεν πρόκειται παρά για «οιωνία φάρων για τα οποία δυστυχώς αμφιβάλλω ότι μπορούν να φωτίσουν τη νύχτα. Αλλά ελπίζω πάντα». Για να συμπληρώσει τα κενά ο Μοντιάνο προσφέρει στην Ντόρα Μπρύντερ κομμάτια της δικής του νύχτας, μετρώντας την ατελείωτη απόσταση που τους χωρίζει.

Απ' αυτές τις εξαφανίσεις, το κάθε τι από τότε, σημαδεύεται απ' αυτές, σαν η απουσία, το να είσαι διωγμένος, ξεχασμένος, έγινε τρόπος ύπαρξης μας. Σαν να μη μπορούσε κανείς πια να περπατήσει στους δρόμους χωρίς να έχει την εντύπωση ότι περπατά πάνω στα ίχνη κάποιου. Η ίδια η αστυνομία έγινε μια επιχείρηση εκκαθάρισης της μνήμης. Υπάρχουν στη Dora Bruder σελίδες απλές και καταπληκτικές για το Παρίσι του σήμερα που προσπαθεί να οβήσει μέχρι τα τελευταία ίχνη του Παρισιού του γης για να εξαλείψει από το τοπίο του μέχρι την ηχώ των φωνών αυτών των παιδιών με τα πολωνέζικα ονόματα «που ήταν τόσο παριζιάνικα που μετροδύνονταν με τις προσόψεις των κτιρίων». Για να μην - πολύ πιο μακριά απ' αυτό το όμορφο και μεγάλο βιβλίο - τραγουδήσουμε το τραγούδι του Μοντιάνο του νοσταλγικού, του Μοντιάνο του ταχυδακτυλουργού της αβεβαιότητας. Είναι ένας συγγραφέας του σήμερα που επιχειρεί το αδύνατο και το απαραίτητο: να κρατήσει το δεσμό με τη φύση της εγγύς μας καταγωγής. «Πολλοί φί-

λοι που δεν γνώρισα εξαφανίστηκαν το 1945, τη χρονιά της γέννησής μου. Εξάντλησαν όλους τους πόρους για να μη μας επιτρέψουν να δοκιμάσουμε παρά μικρές λύπες».

\* ADIN STEINSALTZ:

«Το τριαντάφυλλο με τα δεκατρία πέταλα»

(Εκδόσεις Albin Michel, «La Bibliothèque Spirituelle», σελ. 530, α' έκδοση 1987).

Εισαγωγή στην Καπιτάλα που ακολουθείται από Εισαγωγή στο Ταίμιον του ADIN STEINSALTZ. Πρόλογος του Josy Eisenberg. Μετάφραση Josy Eisenberg, Michel Allouche και Nelly Hansson.

Ο τίτλος προέρχεται από το Ζόαρ, το κυριότερο θαυμάσιο σύγγραμμα: «Όπως το τριαντάφυλλο στεφανωμένο από τα δεκατρία του πέταλα, η Κοινότητα του Ισραήλ συνίσταται από 13 αξιές αγγέλους που την οριοθετούν από κάθε πλευρά». Ο Abin Steinsaltz έχει πρόθεση να δώσει στον αναγνώστη τα κλειδιά για να διεισδύσει στον κόσμο του εβραϊκού μυστικού - την Καπιτάλα - καθώς και τα κλειδιά του Ταίμιον - τον καταγεγραμμένο προφορικό εβραϊκό νόμο.

Λόγω του περίπλοκου συμβολισμού της η μελέτη της Καπιτάλα περιορίζεται σ' έναν μικρό αριθμό ατομών και δίνει ουσιαστική θέση στη μελέτη των μυητικών της Δημοκρατίας. Το πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού είναι αρκετά δύσκολο όχι ως προς τον τρόπο έκφρασης αλλά ως προς τις ιδέες που εκφράζονται σ' αυτό. Ωστόσο, αν ξεπεράσει κανείς την υπόθεση της ύπαρξης πολλών κόσμων και των ποικίλων επιδράσεων τους πάνω στον δικό μας, είναι εύκολο να αντιληφθεί ότι η Καπιτάλα έχει πρωταρχικό σκοπό την αντηχητική αντανάκλαση του ανθρώπου. Αν η νοητική μας ικανότητα σύλληψης είναι προσκολλημένη στον υλικό κόσμο, υπάρχουν εκτόσο βαθμίδες γνώσης που σχετίζονται άμεσα με τα επίπεδα αντίληψής της.

Από το σημείο αυτό τίθεται ι-



## Υπάρχει Αντισημιτισμός στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία;

Συνέχεια από τη σελ. 2

μέσου κληρικού. Δεν επιτρέπεται επίσης σε μας να εκφράσουμε άποψη γι' αυτό το επίπεδο, για το οποίο πολλοί αρμόδιοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί εκκλησιαστικοί παράγοντες έχουν εκφραστεί με μελανά χρώματα. Εμείς μπορούμε να σημειώσουμε μόνον ότι στη χαρραγή του 21ου αιώνα υπάρχουν ιερείς οι οποίοι - από έλλειψη ικανών θρησκευολογικών γνώσεων, η οποία έλλειψη επιφέρει αντίστοιχα και πτωχεία επιχειρημάτων - καταφεύγουν με ευκολία στον «μπαμπούλα» του «εβραϊκού κινδύνου», στους «Εβραίους που σταύρωσαν τον Χριστό» κ.ά. παρόμοια παρωχημένα και παρηγιασμένα «επιχειρήματα». (Η σοβαρότητα με την οποία αντιμετωπίζουμε εκάστοτε τα θέματα διαθρησκειακών σχέσεων δεν μας επιτρέπει να αναφερθούμε στην «επιχειρηματολογία», που βλέπει πρόσφατα το φως της δημοσιότητας, ότι το ένα από τα οκτώ καζίνο που λειτουργούν στην Ελλάδα, επειδή τυχάνει να είναι ισραηλινών οικονομικών συμφερόντων, είναι «καταστροφικό», ενώ για τα άλλα επτά που ανήκουν σε χριστιανούς επιχειρηματίες δεν γίνεται αναφορά!).

### ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

ΕΛΛΑΔΟΣ έχει επιμελώς αποφύγει, τα τελευταία χρόνια, να αναφερθεί στο θέμα της ύπαρξης ή όχι αντισημιτισμού στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία. Σιωπά παραδειγματικά και υποδειγματικά. Αντιδρά μόνον όταν προκαλείται από ενέργειες ή δημοσιεύματα. Αν σήμερα προβάλλουμε το θέμα είναι για να αναδημοσιεύσουμε τις απόψεις που εξετάθησαν στη γνωστή έκδοση Σπουδής για την Ορθοδοξία «Σύναξη» (τεύχος 66 - Απρίλιος / Ιούνιος 1998). Αναδημοσιεύουμε χωρίς κανένα σχολιασμό, με απόλυτο σεβασμό, τα κείμενα των κ.κ. Στ. Ζουμπουλάκη και Θαν. Παπαθανασίου. Συμπληρώνουμε μόνον ότι, το 1980, όταν πρωτοκυκλοφόρησε το υβριστικό εναντίον μας βιβλίο «Χριστιανοί και Εβραίοι» του Μητροπολίτη κ. Π. Καρανικόλα, ο Ραββίνος κ. Ηλ. Σαμπετάι του απέστειλε επιστολή μακρά, εμπειριστατωμένη από θρησκευολογικής άποψης και ανασκευαστική των επιχειρημάτων του Μητροπολίτη Κορίνθου. Ο τελευταίος απέφυγε τον διάλογο! Αφήνουμε τον κάθε προβληματιζόμενο αναγνώστη μας να βγάλει μόνος τα συμπεράσματά του.

σως ο συσχετισμός ψυχής - κόσμου, μισόκοσμον - μαζόκοσμον «Όσο περισσότερο αναπτύσσεται ο άνθρωπος τόσο περισσότερο έχει την ικανότητα να δει στον άλλον ένα μέλος αυτού του μεγάλου σώματος που περιζείει τελικά μια μόνη ψυχή: την ψυχή του κόσμου». Η αντιστοιχία αυτή πραγματοποιείται με τη διαμεσολάβηση του Θεού - δημιουργού.

Αλλά αυτό συμβαίνει εδώ επειδή ο άνθρωπος, στην προσπάθειά του να ανακαλύψει τον κόσμο, είναι ελεύθερος. Από δω και πέρα ξεφεύγει από την κατάσταση του με δύο θείες δυνάμεις: τη θέληση και το δημιουργείν. Στην Τορά, - όπου πρέπει να συμπεριλάβουμε τη Βίβλο και αριθμό έργων ζριτικής, ερμηνείας και σχολίων μεταξὺ των οποίων το Ταλμούδ και η Καμπαλά - είναι δυνατόν να αποκαλύψει «το πνευματικό σχέδιο του σύμπαντος». Πράγματι η Τορά αγκαλιάζει όλους τους τομείς ύπαρξης, καλώντας τον άνθρωπο να μελετήσει αυτό που ο κόσμος ήδη περιλαμβάνει. Η Τορά και ο κόσμος αποτελούν έτσι «ένα αδιάσπαστο δίδυμο».

Το ενδιαφέρον του Ταλμούδ είναι τελείως διαφορετικό. Στο μέτρο που αποτελεί ανακεφαλαίωση του προφορικού Νόμου που μεταδόθηκε και αποτέλεσε αντικείμενο επεξεργασίας επί σειρά αιώνων, συμβολίζει την επιβίωση του εβραϊκού λαού. Έχοντας χαρακτηρίσει ουσιαστικά μνημονικό το Ταλμούδ αποτελεί το σημείο μιας σκέψης στο διηνεχές - στο διαρκές γίνεσθαι.

Το πιο σημαντικό έργο της εβραϊκής κοινότητας, που συγκεντρώνει κείμενα νομοθετικού χαρακτήρα και αξιώματα φιλοσοφικά ή ηθικά, δεν έχει ολοκληρωθεί δείχνοντας το ίδιο τη θέληση να τείνει προς μια τελειότητα που δεν ικανοποιείται ποτέ.

«Κάθε Σοφός έχει καθήκον να προσθέτει κάτι στο Ταλμούδ, να συμβάλλει με τη συνεισφορά του στο έργο παρότι δεν μπορεί ποτέ να ολοκληρωθεί οριστικά». Πηγή δημιουργικότητας το Ταλμούδ είναι «ένα μοναδικό κράμα βαθιάς πίστης και διερρηνητικού σκεπτικισμού».

[Le Monde, 6.12.96]

## ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ  
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hkhis@netor.gr

Internet site: <http://www.0.netor.gr/diafora/jews/kis.htm>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν



# Summary of the contents of Issue No 157, Vol. 21

---

September - October 1998

✓ The major subject examined in this issue is **whether antisemitism still exists in the Greek Orthodox Church**. For this purpose we publish investigatory articles by the editors of the magazine as well as by Mr. St. Zouboulakis and Mr. Th. Papathanasiou. They are investigating the attitude of the Greek Orthodox Church both in the period of the German occupation - when the Greek Church supported the persecuted Jews - and in various aspects of contemporary Greek life.

✓ In their articles Dr. Gr. Kassimatis member of the Academy of Athens and the historian Dr. A.D. Debonos, examine the presence of **Jews in the Ionian Islands** throughout the centuries, especially in Kephallonia where there are no Jews today.

✓ **Maria Valianou**, origimating from Kephallonia, was the instigator of the greatest Israeli poet, Shaul Chernikovski, at the time when he lived in Odessa, Russia, (1892 - 1899), where Valianou lived, too. The story is described in an article by G. Apostolatos.

✓ The curator of the **Jewish Museum of Greece**, Zanet Battinou, carries out tour guides in the areas of the new Jewish Museum of Greece that was inaugurated on March 10, 1998. We also publish an article in relation to the history of the foundation of the Museum.

✓ Professor G. Sariyannis examines the **history of the Saporta family**, which was one of the oldest families of Catalonia and Aragon (Spain). He examines the family's relations with Romaniote and Sephardic Jews of Greece, mainly in the Thessaly and Epirus regions.

✓ In an article titled «**Guardians of the Soul and Memory**», we present two books: The first one is by Adin Steinsatz and is titled «La rose aux treize petales». It constitutes an introduction to the Talmud and the Kabbalah. The second book is written by Patrick Modiano and is titled «Dora Bruder». It is the story of a woman, prisoner in Auschwitz, and the history of her time.

✓ The issue closes with **letters to the editor and book presentations**.

*(Translation: Rebecca Kamchi)*



